

POKALBIS PRIE VILNELĖS

Prie Vilnelės ir Bernardinų sodo XIX a. iškilusiam pastate įsikūręs Lietuvos nacionalinis kultūros centras šiemet mini įspūdingą jubiliejų. Jo istorijos pradžia – prieš 80 metų veiklą pradėję Respublikiniai liaudies kūrybos namai, po karo atkurta institucija vadinta Liaudies meno rūmais, vėliau – Moksliniu metodiniu kultūros centru, o nuo 1990-ųjų iki 2016-ųjų – Lietuvos liaudies kultūros centru¹. Būtent čia 1989-aisiais pradėtas leisti žurnalas „Liaudies kultūra“, kuris, atšventęs 30-ies metų jubiliejų, pakeitė pavadinimą, – jį dabar matote viršelyje.

Minėdami besibaigiančius jubiliejinius metus, trumpai supažindinsime su šio centro misija, pasidžiaugsime visaip etninę kultūrą puoselėjančių kolegų veikla ir jos vaisiais. Į LNKC istorijos dešimtmečius pažvelgsime šioje vietoje daugelį metų dirbusių (ir tebedirbančių) žmonių akimis. Asmeninėse istorijose atsiskleidžia tiek skaudžios, tiek šviesios XX a. patirtys. Svarbiausia, kad jas lydi prasmingi, išliekamąją vertę turintys čia nuveikti darbai.

Pirmasis pašnekovas – Lietuvos nacionalinio kultūros centro direktorius, chorvedys Saulius LIAUSA. Jį kalbina Saulė Matulevičienė.

■ *Kaip trumpai apibūdintumėte Lietuvos nacionalinio kultūros centro (toliau – LNKC) funkcijas, jo vietą visame kultūros lauke?¹*

Tai vienintelis kultūros centras prie Kultūros ministerijos, kuris kuruoja visą neprofesionaliąją kultūrą – mėgėjų meną, etninę kultūrą ir pasaulio lietuvių bendruomenių kultūrinį gyvenimą. Šis kultūros laukas yra tiesiogiai susijęs su mūsų tapatybės išsaugojimu, su tradicinės kultūros sklaida, tad mums rūpi sukurti bei palaikyti gyvybingą ir gerai funkcionuojančią sistemą, kuri užtikrintų, kad tos tradicijos būtų puoselėjamos ir perduodamos kitoms kartoms. Tai valstybės kultūros politikos uždaviniai, kuriuos mes padedame įgyvendinti.

Pagal esamą tvarką, dabar didžiausia atsakomybė tenka savivaldybėms – jos yra vietos kultūros politikos formuotojos, meno kolektyvų steigėjos. O mes palaikome su jomis ryšį, stebime situaciją ir rūpinamės specialistų kvalifikacijos kėlimu. Iš esmės mes jungiame kelis kultūros lauko žaidėjus: bendradarbiaujame tiek su savivaldybėmis, tiek ir su visuomeninėmis organizacijomis – Lietuvos chorų sąjunga, Lietuvos varinių pučiamųjų instrumentų orkestrų asociacija, Lietuvos mėgėjų teatro sąjunga ir kt. Prie kiekvieno mūsų centro kuruojamo žanro turime žanrines

tarybas, kuriose susitinka ekspertai, aukštųjų mokyklų profesoriai ir regionuose dirbantys žmonės. Su jais tariamės kurdami renginių žemėlapius, rengdami finansavimo programas, teikdami visokeriopą paramą savivaldybių kolektyvams ir specialistams.

Kokios pagrindinės kultūrinio gyvenimo sritys Centro yra aprėpiamos?

Jubiliejiniais metais, kurie sutapo su daugelį veiklų apribojusia pandemija, kilo idėja plačiau prisistatyti visuomenei ir papasakoti tiek mūsų centro istoriją, tiek apie tai, ką dabar veikiamė. Taip gimė tinklalaidžių ciklas „Pokalbiai prie Vilnelės“. Jį planuodami suskaičiavome 14 LNKC aprėpiamų veiklos sričių. Visų pirma, tai mėgėjų menas – chorai, pučiamųjų orkestrai, šokėjų arba dainų ir šokių kolektyvai, mėgėjų teatrai, taip pat folkloro kolektyvai, tautodailės meistrai.

Mūsų centre buvo sukurta (iš esmės – atkurta) lietuvių tautinio kostiumo kolekcija, kiek vėliau – rekonstruoti ir baltiškojo, gentinio laikotarpio archeologiniai kostiumai. Bendradarbiaujame su visu būriu meistrų, kurie šiuos rankų darbo kostiumus kuria visiems, kam jų prireikia. Centre rengiamas Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas, leidžiamas žurnalas „Būdas“. Platus mūsų darbo laukas – įvairios metodinės medžiagos ir kitokių leidinių rengimas ir leidyba. Pavyzdžiui, skatiname kompozitorius ar choreografus kurti naujus kūrinius, juos išgyjame ir išleidžiame, kaip chorams ar dainų ir šokių ansambliams skirtą repertuarą. Taip pat kuriame ir leidžiame švietėjiškus filmus, kuriuose

1 Šio centro istorija išsamiai dokumentuota prieš porą dešimtmečių išleistame solidžiam leidinyje „Lietuvos liaudies kultūros centrai 60“ (sudarė Dalia Rasteniene, V.: LNKC, 2001, 188 p.), jo skaitmeninė versija skelbiama įstaigos tinklapyje: <https://www.lnkc.lt/go.php/lit/Veikla/136490>

Lietuvių tautinio kostiumo kolekcijos pristatymas 2009 m. Pasaulio lietuvių dainų šventėje.

pristatomi kalendoriniai papročiai, tautinis kostiumas ar tradiciniai šokiai...

Nuolat rengiame seminarus, padedame kultūros žmonėms kelti kvalifikaciją, na, ir, žinoma, rengiame Dainų šventes. Dar verta paminėti, kad mūsų įstaigos padaliniu yra tapusi Garso įrašų studija (ankščiau vadinta Plokštelių įrašų studija).

Matyt, daugeliui Nacionalinis kultūros centras visų pirma asocijuojasi būtent su Dainų šventėmis – su komanda, kuri kas ketverius metus susitelkia ir surengia įspūdingą, visą savaitę trunkančią šventę su 36 000 dalyvių ...

Taip, Dainų šventės rengimo metais yra įgyjama unikalios patirties, bet turime žvelgti plačiau. Tarkim, ir sporte galime matyti tik olimpiadas ir jų prizininkus, bet juk gerus rezultatus lemia nuolatinės kasdienės pastangos. Kad užaugintume tą didžiąją Dainų šventę, visų pirma, turime turėti kolektyvų, nuo Lietuvos kaime ar miestelyje dainuojančių, šokančių, muzikuojančių žmonių iki skirtinguose žemynuose besiburiančių išėivių. Svarbios ir kasdienės jų repeticijos, ir koncertai, ir įvairios mažesnės šventės, kiti projektai. Šiam

tiksliui skirta Dainų šventės tradicijos tęstinumo išsaugojimo programa, kurią mes vykdomė ir kuri aprėpia daug daugiau nei pati šventė. Joje telpa viskas: ir tradicijos, ir rūpestis lietuviškosios tapybės išsaugojimu.

Labai svarbu suprasti, kad UNESCO, įtraukdama Dainų ir šokių šventes Baltijos valstybėse į Reprezentatyvų žmonių nematerialaus kultūros paveldo sąrašą, pripažino būtent šią tradiciją, aprėpiančią daugybę kasdien vykstančių procesų. Tad Dainų šventė tik apibendrina, vainikuoja tai, ko siekiama nuoseklia kasdiene veikla. O mes, turėdami minėtąją programą ir finansavimą, rūpinamės, kaip tą kultūros vyksmą gerai sustyguoti, kad jis būtų sklandus ir kad tradicija iš tiesų būtų gyvybinga.

Turime visa ciklą renginių, kurie apima visus regionus ir visus žanrus. Norime, kad kiekvienoje savivaldybėje kasmet įvyktų kas nors svarbaus: tarkim, regioninės dainų šventės (jos vyksta Kaune ar Klaipėdoje, Zarasuose ar Utenoje, Švenčionyse ar Pasvalyje ir kt.). Svarbu užsiauginti tų švenčių organizatorius, stiprius kultūros vadybininkus, juk patys vieni Dainų šventės surengti negalėtume. Taip pat susitinkame su politikais,

Seimo nariais, merais, padedame formuoti regionų kultūros politiką, rūpinamės visa Lietuvos kultūros centrų sistema. Pavyzdžiui, mūsų centras rūpinasi, kad mėgėjų veikla profesionalėtų, kad atsirastų kokybės, lygių kriterijai. Visus meno kolektyvus pagal menines galimybes esame suskirstę į 4 kategorijas, puikiai suprasdami, kad ne visų specialistų galimybės yra vienodos ir kad jie dirba skirtingoje terpėje – vienur jau yra susiklosčiusios gilios vieno ar kito žanro ar veiklos tradicijos, o kitur jų iš viso nėra – tenka jas pradėti kurti.

Tad kalbame apie tai, kaip kiekvienas gali augti pagal savo galimybes. Kasmet atrenkame geriausius – juos skatiname, apdovanojame „Aukso paukštėmis“, aukščiausios ir pirmosios kategorijos kolektyvus motyvuojame ir finansiškai, kad jų vadovai nepabėgtų į kitas sritis, kad dirbtų. Kartais užmirštame, kad dažnai mėgėjų kolektyvų vadovais tampa profesionalai, kurie, baigę aukštuosius mokslus, užuot likę muzikuoti ar dainuoti Vilniuje, yra apsisprendę dirbti provincijoje. Kita

vertus, tokių pasišventusių žmonių nuolat ir daug kur trūksta. Todėl mums rūpi, kokius specialistus rengia aukštosios mokyklos – juk bus ir kolektyvų, ir renginių, jei turėsime žmonių, kurie su jais dirba. Patys kalbamės su aukštosiomis mokyklomis apie jų programas arba pristatome esamus poreikius LR Seime, Kultūros ministerijoje. Rūpi, kad nebūtų atskirties, kad į regionus atvykę specialistai, kultūros darbuotojai galėtų iš savo darbo pragyventi, būtų vertinami ir gerbiami. Pas mus vis skirstoma: profesionalus menas ar mėgėjų, tradiciška ar šiuolaikiška. Kai žiūrime į gamtą, matome, kad ten kiekviena augalų ar gyvūnų rūšis yra vertinga, turime ir Raudonąją knygą, į kurią įrašoma tai, kas nyksta, todėl turi būti saugoma, o kultūroje kartais vyksta kova už būvį.

Dainų šventės tradicijos tęstinumo išsaugojimo programoje skirta lėšų ir specialistų kvalifikacijos kėlimui. Tad jau daugelį metų rengiame įvairių žanrų kolektyvų vadovams skirtus metinius seminarus, o pastaraisiais metais – ir kursus skirtingas kultūrines veiklas kuruojantiems

2009 metų Pasaulio lietuvių dainų šventės eisenoje. Iš kairės: ilgametis Lietuvos liaudies kultūros centro vadovas Juozas Mikutavičius, Jūratė Šemetaitė, LNKC vadovas Saulius Liausa, Vida Šatkauskienė, Audronė Vakariniė ir Arūnas Lunys.

savivaldybių bei kultūros centrų vadovams bei specialistams, net renginių garso režisieriams ar apšvietėjams, kad jie galėtų nuolat tobulėti.

Centras globoja ir pasaulio lietuvius. Žinome, kad tiek XIX a. pabaigos–XX a. pradžios emigrantams, tiek antrajai pokario emigracijos bangai buvo svarbu burtis dainuoti ir šokti – nuo 1956 m. pradėtos reguliariai rengti JAV ir Kanados lietuvių išėvijos dainų šventės. O kokia pastarųjų dešimtmečių situacija? Ar ši veikla svarbi naujajai išėvijos bangai?

Pastebėjome, kad kai žmogus gyvena savo krašte, lietuvybė, papročiai jam gali atrodyti kaip savaime esantys ir nereikalaujantys jokių asmeninių pastangų, o išvykus svetur atsiranda poreikis giliau pažinti savo tradicijas ir jas saugoti. Juk žmogui, pakliuvusiam į kitą kultūrinę terpę, reikia dėti daug pastangų, kad savo šeimai, ypač savo vaikams, įdiegtų lietuvybę, todėl rengiamos ir švenčiamos kalendorinės šventės, prireikia tautinio kostiumo, pasaulio lietuvius domina ir kulinarinis paveldas etc.

Perėmėme iš Užsienio reikalų ministerijos dalį rūpesčio pasaulio lietuvių bendruomenėmis, tad dabar turime ne tik moralinių įsipareigojimų, bet ir deleguotą pareigą joms talkinti, visų pirma,

puoselėjant savąsias kultūros tradicijas ir lietuvišką tapatybę. Tai mums nėra visiškai nauja sritis, bet pastaraisiais metais ši veikla išsiplėtė. O pagrindinė mūsų funkcija išlieka ta pati – rengti įvairiausių seminarus, mokymus, atrasti patrauklius jų formatus. Centras ir šiuo atveju tampa tiek informacijos telkimo vieta, tiek procesų koordinatoriumi. Globojame mėgėjų meno kolektyvus, rūpinamės, kad tokie kolektyvai atsirastų. Bendradarbiaujame ir su lituanistinėmis mokyklomis, kolektyvų vadovais, bendruomenių kultūros lyderiais, kviečiame juos dalyvauti mokymuose, rūpinamės jiems aktualiu turiniu – turiu omenyje tradicijos perdavą.

Kanados, JAV, Brazilijos, Argentinos, net Australijos lietuviai jau turi stiprias Dainų švenčių puoselėjimo tradicijas, rūpi, kad tokia tradicija atsirastų ir Europos kraštų bendruomenėse. Ir ten buriasi nauji mėgėjų meno kolektyvai, chorai, folkloro ansambliai, jie jau atvyksta į Lietuvą, į mūsų Dainų šventes, bet norisi, kad tokia kultūrinė veikla išėvijoje plėstųsi ir intensyvėtų, kad būtų dalinamasi patirtimi. Siekdami šių tikslų, rengsime Europos kultūros dienas: pirmojo susitikimo vieta ir data jau numatyta – 2022-aisiais Norvegijoje, Rogolende.

Tarptautinio projekto „Kultūra visiems“ dalyviai iš įvairių Lietuvos savivaldybių mokymuose Norvegijoje. 2016 m.

Lietuvių, gyvenančių svetur, kolektyvai 2009 m. Pasaulio lietuvių dainų šventėje.

Dar vienas veiklos baras, gerokai praplėtęs centro veiklos geografiją, yra informacijos apie Lietuvą, Dainų šventę bei kitus renginius sklaida pasaulyje...

Taip, nuosekliai rūpinamės kuo platesne informacijos apie Dainų šventes sklaida. Stengiamės dalyvauti didžiausiuose renginiuose, kuriuose Lietuva pristatoma pasauliui: tarptautinėse EXPO ar turizmo parodose. Jose patraukliai pristatome Dainų švenčių tradiciją, kviečiame įtraukti šį įvykį į turistinius maršrutus.

Rūpinamės ir kitokiu mūsų kultūros pristatymu, kaip minėjau, turime didelę visų etninių regionų tautinio kostiumo kolekciją, leidžiame šios tematikos leidinius, kalendorius bei rengiame gyvus pristatymus. Gal tik Afrikos žemyne su jais dar nesame buvę. Pristatymai vyksta įvairiu formatu: kartais tautiniai kostiumai tik eksponuojami, o kartais kartu su meno kolektyvais surengiame teatralizuotus jų pristatymus. Parodome, kad esame valstybė, kuri yra išsaugojusi unikalų tautinį paveldą, ne tik kostiumus, bet ir papročius...

Įdomus fenomenas – „Kultūros vadovų kūrybinė akademija“ ir joje radęsis kultūros centrų vadovų choras, su koncertine programa dalyvavęs ne viename tautinių kostiumų pristatyme... Žmonėms, koordinuojantiems kultūrinį savojo miesto ar miestelio gyvenimą, buvo sukurta galimybė atstovauti Lietuvai už jos ribų...

Šis formatas radosi kaip kūrybiškumo skatiniui skirtas projekto dalis. Kai pradėjome rengti kvalifikacijos kėlimo kursus, supratome, kad iki šiol nėra nustatyti kultūros darbuotojams būtini kvalifikaciniai reikalavimai, kompetencijos. Vadinasi, po studijų gavai diplomą ir gyvenk, kaip išmanai. 2011 m. uždarius Lietuvos kultūros darbuotojų tobulinimosi centrą neliko sistemos – net ir surengus vienokius ar kitokius mokymus, jie netęsimi, tad nevyksta ir nuoseklus augimas. O gyvenimas nestovi vietoje. Kita vertus, šiuo metu net nežinome, kokių gebėjimų prireiks ateityje, tad labai svarbu, kad kiekvienas specialistas būtų kūrybingas. Būtent kūrybingumas dabar yra viena iš pagrindinių būtinų savybių. Todėl kilo idėja kūrybingai grupei žmonių surengti ilgalaikius mokymus, organizuoti susitikimus su sėkmingiausiais įvairių kūrybinių sričių atstovais – menininkais, mokslininkais, be to, suteikti jiems ir kitokių įgūdžių, pavyzdžiui, padedančių motyvuoti žmones, spręsti konfliktus etc. Pirmasis tęstinis kūrybiškumo ugdymo ir kvalifikacijos

kėlimo seminarų ciklas „Kultūros vadovų kūrybinė akademija“ vyko dar 2016 m. vasarą. Šalia kitų veiklų, visi 40 šios kūrybinės akademijos dalyvių iš 16 skirtingų Lietuvos miestų buvo suburti ir į jungtinį Lietuvos kultūros centrų vadovų chorą, kurio pirmasis koncertas įvyko tų pačių metų gruodžio mėnesį.

Tapote šio choro vadovu ir dirigentu...

Atrodė svarbu žmones, dažniausiai dirbančius administracinį darbą, pastatyti ant scenos. Šiame chore dainavimas siejamas su judesiu, choreografija ir tautinių kostiumų pristatymu, kurį jo nariai kuria patys. Jau 2017 m. choras dalyvavo Japonijoje vykusioje tarptautinėje turizmo parodoje „Jata“, kurioje buvo pristatyta 2018-ųjų Dainų šventė „Vardan tos...“, taip pat teko prisistatyti lietuvių bendruomenėms – tiek Amerikoje, tiek kitur. Dalyvaujant dideliuose renginiuose savivaldybių atstovai ir save, ir savo veiklą pamato tarsi iš šalies. Ši patirtis skatina kelti naujus klausimus, tad ir tobulėti.

Panašių tikslų siekėme Vilniaus knygų mugėje inicijavę Lietuvos kultūros centrų salės atsiradimą. Joje vyko diskusijos, įvairių kolektyvų pasirodymai. Taip suteikėme galimybę kultūros centrams patiems pristatyti savo regionų kultūrinę veiklą, sudominti savojo krašto ar miesto renginiais. Juk kabinete dirbdamas vadybinį darbą ne visada gali pajusti auditoriją ir sulaukti grįžtamojo ryšio, o tai svarbu, norint pasitikrinti, ar tavo idėjos aktualios, ar jos turi atgarsį. Taip pat svarbu būtų po šia vėliava suburti regioninės žiniasklaidos atstovus.

Pastaraisiais metais teko dalies iniciatyvų atsisakyti. Kaip buvo tvarkomasi su pandemijos iššūkiais? Jau trumpai užsiminėte apie tinklalaidę „Pokalbiai prie Vilnelės“, ko ja siekėte?

Mums tai buvo labai produktyvus laikotarpis – iš esmės, tęsėme savo veiklą. Leidome leidinius, o kad būtų lengviau juos įsigyti, susikūrėme internetinę parduotuvę (eknygynas.lnkc.lt). Pradėjus rengti nuotolinius kvalifikacijos kursus, jų auditorija išaugo iki 5000 žmonių per metus, – kontaktiniu būdu tiek žmonių nepritrauktume. Kai kurie renginiai buvo atidėti, bet ėmėmės veiklų, kurioms vis pritrūkdavo laiko. Tarkim, sukūrėme labai didelę Dainų švenčių informacinę bazę.

Na, ir, kaip minėjau, atėjus jubiliejiniam metams, nusprendėme patobulėti dar vienoje srityje – įsirengėme LNKC studiją ir kūrėme

Jungtinis Lietuvos kultūros centrų vadovų choras tautinių rūbų konkurse „Išsausta tapatybė“. Dubingiai. 2017 m. Nuotraukos iš LNKC archyvo.

tinklalaidės, kurių turiniu rūpinosi vis kito skyrta žmonės. Rūpėjo apimti kiekvieną sritį – jos istoriją ir kūrėjus, taip pat pagrindinius renginius ar įvykius. Teko peržiūrėti archyvus, pakalbinti anksčiau dirbusius kolegas ar savosios srities autoritetus, patiems prisistatyti ir dar sutilpti į valandą ar pusantros truncančios tiesioginės laidos formatą. Ši patirtis, manau, visiems buvo ir įdomi, ir vertinga. Džiaugiamės, kad mūsų darbu susidomėjo kitos – Klaipėdos ir Šiaulių regioninės televizijos, taip pat kabelinė televizija INIT. Tinklalaidėmis dalijasi interneto naujienų portalas www.15min.lt, visus siužetus galima peržiūrėti ir LNKC youtube.com kanale. Dažnai net gražiausiems mūsų renginiams sunku pakliūti į nacionalinius žiniasklaidos kanalus, tad manau, kad labai svarbu auginti regioninę žiniasklaidą, kurioje būtų kalbama apie savąjį kultūros lauką, atsirastų galimybė pamatyti savo krašto kolektyvus bei renginius. Tad pandeminis laikotarpis suteikė ir naujų galimybių, naujų minčių, kaip galima auginti visą sritį.

Beje, džiaugiuosi ir savo komanda: 80 procentų Lietuvos nacionaliniame kultūros centre

dirbančių žmonių – ilgamečiai darbuotojai. Dabar dažnai jaunimas vienoje darbo vietoje neišbūna daugiau nei 3–5 metus, o mums sekasi: žmonės čia užauga, įgyja naujų įgūdžių ir kartais dirba visą gyvenimą. O juk mūsų darbe reikia ne tik dalykinių žinių, bet ir patirties bei ypatingų žmogiškų savybių – gebėjimo dirbti komandoje.

CHAT BY THE VILNELĖ

The Lithuanian National Culture Centre, publisher of this journal, celebrates its 80th anniversary this year. In a conversation with Director Saulius Liausa, the main directions of activity and works of recent years are presented. The Centre curates all non-professional culture or amateur arts: these include choirs, wind orchestras, dance or song and dance collectives, amateur theatres, folklore collectives, folk art masters. Also, the cultural life of the world's Lithuanian communities, related to the promotion of Lithuanian identity and traditional culture. It organises song celebrations that are already included in the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity, as well as many other national and international events. Various trainings, seminars, camps, are organised, the Centre is also engaged in publishing.

IŠRAŠĖ RAŠTELĮ KAIP BITĖ KORELĮ

SVEIKINAME PROFESORĘ DAIVĄ RAČIŪNAITĘ-VYČINIENĘ!

■ Baigiantis 2021 metams pasiekė džiugi žinia – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos profesorė, mūsų žurnalo redakcinės kolegijos narė Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene apdovanota Nacionaline kultūros ir meno premija. Šis garbingas apdovanojimas etnomuzikologei suteiktas už „folkloristikos aktualizavimą“ – ilgametį, uolų ir įkvėptą darbą puoselėjant dainuojamąjį paveldą.

Niekas kitas nėra įnešęs tokio didelio indėlio į sutartinių tyrimų skrynią. Ypatinę įspūdį palieka 2018 m. pasirodęs brandus jos darbas – monografija „Sutartinių audos“¹, kurioje derinami du požiūriai – mokslinis ir kūrybinis. Ją yra palankiai įvertinęs Latvijos universiteto profesorius Valdis Muktupāvels (Muktupāvels), pavadinęs knygą visų ligšiolinių autorės darbų kvintesencija, tačiau kartu ir inovatyviu tyrimu, pakylėjančiu sutartinių tradicijos suvokimą į naują lygį². Recenziją apie šią knygą yra parašiusi ir Vytauto Didžiojo universiteto docentė Jurga Jonutytė, pažymėjusi, kad knygoje sutartinės aptariamos visais įmanomais būdais, pristatomos kaip gyvas šiuolaikinės kultūros fenomenas, o ne kaip keistas, nesuprantamas praeities inkliuzas³.

Apie sutartinių poetinę bei muzikinę sandarą, sąsajas su apeigomis, paplitimą viename Lietuvos etnografiniame regione – Aukštaitijoje, sutartinių formavimosi laikotarpi pirmasis rašė ir svarstė folkloristas Zenonas Slaviūnas. Tad knygos autorė išplėtojo jo pradėtus tyrimus, taip pat kėlė naujus vokalinio ir instrumentinio muzikavimo ryšio, vienbalsumo ir daugiabalsumo sąsajų, lyčių vaidmenų klausimus. Ji taip pat sekė žydų kilmės vokiečių muzikologo Edvino Geisto (sušaudyto 1942 m.) pastebėjimu, kad sutartinių polifonijos suvokimui gali pasitarnauti lyginamieji etnomuzikologiniai tyrimai. Eidama šiuo keliu, parodė sekundiniais sąskambiais pasižyminčių sutartinių (pritampančių prie „samplaiškų diafonijos“ terminu apibrėžiamos liaudies muzikos) vietą įvairių

Europos ir Azijos tautų daugiabalsio dainavimo kontekste. Atskleisdama artimesnes ir tolimesnes sąsajas, ji tarsi lygino didelę senųjų muzikinių kultūrų šeimą, siekė išvelgti, kas sieja panašiais ir skirtingais bruožais pasižyminčius brolius, pusbrolius, seseris, pusseseres.

Vos atkūrus Lietuvos nepriklausomybę atrodė, kad plataus masto lyginamieji tyrimai įmanomi tik tokių šalių kaip Vokietija, Prancūzija, Britanija ir JAV etnomuzikologams, kurie gali susipažinti su įvairiakalbe literatūra, muzikos įrašais, o mažesnės šalies tyrėjams tai per daug sudėtinga. Profesorė Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene įrodė, kad tai įmanoma. Ji nustatė, kad panašūs į sutartinių giedojimo būdai atsikartoja Balkanų šalyse, ypač Serbijoje, Bulgarijoje, Bosnijoje ir Hercegovinoje. Panašumų yra ir tolimų Azijos tautų kultūrose: itin archajišką giedojimą gyvuoja Japonijoje, ten gyvenančios ainų tautinės mažumos tradicijoje (jų senosios dainos, kaip ir sutartinės, atliekamos kanonu), moterys išlaikė itin archajiškų giedojimų ir Indonezijoje (panašiai kaip sutartinėse, dainuodamos jos nuolat įterpia refrenus). Siekdama tvirtiau argumentuoti savo iškeltas hipotezes, ji neapsiribojo savo sritimi, bet rėmėsi ir kalbininkų, archeologų, net genetikos tyrėjų darbais. Tad jos knyga tikrai rodo šiandieninės lietuvių kultūros ir mokslo brandą.

Knygoje „Sutartinių audos“ senosios lietuvių polifoninės giesmės nagrinėjamos ir kaip ypatingas muzikos estetikos reiškinys. Jau seniau autorė yra pastebėjusi artimas sutartinių balsų pynimo ir audimo sąsajas, giedotojų balsų kryžiavimosi panašumą į dvispalvių raštų „rašymą“. Jos nuomone, sutartinių archajiškumas (o kartu ir modernumas) gali būti nusakomas taip: tai ne emocijas reiškianti, išjausta muzika, bet itin santūri, „išausta“ muzika. Ja reikėtų grožėtis taip, kaip grožimasi pasikartojančiomis gamtos formomis, pavyzdžiui, javų laukais, medžių lapais arba pasikartojančių geometrinių raštų mirgėjimu. Autorė mano, kad sutartinės galėtų būti senųjų kartų dabartinėms kartoms perduodama baltiško dvasingumo forma. Suvaldytos emocijos, santūrumas, sutarimas su kitais žmonėmis ir susilieėjimas su gamta galėtų būti per sutartinių giedojimo praktiką perduodamos vertybės, labai svarbios šiandienos ir ateities žmonėms, pasirinkusiems „žaliąją“ gyvenseną.

Giedodama sutartines kartu su savo įkurta grupe „Trys keturiose“, bendradarbiaudama su

1 D. Račiūnaitė-Vyčiniene. *Sutartinių audos*. V.: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018, 600 p.

2 Valdis Muktupāvels. Laudatio Daivai Račiūnaitei-Vyčinienei, prieiga: https://lmta.lt/lt/blog_post/valdis-muktupavels-laudatio-daivai-raciunaitei-vycinienei/

3 Jurga Jonutytė. Sutartinės: paveldas kaip motyvas radikaliai naujumui. *Tautosakos darbai*, 60 t. 2020, p. 254–257, prieiga: http://www.lti.lt/failai/TD60_spaudai_interntui-240-243.pdf

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene (centre) su sutartinių giedotojų grupe „Trys keturiose“. 2020 m. Audros Žilinskienės nuotrauka.

įvairių kitų stilių muzikos atlikėjais, Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene, pastebėjo, kad visi, kurie gieda sutartines, patiria ypatingų pojūčių. Skirtingos į sutartinių giedotojų grupę susirenkančios asmenybės turi atsisakyti dalies savęs vardan bendro tikslo, siekti „sutarimo“ (žmogiškosios ir muzikinės darnos), vienodai prisidėti prie bendro rezultato. Pasak autorės, panašiomis patirtimis dalijasi ir šių dienų fenomenologai, psichologai, norintys padėti žmonėms nenuliūsti, džiaugtis gyvenimu. Patariama būti čia ir dabar, įsijausti į atliekamą darbą (tarsi giedant sutartines, ilgai išbūti vienoje būsenoje), laisvai leisti tekėti mintims, pamazū keistis, tobulėti, prisitaikyti prie aplinkos, nekonfliktuoti su kitais, siekti santarvės. Tai skamba tarsi Rytų išmintis, tačiau tai buvo ir yra mūsų pačių kultūroje.

Tris Zenono Slaviūno sudarytus „Sutartinių“ tomus profesorė pavadino vienu iš lietuvių kultūros šventraščių ir, matyt, nesuklydo. Tai tikrai labai svarbūs senieji tekstai, taip pat ir itin savita muzika, nepraradusi aktualumo. Pastaraisiais metais laureatė prisidėjo ir prie naujojo liaudies dainų sluoksnio pažinimo bei suvokimo. 2020-aisiais Lietuvos muzikos ir teatro akademijos etnomuzikologės išleido dviejų knygų leidinį „Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietoje“. Pirmoji knyga „Brolystė ir vienybė“ – Gailos Kirdienės tyrimas, o antroji knyga „Vorkutos dainos“ – Janio Lycyčio apie 1955 m. užrašytų

lietuvių dainų sąsiuvinio publikacija su Daivos Račiūnaitės-Vyčinienes įvadiniu straipsniu ir komentarais. Straipsnyje aiškinamasi, kas buvo tie lietuviai, dainavę lageryje įkalintam latviui, ir kokios dainos buvo jų mintyse ir širdyse, kas juos labiausiai guodė, stiprino ir vienijo.

Išties džiugu, kad pagerbta tyrėja, taip giliai suvokianti ir interpretuojanti senąją sutartinių giedojimo tradiciją, taip pat ir ryškėjančią naujųjų laikų vertybę – pokario partizanų, politinių kalinių ir tremtinių dainas. Nuoširdžiai sveikiname kolegę!

Austė NAKIENĖ

WROTE A NOTE LIKE A BEE
A HONEYCOMB
CONGRATULATIONS TO PROFESSOR
DAIVA RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ!

Austė NAKIENĖ

Towards the end of 2021, we had great news – Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene, a member of the editorial board of our magazine, was awarded the National Culture and Art Prize. This honourable award was presented to the ethnomusicologist for the “actualisation of folkloristics” – a long-standing, diligent, and inspired work in fostering the singing heritage. She has done a lot in researching old Lithuanian polyphonic music – *sutartinės*, discovering analogues in the archaic music of other nations, reconstructing their performance methods, and promoting the revival of this genre in Lithuania.

PRIE SVARBIAUSIŲ VERTYBIŲ LOPŠIO

Lietuvos nacionalinis kultūros centras – viena iš institucijų, globojančių etninės kultūros sritį. Čia darbuojasi folkloro, tautodailės ir nematerialaus kultūros paveldo specialistai. Apie tai, kas per kelis dešimtmečius nuveikta, su muzikologe, LNKC direktoriaus pavaduotoja etninės kultūros veikloms Vida ŠATKAUSKIENE kalbasi Juozas Šorys.

■ *Vida, Lietuvos nacionalinis kultūros centras (LNKC) šiemet mini veiklos 80-metį. Šia proga pasikalbėkime apie tai, kaip prieš kokius keturis dešimtmečius tuometiniame Moksliniame metodiniame kultūros centre (MMKC) radosi Etninės kultūros padalinys?*

Prieš tai įstaiga turėjo Liaudies meno skyrių (jame darbavosi Giedrė Puodžiukaitytė, Juozas Kudirka, Alė Počiulpaitė ir kiti), tęsusį ankstesnės institucijos – Liaudies meno rūmų – darbus. Jau tada per Dainų šventes buvo rengiamos Liaudies meno parodos, rūpintasi tautiniu kostiumu, tik sceniniu, stilizuotu jo variantu, pritaikytu masiniams renginiams, pradėtos kuruoti ir kitos tautodailės sritys – tekstilė, keramika, medžio skulptūra. Papročių ir folkloro sritimi dar nesirūpinta, bet tuometinė Muzikos skyriaus vedėja Regina Kibildienė bendravo su Norbertu Vėliumi, Povilu Mataičiu ir kitais mūsų kultūros puoselėtojais, tad MMKC prisidėjo prie liaudies dainų konkurso, vykusio tuometinėje Lietuvos televizijoje, organizavimo, o 1980-aisiais surengė pirmąją Respublikinę etnografinių kolektyvų šventę-konkursą.

Kai 1983 m. pradėjau dirbti šiame centre, man ir teko rūpintis šiuo renginiu, pavadintu „Ant marių krantelio“. Tuo metu jau buvo juntamas poreikis susigrąžinti folklorą, kuris, paradoksalu, per palyginti trumpą laiką nuo tarpukario Lietuvos laikų ar dar ankstesnių buvo nustumtas į viešojo kultūros gyvenimo paraštes – nei mokyklose, nei kultūros įstaigose, scenose liaudies daina, muzika pirminiu pavidalu jau beveik neskambėjo, nebuvo šokami ir tradiciniai šokiai. Kita vertus, nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios į Lietuvos kaimus, kuriuose šis paveldas tebebuvo gyvas, vyko kraštotyros ekspedicijos, į šią sritį atsigręžė mokslininkai, pradėtos leisti aplankytoms vietovėms skirtos kraštotyrinės monografijos, šio dešimtmečio pabaigoje Vilniaus universitete įsikūrė kraštotyrininkų Ramuva, radosi Povilo Mataičio folkloro teatras (1968 m.), festivalis „Skamba skamba kankliai“ tapo etnografinių ir folkloro ansamblių sambūriu... Tad ir tuometinis MMKC direktorius Solomonas Sverdiolas suvokė, kad

Vida Šatkauskienė. Kristinos Vrubliauskaitės nuotrauka.

reikia šios srities specialistų, o Zita Kelmickaitė jam rekomendavo mane, buvusią savo studentę Vilniaus konservatorijoje.

Tuo metu man atrodė svarbu atgauti ir įtvirtinti suvokimą, kad folkloras yra išskirtinė vertybė, to ir buvo siekiama renginiu „Ant marių krantelio“ – 1984-aisiais ir 1986-aisiais buvau jo organizatorė. Ši šventė vyko Liaudies buities muziejaus sodybose, o vadinamųjų etnografinių (t. y. kaimo) ir folkloro (daugiausia – miesto) ansamblių, senųjų ir jaunų dainininkų lūpose suskambo gražiausios, dar nepamirštos ar jau iš ekspedicijų, archyvų išmuktos dainos, liejosi muzika, pasakojimai, vėl buvo šokami senieji šokiai.

Ruošdamiesi šiai šventei kreipėmės į miestų ir rajonų kultūros įstaigas, aiškinomės, kurių autentiško folkloro, etnografinių kolektyvų esama (taip tuomet juos vadinome), ką šioje srityje mes galėtume ir turėtume nuveikti. Radosi pirmieji metodiniai patarimai, konkurso nuostatai.

Lazdinių-Adutiškio (Švenčionių r.) ansamblis etnografinių kolektyvų konkurse-šventėje „Ant marių krantelio“ Rumšiškėse, Lietuvos liaudies buities muziejuje. 9 deš. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

Bendravome su nemažu būriu folkloro srities autoritetų – Laima Burkšaitienė, Aldona Ragevičiene, Kazimieru Kalibatu, Evaldu Vyčiniu, Daiva Račiūnaite, Gražina Kadžyte, Zita Kelmickaite, Rimantu Sliužinsku, Norbertu Vėliumi ir kitais, vykdavome į apžiūras, padėdavome būsiniams konkurso dalyviams susivokti ir pasirinkti, kas jų repertuare vertingiausia. Taip po truputį į Lietuvos kultūrinį gyvenimą ėmė grįžti liaudies kūryba, ją gaivinti apsisprendusiems žmonėms darėsi vis aiškiau, kas yra vertinga, į ką telkti dėmesį.

Tuo pat metu įstaigoje pradėjo dirbti ir meno tyrininkė Teresė Jurkuvienė, kuriai buvo pasiūlytas reikšmingas tautinio kostiumo baras. Vėliau tuometinio Folkloro skyriaus vadovo, istoriko Juozo Kudirkos (dabar galiu įvertinti – tikrai strategiškai mąščiusio ir nuosekliai įgyvendinusio savo sumanymus) kreipiamos, drauge rengėme konferenciją „Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje“, kurioje su įvairių sričių tyrinėtojais apžvelgėme esamą situaciją. Netrukus į mūsų gretą įsijungė ir jaunas istorikas Vytautas Musteikis, kuriam rūpėjo pačios įvairiausios etninės kultūros apraiškos, jis buvo veiklus, nerimstantis, visur dalyvaujantis. J. Kudirka mus kreipė į tiriamąjį darbą, o man atrodė, kad toje srityje jau būta pakankamai pajėgų, bet trūko visokeriopų folkloro veiklų skatinimo ir įtvirtinimo visoje

Lietuvoje. Tad visko tais laikais Folkloro poskyryje būta – ir naudingų pamokų, ir ašarų....

Privalu paminėti, kad jau tuomet choreografas ir šokio tyrinėtojas Kazimieras Poškaitis ėmėsi kurti lietuvių choreografinio folkloro kartoteką, kuri ilgainiui išaugo iki 11 tūkstančių šokių ir žaidimų aprašų.

Tais laikais šiame centre buvo dar vienas – Civilinių apeigų ir ritualų skyrius, iš dalies sietinas ir su etnine kultūra. Jam vadovavo Rūta Giedrienė.

Minėtame skyriuje nuo 1979-ųjų dirbo Irena Čepienė, Birutė Imbrasienė, Danutė Skersytė ir kt. Jų uždavinys buvo pasiūlyti atnaujinti šeimos švenčių – vestuvių, gimtuvių, laidotuvių scenarijus. Šis darbas siejosi su sovietmečiu diegtomis civilinėmis apeigomis, turėjusiomis tvirtinti vadinamuosius socialistinius dorovinius tuometinės visuomenės pamatus. Vis dėlto ir tada pagal galimybes remtasi tautos, liaudies papročiais ir tradicijomis. Jas atkuriant svarbus buvo R. Giedrienės indėlis. Buvo atkreiptas dėmesys ir į kalendorines šventes – Užgavėnes, Jonines.

O Žiemos palydų šventės?

Tai buvo B. Imbrasienės, taip pat ir mano darbo laukas. 1984 m. pirmąsias didžiąsias Žiemos

Žiemos palydų šventė Rumšiškėse. 1985 m. V. Daraškevičiaus nuotrauka.

palydų šventes Liaudies buities muziejuje Rumšiškėse inicijavo palangiškis Kastytis Aleknavičius ir režisierė Irena Bierontaitė, o vėliau darbavomės kartu su Z. Kelmickaite – ji buvo pagrindinis idėjų ir jų įgyvendinimo variklis. Šventės scenarijus buvo gausiai prisodrintas Užgavėnių papročių, o jos dalyviai skatinti gamintis tradicines kaukes, gyvai perteikti savuosius personažus, remtis tradicijomis ir čia pat improvizuoti. Kaip žinia, Rumšiškių žiemos palydų šventės buvo organizuojamos su valdžios (Kultūros ministerijos vadovybės bei partinių struktūrų, specialiai sudarytų organizacinių komitetų) priežiūra. Ji buvo dvejopa: norėta, kad renginiai būtų gerai organizuoti, vyktų sklandžiai, kita vertus, bijota, kad nebūtų ko nors, nukreipto prieš tuometines ideologines klišes ar valdžią... Į šventes susirinkdavo milžiniški būriai dalyvių. Muziejus virte virdavo: kiek ten būta gyvybės ir išmonės, šokių, dainų, atkurtų papročių ir pokštų! Akyse tebestovi gausybė žmonių ant muziejaus kalvos, „Meškutės“ šokimas deginant Morę... Rumšiškėse surengtos šventės tapo pavyzdžiu ir paskatinimu kitoms Lietuvos vietovėms prisiminti Užgavėnių papročius ir šią šventę švęsti.

Vėliau kilo Sąjūdis, atėjo Atgimimo metai...

Man Atgimimo laikas sutapo su asmeninio gyvenimo pokyčiais – šeimos sukūrimu ir vaikų gimimu... Na, o mūsų įstaigoje dar iki valstybės atkūrimo išvirtino platesnė etninės kultūros samprata. Tam, be abejonės, turėjo įtakos ir pirmasis Kultūros kongresas, prie kurio organizavimo ir nuostatų formavimo centro darbuotojai labai daug prisidėjo. Tuo metu MMKC buvo pavadintas Lietuvos liaudies kultūros centru (LLKC), į jį atėjo dirbti nemažai kūrybingų specialistų, susikūrė nauji specializuoti padaliniai, o galiausiai – ir galingas, daug sričių aprėpiantis Etninės kultūros skyrius.

Įdomu, kaip tie struktūriniai pasikeitimai vyko?

Labai aiški buvo tuometinio direktoriaus, profesionalaus chorvedžio Juozo Mikutavičiaus (beje, šiais metais taip pat mininčio garbingą jubiliejų) nuostata, kad reikia stiprinti pamatines etninės kultūros sritis – papročius, tautodailę, folklorą – kuruojančius skyrius. Buvo įsteigtas Liaudies kūrybos archyvas, suvokta vizualinės antropologijos vertė. Iš metodinio pobūdžio leidinio „Kultūrinis švietimas“ gimė tautos kultūros paveldui

ir dabarčiai apmąstyti skirtas žurnalas „Liaudies kultūra“ (jo vyr. redaktore ketvirtį amžiaus buvo Dalia Rasteniėnė). Kitas svarbus tuometinis J. Mikutavičiaus žingsnis – sprendimas tradicinę kultūrą, folklorą įlieti ir į Dainų šventės struktūrą. Jau 1990-aisiais, pirmojoje Dainų šventėje po valstybės atkūrimo, buvo surengtas Tautinis vakaras, o nuo 1994-ųjų jis pavadintas Folkloro diena, kuri tapo lygiaverte (kurį laiką – net pirmąją) Dainų švenčių diena ir dalimi. Manau, kad tai Dainų šventę sugrąžino prie ištakų, taip vienas svarbiausių nacionalinę kultūrą reprezentuojančių įvykių įgijo pamatą, šaknis, buvo pripažinta, kad tai taip yra vertybė.

Su minėtomis permainingomis susiję ir naujos LLKC veiklos formos?

Dešimtmetį po 1990-ųjų pavadinčiau Etninės kultūros skyriaus aukso amžiumi – jis buvo nepaprastai gyvybingas, kilo daug naujų sumanymų. Atsinaujino Papročių ir apeigų, Tautodailės poskyriai, atsirado Etnografinių tyrimų padalinys (jame darbavosi J. Kudirka, Rasa Račiūnaitė ir kiti), Liaudies kūrybos archyvas (kuriame dirbo Rita Balkutė). Įsimintini Folkloro poskyryje (jo dar neskirstėme į dainuojamąjį, choreografinį, instrumentinį, vaikų) dirbusių Eugenijos Venskauskaitės, Ryčio Ambrazevičiaus, Arūno

Lunio, Laimos Purlienės, Jūratės Šemetaitės, Vidos Belkytės (Sniečkuvienės), Veronikos Povilionienės, V. Musteikio darbai.

Kai 1993 m. grįžau į centrą (tapau direktoriaus pavaduotoja ir Etninės kultūros skyriaus vedėja), daug dėmesio skyrėme pokalbiams, diskusijoms, suvokimų ir sampratų gryninimui bei derinimui. Aiškinomės veiklos kryptis, ką, ko kiais priemonėmis ir kaip turėtume veikti. Manau, kad tuometinės diskusijos padėjo suformuluoti skyriaus ateities viziją.

Būta įvairiausių iniciatyvų. Supratome, kad svarbu stebėti ir analizuoti visą Lietuvos etninės kultūros lauką, įvertinti vykstančius pokyčius. Šiam tikslui – sistemingai kaupti duomenis apie su rūpima sritimi susijusias institucijas, vykstančius renginius ir kitas veiklas, esamus specialistus, parengiamus leidinius ir pan. Tad buvo įkurtas Etninės kultūros informacijos poskyris. Ėmėme kaupti ir visų folkloro įrašų fonoteką. Patys atlikome nedidelius etninės kultūros situacijos mokymuose tyrimus. Tobulai šiems tikslams įgyvendinti tiko kolegė Inga Kriščiūnienė.

Prasidėjus informacinių technologijų diegimo procesams siekėme nuo jų neatsilikti. Su R. Ambrazevičiumi ir Dalia Dargyte-Usinavičiene entuziastingai rengėme projektus ir vieni pirmųjų laimėjome kompiuterinės darbo vietos konkursą.

Joniškio (Molėtų r.) ekspedicijoje. Apie 1996 m. Ritos Balkutės nuotrauka.

Supratome, kad etninės kultūros fiksavimui nepakanka aprašymų (tekstinės medžiagos) ir garso įrašų, tik iš dalies vykstančius procesus bei aplinką galima įamžinti ir fotografijomis, tad svarbu viską filmuoti! V. Musteikis buvo didžiulis ekspedicijų ir įvairiausių etninės kultūros reiškinų dokumentavimo entuziastas, jis užčiuopė tiek sau, tiek tradicijų fiksavimui bei tyrimui itin reikšmingą nišą – vizualinę antropologiją. Centre buvo įkurtas ir toks poskyris. V. Musteikis, jau domėjęs kitų šalių antropologų darbais, kūrė videofilmus, kuriuos pristatė net tarptautiniuose festivaliuose. Kiti archyvai tuo metu šio darbo dar nebuvo pradėję.

Na, ir galiausiai suvokėme, kad tradicijų pažinimą ir gyvybingumą tegali užtikrinti bendras darbas su visos Lietuvos savivaldybių etninės kultūros specialistais, folkloro ansamblių vadovais bei šios srities tyrinėtojais.

Dar prisiminkime centro žmonių rengtas ekspedicijas...

Manėme, kad tai yra mūsų veiklos pamatas – juk sunku įsivaizduoti darbą šioje srityje, nepažįstant gyvosios tradicijos, nesukauptus medžiagos, neturint asmeninių susitikimų su pateikėjais partitėmis. Kone visą paskutinįjį XX a. dešimtmetį giminingoms institucijoms organizuoti didesnes ekspedicijas buvo gana sudėtinga: trūko ir lėšų, ir priemonių. O mums sekėsi: dalyvavome ir N. Vėliaus rengtose ekspedicijose, ir patys jas organizavome. Tos kompleksinės išvykos buvo įsimintinos: net tris metus vykome į Mištūnus (Šalčininkų r.), kur atradom bene visų etninės kultūros reiškinų lobyną, lankėmės Rytų Lietuvoje: Joniškio apylinkėse (Molėtų r.), Širvintų, Švenčionių rajonuose ir kitur. Kai kurie mūsų bendradarbiai (R. Balkutė, Nijolė Marcinkevičienė) pavieniui nuolat lankė folklorinės, paprotinės medžiagos pateikėjus. R. Balkutė liaudies medicinos tyrimus išplėtojo, susiejo su senaisiais tikėjimais ir pasaulėžiūra, domėjosi žmogaus sveikatos samprata. N. Marcinkevičienė įdirbis, kaupiant ir vėliau dalinantis paprotinės gyvenamosios, švenčių papročių, kulinarinio paveldo žiniomis, išpūdingas – tiek jo apimtis, tiek daugiasluoksnis turinys.

Be kita ko, Etninės kultūros skyrius laikytinas ir pagrindiniu etninės kultūros, folkloro puoselėtojų iš visos Lietuvos telkėju. Ar ne čia kilo iniciatyva steigti regioninius etninės kultūros centrus?

Mums atrodė būtina, kad visose Lietuvos savivaldybėse dirbtų bent po vieną etninės kultūros specialistą, besirūpinantį savo krašto paveldu ir

jo gaivinimu, todėl dėjome pastangas sukurti šios srities specialistų tinklą, – juk kartu galime nuveikti daug daugiau. Nedaug kas iš šioje srityje dirbusių žmonių turėjo reikiamą išsilavinimą, tad visiems rūpėjo kaupti etnologijos, folkloristikos, kitų sričių žinias, mokytis ir mokyti, dalintis partitimi, stiprinti įgūdžius. Nuo 1994-ųjų visus kvietėme į kasmetinius etninės kultūros ir jiems giminingų specialistų seminarus. Siekėme, kad kiekviename krašte jie įsitrauktų į veiklas, padedančias pažinti būtent tos vietos tradicijas, jų gyvavimą, perdavimą, skleidimą, t. y. skatinome domėtis ir remtis savuoju papročiu, folkloro, liaudies meno palikimu, taip pat tuo, kas jau anksčiau buvo sukaupta archyvuose. Ta dingstimi rengėme konkursą „Etninės kultūros šaltiniai“, kuriam kvietėme pateikti naujai surinktą ir susistemintą tam tikros tematikos (ar sričių) medžiagą. Kita iniciatyva – tradicinių švenčių ir renginių apžiūra „Tradicija šiandien“, skatinanti vietos bendruomenes gaivinti būtent savojo krašto paveldą. Ilgainiui nuostata, kad svarbiausia yra pažinti ir populiarinti vietos tradicijas, tapo savaime suprantamu dalyku, ir visose savivaldybėse atsirado specialistų, susijusių su etninės kultūros veiklomis.

Kita vertus, visų etninės kultūros centrų steigimo nuopelnų toli gražu negalime prisiimti... Vienu metu jų būta net trylikos, dabar belikę didžiuosiuose miestuose – Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Dovyliuose (Klaipėdos r.), dar Kelmės kultūros centre veikia Etninės kultūros ir tradicinių amatų skyrius. Jų radimąsi inicijavo Kultūros ministerijoje veikęs Etninės kultūros skyrius, kuriam tuo metu vadovavo Jonas Trinkūnas. Kita vertus, visada siekėme, kad kiekvienoje savivaldybėje būtų už etninę kultūrą atsakingi, ją išmanantys žmonės.

Siekdami skatinti įvairių etninės kultūros krypčių tyrimus ir atskleisti jų sąsajas su kitų humanitarinių, socialinių mokslų objektais, kvietėme įvairius specialistus (net medicinos, biologijos srities) į tarpdalykines konferencijas „Gimtis. Būtis. Mirtis. Pasaulėjautos ir pasaulėžiūros aspektai“: „Gimties samprata tradicinėje kultūroje“ (1998 m.), „Lyčių samprata tradicinėje kultūroje“ (1999 m.), „Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje“ (2000 m.), „Žmogus ir gyvenamoji aplinka“ (2006 m.), „Tradicinės mitybos kultūra“ (2010 m.). Jose dalyvavo bei savo sukauptą medžiagą ir įžvalgas pristatė ne tik mokslininkai, bet ir Etninės kultūros skyriaus specialistai bei savivaldybių darbuotojai, šių konferencijų pranešimai buvo išleisti atskirais leidiniais. Įgytos žinios suteikė impulsų naujoms veikloms.

Etninės kultūros skyriaus kolegės V. Šatkauskienė, Jūratė Šemetaitė, Inga Kriščiūnienė, Eugeniya Venskauskaitė su dailininku Gyteniu Umbrasu ir kompozitorium Algirdu Klova tarptautiniame folkloro festivalyje „Baltica“. 1999 m. Ramūno Virkučio nuotrauka.

Daro įspūdį ir Etninės kultūros skyriaus leidybinė veikla, ypač turint omenyje, kad tai toli gražu nėra pagrindinis čia dirbančių specialistų užsiėmimas.

Šio darbo imamės, nes etninės kultūros tradicijas suvokiame labai plačiai ir manome, kad tai ne tik kažkada sukauptas, užkonservuotas ir saugotinas paveldas, ne tik vyresniosios kartos atmintyje išlikę dalykai. Esame įsitikinę, kad šios vertybės gali gyvuoti, o atskirais atvejais sėkmingai gyvuoja ir dabartiniais laikais, nes jos yra universalios. Kuriame taikomosios paskirties leidinių seriją „Gyvoji tradicija“, kurioje supažindiname su paprotine gyvensena, dainuojamuoju ir instrumentiniu folkloru, šokiais, sakytine kūryba, tikėjimais, gastronomija, liaudies medicina ir kita žinią. Serijos pavadinimas sako, kad tai nėra tik praeities relikvai, bet aktuali, vertinga medžiaga, kurią galima pasitelkti ir savo kasdieniame gyvenime. Serija prasidėjo nuo J. Šemetaitės dėmesio ankstyvajam vaikų ugdymui, lopšinėms ir įvairių rūšių žaidinimams. Buvo leidžiami šios tematikos leidinukai (garso įrašai ir knygelė „Kicu kicu bė bė“), vyko renginių ciklai, inicijuotos vadinamosios mamos mokyklėlės... Išleistos ir dvi plokštelės vaikams: „Gyvi, ar gyvi?“, skirta folklorui apie paukščius, ir „Pinu pinu pyne“, kurioje skamba vaikų dainelės. Galiausiai visą didelį įdirbį vainikavo filmas „Ūcia lylia: vaikų ugdymo tradicijos Lietuvoje“. Žinoma, mums svarbus ir kalendorinių švenčių ciklas. Neapsiribojome pagrindinių

švenčių – Kalėdų, Velykų ar Rasų (Joninių) – papročių pristatymu, rūpėjo aprėpti didesnius laikotarpius ir paskelbti gausius jų papročius ir muzikinį folklorą. Taip atsirado, sakyčiau, monumentalus leidinys, kuriuos papildė ir kompaktinės garso įrašų plokštelės: „Atvažiuoja Kalėdos“ (skirta advento ir kalėdiniam laikotarpiui), „Velykų rytą lelija pražydo“ (nuo Verbų iki Jurginių), „Kupole rože“ (nuo Sekminių iki Joninių). Turim sumanymų ir rudens bei Užgavėnių laikotarpiams. Kūrėme ir pažintinius filmus, pristatančius atskiras mūsų tradicinės kultūros sritis. Jų visas pluoštas – „Lietuvių tradiciniai valgiai“, „Lietuvių tautinis kostiumas“, „Lietuvių tradicinės dainos, lietuvių instrumentinė muzika, lietuvių šokių tradicija“ (3 DVD), „Lietuvių kalendorinės šventės“, „Lietuvių tradiciniai dailieji amatai“, „Lietuvio namai“, „Lietuvių tradicinės vestuvės“, „Lietuvių tikėjimai ir žinios apie sveikatą“ ir minėtasis „Ūcia lylia“. Serijoje „Gyvoji tradicija“ esame išleidę ir elektroninę knygą „Liaudies magija: užkalbėjimai, maldelės, pasakojimai XX a. pab.– XXI a. pr. Lietuvoje“, Angelės Vyšniauskaitės knygą „Lietuvio namai“, N. Marcinkevičienės knygą „Iš lauko į namus“ (skirtą gydomiesiems ir valgomiems laukų augalams). Paminėtina ir kita itin informatyvi, turininga N. Marcinkevičienės knyga „Metai už stalo“ (leista kartu su „Baltomis lankomis“), supažindinanti su visų sezonų ir kalendorinių švenčių tradiciniais valgiais. Svarbu priminti ir lokalias tradicijas pristatančių garso

įrašų serijas, kurias pastaruoju metu rengiame ir leidžiame bendradarbiaudami su savivaldybėmis. Tai „Dainos iš visos Lietuvos“ (išleista 36 CD) ir „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika“ (net 42 CD). Visai folkloro puoselėtojų bendruomenei reikalingi ir mūsų specialistų sudaromi bei leidžiami instrumentinės muzikos įrašų rinkiniai – armonikų, cimbolų, lamzdelių, smuiko melodijos, dar ir DVD, skirta tradiciniam smuikavimui) bei choreografinio folkloro rinkiniai (knyga, 3 CD ir 4 DVD „Šoks broliukai šokinį“, 3 DVD „Kadriliniai šokiai“ ir kiti), kurie neužsiguli lentynose, yra paklausūs ir naudojami pagal paskirtį – mokymui ir mokymuisi (ypač naudingi – nufilmuotų šokių leidiniai). Tikimės, kad ne mažesnio populiarumo sulauks ir 3 naujausios knygelės „Tradicioniai žaidimai, rateliai ir šokiai jaunimui“. Jose skelbiama mūsų įstaigos liaudies choreografijos kartotekoje sukaupta medžiaga.

Dar pluoštas leidinių pristato mūsų rengiamus konkursus ar festivalius. Turime išleistus net aštuonis konkurso „Tramtatulis“ laureatų įrašų kompaktus (tiek, kiek buvo surengta šių festivalių), taip pat devynias festivalio „Griežynė“ dalyvių kompaktines plokšteles (CD), taip pat 2007 ir 2009 metų Dainų švenčių Folkloro dienos DVD.

Kaip minėjau, mūsų centre leidžiamas ir dvi mėnesinis kultūros paveldo žurnalas „Būdas“ (iki 2019 m. Nr. 1 – „Liaudies kultūra“), spalio pabaigoje pasirodė jau 200-asis jo numeris.

Na, o pagrindinė, matyt, būtų metodinė, mokomoji veiklos kryptis?

Be jau paminėto visos Lietuvos etninės kultūros specialistų (ar šia sritį kuruojančių žmonių) susibūrimo kasmetiniame seminare, rengiame dainuojamosios tradicijos, choreografinio folkloro mokymus (atskirai vaikų ir suaugusiųjų kolektyvams). Vasaromis vyksta etnomuzikavimo kursai (tai A. Lunio „arkliukas“, jie rengiami kartu su Visagino ir Ignalinos savivaldybėmis). Taip yra puoselėjami ir auginami tradicijų perėmėjai, įvairių pomėgių jaunieji menininkai.

Šokių ir žaidimų kartoteką ne vienus metus pildė bei jos pagrindu leidinius sudarė, tradicinio šokio mokymus rengė E. Venskauskaitė. Jos sumanytą lokalinių šokių mokymų ciklą „Choreografinis folkloras regionuose“ sėkmingai tęsia puikiai šią sritį išmananti Audronė Vakarinienė, parengusi ir leidžianti choreografinio folkloro medžiagą su vaizdo ir garso įrašais. Kita entuziastinga ir profesionali mūsų skyriaus specialistė Loreta Sungailienė vedė folklorinio dainavimo mokymus, rūpinosi dainų įrašais, ruošė leidinius, organizavo studentų folkloro festivalį „O kieno žali sodai“. Tiesą sakant, šiuos darbus ji iš dalies tebetęsia, bet pastaraisiais metais jai buvo patikėtas ir kitas sudėtingas baras – Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado globa. Dainuojamojo folkloro srityje kurį laiką stropiai darbavosi ir Skirmantė Valiulytė, Toma Grašytė.

Etnomuzikologė Gaila Kirdienė etnomuzikavimo kursuose. 2018 m. Jono Tumasonio nuotrauka.

Žiūrų kaimo (Varėnos r.) folkloro ansamblis Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado iškilmėse. 2018 m. J. Tumasonio nuotrauka.

Tautodailės poskyryje pastaraisiais metais įvyko kartų kaita. Tautinio kostiumo specialistę T. Jurkuvienę, liaudies meno ir kryždirbystės globėją A. Počiulpaitę pakeitė jaunos, kūrybinės, ambicingos specialistės Asta Valiukevičienė ir Solveiga Jakučiūnaitė, tęsiančios ankstesnes Tautodailės skyriaus veiklas – seminarus, mokymus, rengiančios vaikų ir jaunimo konkursą „Sidabrinis vainikėlis“ bei didįjį „Aukso vainiko“ konkursą. Prieš keliolika metų sumanytas kasmetinis tautodailės konkursas „Aukso vainikas“ vyksta dešimtyje apskričių, tautodailininkai kviečiami teikti darbus parodoms-konkursams, o geriausieji vėliau dalyvauja respublikinėje parodoje, kurioje per Tris Karalius išrenkami tų metų laimėtojai. Tai gyvas, dinamiškas procesas, įtraukiantis įvairių sričių meistrus ir gana aukštai iškeliantis „meistriškumo kartelę“. Kasmet yra iš ko pasimokyti ir kur akis paganyti. Įvertinimas „Aukso vainiku“ liaudies menininkams yra garbės ir prestižo dalykas. Šis apdovanojimas liudija, kad yra saugoma, tęsiama tradicija, kita vertus, jos puoselėtojas yra unikali kūrybinė individualybė. Na, o jaunųjų meistrų, vaikų konkursas „Sidabro vainikėlis“ dirvą ruošia ateičiai. Jis taip pat rengiamas regionuose, be to, Vilniaus ir Kauno miestuose, o vaikai ir jaunuoliai, susipažinę su tautodaile kultūros centrų ar mokyklų būreliuose, kartu su mokytojais kuria darbus, sau atradami ir savaip atkartodami tradicijas.

Teresei Jurkuvienei vadovaujant buvo parengta ilgalaikė fundamentali tautinio kostiumo rekonstrukcijos programa (prie jos prisijungė ir

Laisvė Ašmonaitienė bei Danutė Keturakienė), kurios vaisius – didžiulė visų Lietuvos regionų kostiumų kolekcija, plačiai rodyta Lietuvoje ir pasaulyje, įgijusi liaudies meno albumo pavidalą, pristatyta mokomuoju filmu, tebeaudojama įvairiomis progomis – supažindinant su lietuvių tautinio kostiumo formų ir spalvų įvairove, regionų specifika mokymuose ar reprezentaciniuose renginiuose. Centre turime ir nuolatinę tautinio kostiumo ekspoziciją, kurioje priimame lankytojus. Tiek gyvais pristatymais, tiek kitais būdais nuolat kalbame apie tautinį kostiumą kaip tautinės tapatybės dėmenį. Kita itin svarbi šios veiklos pusė – pagalba visos Lietuvos folkloro, tautinių šokių ir kitiems kolektyvams, norintiems įsigyti gražius, savo kraštui būdingus kostiumus. Dabar šią veiklą tęsia D. Keturakienė, jai padeda išaugęs tautodailininkų, gebančių profesionaliai atkurti kostiumo dalis ir visumą, būrys. Jos rūpesčiu jau turime ir archeologinių-istorinių, trumpiau sakant, baltų genčių kostiumų kolekciją (ją pradėjo rengti šios idėjos autorė, archeologė Daiva Steponavičienė, nuolat talkino istorikas, papuošalų meistras Evaldas Babenskas). Kaip žinia, vis daugiau žmonių domisi senųjų baltų genčių paveldu ir nori puoštis būtent tą laiką menančiais rekonstruotais kostiumais.

Naujausia Etninės kultūros skyriaus kryptis ar nebus Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado kūrimas?

Tai nėra mums visai naujas dalykas. Iš tiesų sąvado koncepciją pradėjome kurti dar 2001 m. Tai

Konkurso „Tramtatulis“ laureatas lumzdelininkas Jokūbas Bakula (5 m.). Varėnos lopšelis-darželis „Žilvitis“. Mokytojas Nerijus Bakula. 2017 m. Nuotrauka iš LNKČ archyvo.

darėme kartu su neblėstančios atminties kraštyros, etninės kultūros žinove ir entuziaste Irena Seliukaite, tuomet dirbusia Kultūros ministerijoje. Tačiau idėja įgijo kūną nuo 2015-ųjų, o prieš tai nematerialaus kultūros paveldo srityje buvo ruošiamos paraiškos kitiems tarptautiniams UNESCO sąrašams, į kuriuos buvo įtraukta mūsų kryždirbystės tradicija (2001 m.), daugiabalsių dainų – sutartinių – giedojimo tradicija (2010 m.) bei kartu su Estija ir Latvija – Baltijos šalių dainų ir šokių švenčių tradicija (2003 m.).

Lietuvos sąvadas yra duomenų apie gyvybinius visos šalies, jos regionų, kraštų ir vietovių, nematerialaus kultūros paveldo reiškinius bei tradicijas šaltinis, pristatantis jų įvairovę, ypatybes ir raidą, kalbantis apie jų puoselėjančias bendruomenes bei šių tradicijų išlikimą užtikrinančias priemones. Sąvadą kuria pačios bendruomenės, pristatydamos savo vertybes, o jų apsauga ir tąsa rūpinasi savivaldybės (atsakingų specialistų tinklas), Lietuvos saugomų teritorijų specialistai, visokeriopai talkinant nematerialaus kultūros paveldo tyrinėtojams. Centre Sąvado veiklos grupėje darbuojasi ir visas veiklas koordinuoja išmintingos ir darbščios kuratorės – L. Sungailienė ir Skirmantė Ramoškaitė. Šio sutelkto darbo rezultatas 2022-ųjų išvakarėse: 39-ių Lietuvos nacionalinio masto vertybių sąrašas, įpareigojantis valstybę ir bendruomenes jas saugoti.

Kokius dar išskirtum svarbiausius centro kuriamus ar kuruojamus etninės kultūros renginius bei šventes?

Renginiai – visuomenei bene geriausiai matoma ir jai skirta mūsų veiklos dalis. Taip siekiame supažindinti su tradicine kultūra, parodyti jos vertę. Kita vertus, jie ne mažiau svarbūs ir tradicijų tęsėjų bendruomenėms, nes skatina burtis, kurti, nuolatos tobulėti ir, galiausiai, vieni kitais pasidžiaugti – kartu švęsti!

Pavyzdžiui, akcija „Visa Lietuva šoka“ (rengeja A. Vakariniene) kviečia tiek jaunąją kartą, tiek vyresnius vieną popietę skirti tradiciniams šokiams, ir tai daryti kartu, savo miestų ar miestelių viešose erdvėse, taip užkrečiant šiuo šokio virusu ir aplinkinius. Visoje Lietuvoje vyksta daugybė vakaronių, veikia šokių klubai, tad yra kam burtis ir burti kitus. Savivaldybių Kultūros skyrių darbuotojai tiesiog talkina, kad toks žmones vienijantis renginys įvyktų. Manau, kad jis yra smagus, žmonių pamėgtas, ir tikslas – parodyti tradicijos gyvybingumą ir tai, kad visi lengvai gali į ją įsitraukti, – pasiektas.

Lietuvos vaikų ir moksleivių – liaudies kūrybos atlikėjų – konkursas „Tramtatulis“ (itin atsidavusi jo rengėja J. Šemetaitė) iš Kauno folkloro bendruomenės iniciatyvos išaugo į respublikinį renginį. Jis irgi turi kelis etapus: prasideda nuo rajoninių, regioninių ratų, o baigiasi visos Lietuvos vaikų susibūrimu

ir gražia konkurso laimėtojų švente. Šis konkursas atskleidė, kokių gražių rezultatų yra pasiekama, mokantis tradicinio dainavimo ar muzikavimo, auginant pasakotojus. Taip nuo mažens, nuo jaunumės susipažįstama su tradicijomis, perimamos jos subtilybės. Kasmet matome naujų talentingų šio konkurso dalyvių, o dalis vaikų vis sugrįžta, tad stebime, kaip jie auga, kaip virsta tikrais šios srities profesionalais arba kaip dalyvavusieji pirmuosiuose konkursuose jau ugdo jaunąją kartą – pristato savo mokinius ar net savo vaikučius. Svarbu, kad mokytojai mokiniams perduoda ne tik dainas, bet ir dainos dvasios pajautimą. Kartais šio konkurso dalyviai su liaudies muzika susieja ir tolesnį savo gyvenimą – pasirenka etnomuzikologijos specialybę ar įsilieja į folkloro kolektyvus. Tikime, kad toks jaunosios kartos prisilietimas prie gimtosios kultūros vertybių yra svarbus ir paliekantis pėdsaką, be to, ir žiūrovams „Tramtatulis“ kasmet dovanoja neišdildomų akimirklų!

Svarbūs mums ir tęstiniai, bet nuolat atsinaujinantys renginiai. Jau daug metų vyksta vienintelis Lietuvoje tarptautinis instrumentinio folkloro festivalis „Griežynė“, išpuoselėtas A. Lunio ir šviesios atminties Algirdo Klovos; telkiantis ir kitus šios srities specialistus bei profesionalus. Festivalyje susitinka kaimo ir miesto muzikantai, skirtingos kartos, – taip pamatome, kokios instrumentinio folkloro tradicijos gyvuoja, kaip jos kinta. Kas dveji metai festivalis visus besidominčius sukviečia tarsi į jaukų klubą, kuriame bendraujama tarpusavyje, vyksta kūrybinės laboratorijos, autentiškieji tradicijos tęsėjai ir ją perėmę patyrę instrumentalistai dalijasi patirtimi su jaunaisiais muzikantais. Savosios tradicinės muzikos vertę padeda įtvirtinti ir svečiai iš užsienio. Koncertai vyksta Vilniuje ir regionuose, lankomos instrumentų meistrų dirbtuvės, rengiamos parodos.

Vienas pirmųjų tarptautinių folkloro festivalių „Baltica“ taip pat rengiamas mūsų centro komandos (viso Etninės kultūros skyriaus pastangomis), bendradarbiaujant su kitomis Baltijos šalimis. Tiesa, kiekviena šalis jį organizuoja kiek kitaip. Įprastai festivalis suburia folkloro atlikėjus iš viso pasaulio (viename būta svečių net iš 15 šalių!). Paskutinę „Balticą“ dėl pandemijos teko metams atidėti, o situacijai nepasikeitus, ji virto virtualiu renginiu – forumu „Baltica-Web“. Pasistengėme išnaudoti visas būtent tokio formato teikiamas galimybes ir į daugelį tradicinės kultūros aspektų pažvelgti giliau, susipažinti su jais nuosekliau, nei tai įmanoma šventiniame gyvo festivalio šurmulyje, t. y. siekėme sustiprinti Baltijos šalių ryšius, geriau susipažinti su mūsų kultūros tradicijomis ir jų dabartimi.

Kita vertus, visuomet rengdami „Balticos“ festivalius nesitenkiname vien koncertiniais pasirodymais įvairiose scenose, bet siekiame suteikti jo dalyviams galimybę plačiau pristatyti ne tik folklorą, bet ir papročius, amatus, nacionalinę virtuvę (tai vyksta žiūrovų ir dalyvių pamėgtame festivalio miestelyje), siūlome festivalio dalyviams rengti pasirodymus pagal iš anksto numatytą festivalio temą, siekiame aprėpti įvairias etninės kultūros sritis, parodyti jų įvairovę ir turtingumą. To kituose Lietuvos folkloro festivaliuose anksčiau nebuvo, bet geroji patirtis po truputį prigijo ir pasklido, tiek po Lietuvą, tiek kitose Baltijos šalyse.

Dar liko nepaminėta bene daugiausia įdirbio ir kūrybiškumo, taip pat organizacinių gebėjimų reikalaujanti Dainų šventės Folkloro diena.

Dauguma etninės kultūros, folkloro ansamblių bendruomenės narių mano, kad Dainų šventės Folkloro diena tapo svarbiu kultūros įvykiu. Tai didžiausias folkloro kolektyvų suvažiavimas (2018-aisiais šventėje jų dalyvavo net apie 350!), pasibuvimas kartu, susitikimai ir parodymai, kuo per kelerius metus praturtėta, kas atrasta. Nebuvo lengva pasirinkti šio renginio formatą. Dainų šventės Dainų ir Šokių programose dominuoja jungtiniai, masiniai pasirodymai, o mums svarbu pabrėžti atskirų vietovių, tarmių, regionų ir, be abejo, kiekvieno ansamblio savitumą. Todėl siekiame suteikti galimybę kiekvienam folkloro ansambliui parodyti savo parengtą programą, kita vertus, norime visus įtraukti į bendrus, šventės dalyvius vienijančius prasmingus veiksmus, net apeigas. Mums labai rūpi kiekvieną kartą išsikelti reikšmingą, mūsų tradicinę pasaulėžiūrą atspindinčią idėją kaip Folkloro dienos temą, kuri būtų aktuali dabarčiai, ir dar daugiau – universali, nepavaldi laikui. Tokios universalijos – Saulės ratas paros cikle ir žmogaus nugyventa diena, Žemė, Laimė, didūs žmonės ir pan. Tai nuodugnai apmąstome, ieškome tinkamiausių būdų šioms idėjoms išreikšti, be to, kviečiame kolektyvus taip pat nuoširdžiai gilintis į pasiūlytą temą ir ją išreikšti, pasitelkus savojo krašto paveldą. O visų nuoširdžios pastangos galiausiai duoda nuostabių vaisių, tad tikiu, kad šioje šventėje visi patiriame ir didžiulį buvimo išvien džiaugsmą, ir šventės su šventumo dėmeniu išgyvenimą.

Pokalbio pradžioje paaiškėjo, kad esi viena iš mūsų centro etninės kultūros krypties pirmieji. Kaip pradėjai darbuotis šioje srityje? Tiesiog susiklostė aplinkybės, buvai pakviesta į komandą ar ir pati to siekei?

Tarptautinio folkloro festivalio „Baltica“ rengėjai. 2017 m. J. Tumasonio nuotrauka.

Tiesą sakant, baigusi Muzikos ir teatro akademiją (tuometinę Vilniaus konservatoriją), nemaniau, kad dirbsiu šioje srityje (svajojau apie tiriamąjį darbą kokiame nors mokslo institute), bet aiškiai suvokiau, kad ši veikla yra prasminga, įdomi ir svarbi. Liaudies dainos, senasis baltų pasaulėvaizdis, apie kurį paskaitose buvo kalbėjęs N. Vėlius, festivaliai „Skamba skamba kankliai“, – tais dalykais buvome persiėmę... O pirmąkart tai patyriau, dar kai mokiausi M. K. Čiurlionio meno mokykloje, ir Ona Narbutienė muzikos literatūros pamokose mus supažindino su liaudies dainomis – jas iki šiol atsimenu! Kokie gražūs jų žodžiai, vaizdiniai, kokios savitos dermės! Kažką jos

manyje atliepė. Suvokiau, kad pasaulyje sukurta daugybė puikios muzikos, bet ir tos dainos – savo paprastumu, skaidrumu, poetika, nepaprastu melodijų grožiu – nenusileidžia jokiems kitiems žmonijos kūriniais! O paskui ekspedicijos. Muzikos akademijoje su mūsų kursu ir jo kuratore Z. Kelmickaite į jas važiovome nuolat. Būtinoji praktika buvo tik dvejus metus, bet mes vykdavome kasmet. Norėjosi vėl ir vėl patirti bendravimo su garbaus amžiaus kaimo žmonėmis džiaugsmą, nes juos suvokėme kaip savo tautos dvasinių vertybių saugotojus, o kartu kiekvieną matėme kaip savitą žmogų, dažniausiai labai nuoširdų, turintį didžiulę gyvenimo patirtį (7–8-ojo praėjusio

amžiaus dešimtmečių sandūroje išgirsdavome nedrąsių užuominų ir apie tremtį, partizanavi-
mą), išmintį, kuri perimta ir iš tautosakos, tradi-
cijų, senosios pasaulėžiūros klodų. Užrašę kokią
senesnę, apeiginę, darbo ar tiesiog gražią, mažiau
girdėtą dainą, jautėmės lyg brangakmenį radę.
Čia pat tų dainų mokėmės ir jas dainavome. Su-
vokę, kad šios dainos, sakmės, kiti tautosakos ar
tradicinės žinijos, papročių, gyvenšenos dalykai
tose vietose gyvuoja nuo amžių, patyrėme tarsi
kultūrinę atodangą, visos aplinkos dvasinę įkro-
vą, jautėmės esantys ne tik čia ir dabar, bet tarsi
ir kitoje dimensijoje, prisiliečiantys ne tik prie to
žmogaus, bet ir prie kelių kartų dvasinės patirties.
Tai labai praturtindavo.

Patyriau ir man brangių asmeninių atradimų.
Jei ne ekspedicijos, turbūt nebūčiau sugalvojusi
pakalbinti savo močiutės Julijos Papinigienės-
Mačėnaitės, gimusios Krikonių kaime, Miela-
gėnų valsčiuje (dabar Ignalinos r.). Sumaniau ją
paklausinėti – tai vieną dainą prisiminė, tai kitą,
sakė, va, šita – sesers, nes nutekėjo gudų šalin,
ta – mano pati mylimiausia, o va ta – brolio... Ir
taip ji atvėrė visą mūsų šeimos kultūrinę „gene-
tiką“, viską, ką buvo išsaugojusi atmintyje... Pa-
dainavo daugybę dainų, ir ne bet kokių, o senų,
vertingų. Tiek apeiginių – kalendorinių ir ves-
tuvinių, – tiek kitokių. Dar pripasakojo visokių
įdomybių – ne tik man, bet vėliau ir kitiems, kas
tik jos klausinėjo, pavyzdžiui, kolegėms R. Bal-
kutei, N. Marcinkevičienei. Tiesa, pakviečiau ją
dalyvauti ir konkurse „Ant marių krantelio“, ir ji
gražiai, išlaikydama rytų dzūkų stilistiką, ten pa-
dainavo... Toks netikėtai atgimęs, stiprus šeimos
palikimas ir tradicijos perdava.

*Akivaizdu, kad į mūsų įstaigą pakliuvai neatsitiktinai
ir kad joje praleidai didesniąją gyvenimo dalį, darbuo-
damasi pasiraitytus rankoves...*

Tikrai sakau, kad etninės kultūros dalykai man,
kaip žmogui, yra labai svarbūs, ir džiaugiuosi,
kad čia galiu šį tą nuveikti, sukurti – juolab kartu
su puikiais kolegomis, bendraminčiais. O darbų
ir idėjų tikrai dar yra. Dar daugiau ir turiningiau
ką nuveiktume, jei netrūktų, neatimtų laiko
bergždi biurokratiniai pančiai arba tie, nuo kurių
priklauso sprendimai, besilankstantys neva prog-
resyvioms nuostatoms, besibaiminantys tautišku-
mo apraiškų ar joms besipriešinantys (juk visuo-
menė visiškai susipainiojo, kas yra nacionalumas,
o kas – nacionalizmas). Nuolat girdime aiškinant,
kad liaudies daina tokia, kokia yra, jau nebereika-
linga, neįdomi, kad ji turi būti pateikiama „kitaip“,

moderniai, nuolat perkuriama ir pan. Natūralios
tradicijų kaitos neneigiu – domiuosi ir džiaugiuosi
įvairiomis kūrybiškomis jų interpretacijomis, bet
esu įsitikinusi, kad daina tebėra paveiki ir savo
pirminiu pavidalu, kad tai yra mūsų muzikinės
tradicijos branduolys. Jei gali mus žavėti skamba-
nti viduramžių ar kitų epochų muzika, tai kodėl
negali skambėti, girdėtis ir liaudies daina – juk
kaskart ji bus naujai permąstoma, atrandamos vis
kitos jos prasmės, išgirstamos naujos skambesio
spalvos. Kartais ir toji viena daina gali paliesti
žmogaus sielą, tapti svarbiu atradimu, pažadinti
kažkur viduje glūdinčią savosios tradicijos grūdą.

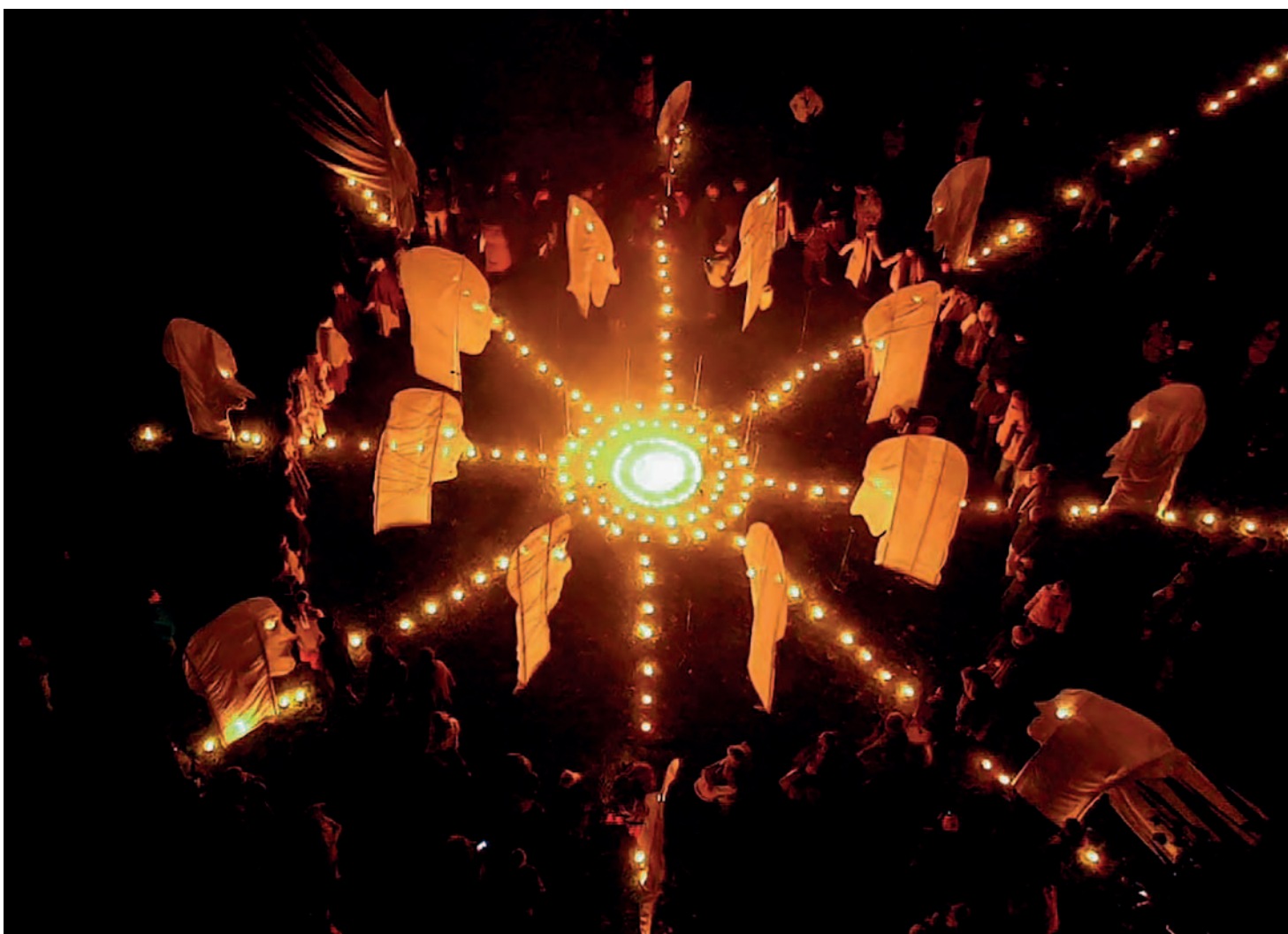
AT THE CRADLE OF THE MOST IMPORTANT VALUES

In an interview with the head of the Ethnic Culture Depart-
ment of the Lithuanian National Culture Centre, musicologist
Vida Šatkauskienė remembers the history and activities of this
department. In the 1980s, there was a need to revitalise the
traditions of authentic singing and music. In a relatively short
period of time, from around the interwar periods independent
state, they were pushed into the margins of public cultural life –
neither in schools nor in cultural institutions, nor on stage, folk
songs and music couldnt be heard in their original form, and
the perception of folklore in society had completely faded. So,
this centre began to organise the folk song contest “*Ant marių
krantelio*” where ethnographic (i.e. village) and folklore (mostly
city) ensembles, old and young singers alike, sang songs that
were still remembered or newly learned from expeditions, ar-
chives, they shared stories, danced old dances. In the Soviet
period, “winter farewell festivals” (*Užgavenės*) were also orga-
nised at the Open-Air Museum of Lithuania (Lithuanian skan-
sen). After the restoration of the Lithuanian State, the percep-
tion of the importance of the fundamental cultural traditions
– customs, folk art, folklore – became stronger. A department
of visual anthropology was established. The journal “*Liaudies
kultūra*” (from 2018 – “*Būdas*”) was published. In 1994, a day
dedicated to traditional folklore appeared in the Song Celeb-
rations (the first Song Celebration was held in 1920, its tradi-
tion continued in Soviet times). This is the largest gathering
of folklore collectives: in 2018, around 350 folklore groups
participated in the festival. The interviewee presents various
educational programmes, conferences, seminars, expeditions,
and ethno-music making courses organised by staff of the Eth-
nic Culture Department, as well as competitions promoting the
living traditions of Lithuanian regions, etc. The international
folklore festivals “*Baltica*” and “*Griežynė*” are being organised
for instrumental folklore. Every two years, the childrens and
youth folk creative contest “*Tramtatulis*”, while every year – the
national competitive folk art exhibition “*Aukso vainikas*” and
a similar competition for schoolchildren – “*Sidabro vainikė-
lis*”. People from all over Lithuania are invited to celebrate the
traditional dance festival “*Visa Lietuva šoka*”. Another area of
activity of the Ethnic Culture Departments staff is publishing.
A series of books, CDs and DVDs dedicated to calendar cele-
brations, their customs, as well as singing, choreographic and
instrumental folklore, culinary heritage, national costume, etc.

FESTIVALYJE „BALTICA“ – „PROTĖVIŲ AUDOS“ VYTAUTO DARASKEVIČIAUS NUOTRAUKOS

- Šį rudenį vykusiame trijų dalių forume „Baltica-Web 2021“ kalbėtasi apie Baltijos šalių istorinius ir kultūrinius ryšius bei tradicijas. Iki šiol Lietuva, Latvija ir Estija paeiliui sukviesdavo kaimynus į tarptautinį folkloro festivalį, bet, dėl suprantamų priežasčių, šiemet jis negalėjo vykti įprastai, tad paskaitos ir renginiai buvo transliuojami iš trijose šalyse įrengtų studijų.

Forumo tema buvo apeiga. Tai paskatino dailininkę Juliją IKAMAITĘ su Nacionalinės M. K. Čiurlionio menų mokyklos Dailės skyriaus mokiniais sukurti apeiginį Protėvių ratą – vaikai piešė savo prosenelių, senelių, močiučių veidus, kuriuos vėliau perkėlė į baltas protėvius simbolizuojančias vėliavas. Vėlinių išvakarėse vėliavų-veidų rate vyko šviesos apeiga – „Protėvių audos“, kurioje dalyvavo sutartinių atlikėjos „Trys keturiose“, Lietuvos jaunimo ramuva, „Ratilio“ ansamblio jaunimas ir kiti dalyviai.

● *BALTICA* FESTIVAL – FACES OF THE ANCESTORS

This autumn, for the forum “Baltica-Web 2021”, the theme of which was “ritual”, artist Julija IKAMAITĖ and the students of the National M. K. Čiurlionis School of Art created a circle of flags symbolising the ancestors.

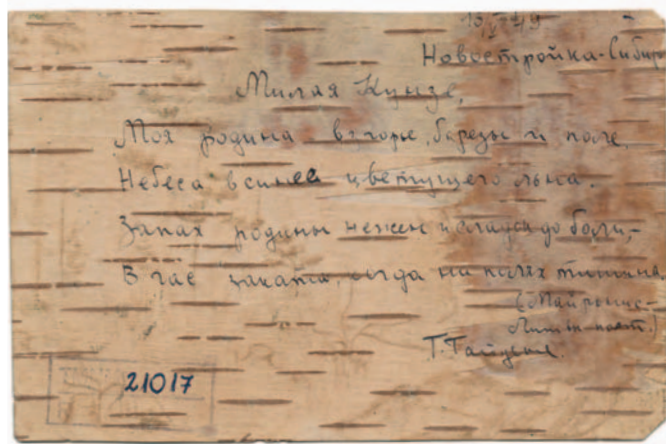
VIENO TOŠIES ATVIRUKO PĖDSAKAIS: LIETUVIAI IR LATVIAI TREMTINIAI ZAVODOVKOS APYLINKĖSE, KRASNOJARSKO KRAŠTE

I DALIS

Gaila KIRDIENĖ

Šį tyrimą įkvėpė vienas beržo tošies atvirukas, kurį 1948 m. į Novostroikos gyvenvietę (Krasnojarsko kr.) ištremta lietuvė Gražina Gaidienė (Gylytė) (1911–1989) 1949 m. gegužės 15 d. padovanojo savo likimo sesei latvei, 1941 m. tremtinei Sofijai Mildai Melderei (1899–1988) vardo dienos proga. Radinys paskatino tęsti prieš kelerius metus pradėtus lietuvių ir latvių bendrystės tremtyje tyrimus ir pasidomėti būtent šių tremtinių istorija¹. Tad straipsnyje aptariamas 1941–aisiais ištremtų ir Zavodovkos chemijos miškų ūkyje (Aleksandrovkos apyl., Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr. pietinėje dalyje) apgyvendintų latvių bei beveik po dešimtmečio, 1948–1951–aisiais ten pat ištremtų lietuvių bendravimas, tarpusavio pagalba ir neformalus kultūrinis gyvenimas. Pasitelkus Lietuvos ir Latvijos archyvų bei kitą medžiagą, taikant kokybinių tyrimų, etnografijos ir fenomenologijos metodus, siekta nustatyti, kas į Novostroiką ir kitas Zavodovkos apylinkių gyvenvietes ištremtus lietuvius ir latvius siejo, kokia kultūrinė ir muzikinė raiška padėjo jiems išlikti ir išsaugoti savo kultūrinę bei tautinę, baltiškąją tapatybę.

Reikšminiai žodžiai: lietuvių ir latvių tremtinių bendravimas, Zavodovkos apylinkės, Nižnij Ingašo r., dvasinė rezistencija, beržo tošies laiškai ir dokumentai, dainavimas, muzikavimas, jaunimo šokių vakarėliai.

1948 m. tremtinės Gražinos Gaidienės (Gylytės) (1911–1989) sukurtas beržo tošies atvirukas, kurį ji 1949 m. gegužės 15 d. vardo dienos proga padovanojo latvei, 1941 m. tremtinei Sofijai Mildai Melderei (1899–1988). Tukumo muziejus, Latvija, TMNM 21017

Tukumo muziejuje Latvijoje saugomas Gražinos Gaidienės latvei Sofijai Mildai Melderei padovano-
 ■ notas tošies atvirukas tapo svarbiu akstinu 2014 m. kovą Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrui (toliau – LGGRTC) Tuskulėnų

1 2020 m. Lietuvos muzikos ir teatro akademijos leidykloje buvo išleistas dvitomis „Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose“. Pirmasis jo tomas – straipsnio autorės monografija „Brolystė ir vienybė“, kurioje atskleidžiamas lietuvių ir latvių tradicinio, neformalaus muzikinio bendravimo vaizdas autoritarinio komunistinio, stalininio režimo sąlygomis 1941–1952 ir vėlesniais metais. Nauji duomenys skatina šiuos tyrimus tęsti.

rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje surengti parodą „Sibire ant beržo tošies rašyti laiškai“ (Juozevičiūtė 2014)². Ši paroda buvo skirta 1949 m. kovo 25–26 d. visose trijose Baltijos šalyse sovietų vykdytai masinei gyventojų trėmimo operacijai „Priboj“ (liet. „Bangų mūša“) paminėti. Parodos vizitine kortele tapo į tris dalis padalinta Gražinos Gaidienės šeimos fotografija, simbolizuojanti sovietų represijų išdraskytas šeimas. Parodos anotacijoje teigiama, kad laiškų,

2 Už informaciją apie šią parodą (jos internetinę nuorodą) esu nuoširdžiai dėkinga kolegei etnomuzikologei dr. Austei Nakienei.

1954 m. gegužės 8 d. atvirukas, vardo dienos proga latvės Zelmos padovanotas likimo sesei lietuvei Stanislavai Steponavičiūtei (Ragaišienei). Čiukšos lageris, Alzamajaus r., Irkutsko sr. Šiaulių „Aušros“ muziejus, ŠAM T-R 6028

rašytus ant beržo tošies, savo artimiesiems siuntė tiek įkalintieji Gulago lageriuose, tiek išstremtieji į atokias Sovietų Sąjungos vietas: „Dabar ypatinga retenybe laikomi tokie laiškai liudija jų autorių gyvenimo vingius, gebėjimą priešintis sovietiniam režimui, siekį išsaugoti tautinį tapatumą ir savigarbą.“³

Šiuo metu unikalioje visų trijų Baltijos šalių kolekcijoje saugomi 103 Sibire 1941–1965 m. ant beržo tošies rašyti dokumentai. Tai ne tik atvirukai, laiškai artimiesiems, bet ir atminimų albumai, net knygos. Kolekciją vis dar pavyksta papildyti vienu kitu naujai rastu dokumentu. Dėl unikalumo, istorinės, kultūrinės vertės bei daugialypės reikšmės represuotiesiems, latvių politinių kalinių ir tremtinių tošies laiškų ir atvirukų kolekcija 2009 metais buvo įtraukta į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Latvijos nacionalinį registrą. Taip pat su detaliais aprašais paskelbta skaitmeninėje pasaulio bibliotekoje (ten rasime ir Gaidienės siųstąjį atviruką)⁴. Lietuvos muziejuose saugomų dokumentų ant beržo tošies kolekcija (politinių kalinių ir tremtinių laiškai, pačių sukurti sveikinimo atvirukai, albumėliai, knygos) į Lietuvos nacionalinį registrą „Pasaulio atmintis“ buvo įtraukta 2015-aisiais⁵. Estai šio nacionalinio registro kol kas nėra įsteigę.

3 2011 m. birželio 14 d. Latvijos tošies laiškų kolekcijos paroda buvo pristatyta Europos Parlamente Briuselyje, vėliau su ja galėjo susipažinti Latvijos, Estijos, Suomijos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Airijos, Rusijos ir Čekijos gyventojai (Juozevičiūtė 2014).

4 Žr. <https://www.wdl.org/en/item/7426/>.

5 LGGRTC saugomus ant beržo tošies rašytus (užfiksuotus) dokumentus žr. <http://www.genocid.lt/muziejus/lt/806/c/> ir <https://www.archyvai.lt/lt/lvat/dar-vienas-lietuvas-7qcv.html>. Daug tošies laiškų ir atvirukų išsiųsdavo ir lageriuose (tarp jų – ir Rešotuose, Nižnij Ingašo r.) įkalinti

Autentiški dokumentai – laiškai ir atvirukai, kaip ir dienoraščiai, atminimų sąsiuviniai, dainų rinkiniai, natos ir, žinoma, nuotraukos – svarbūs istorijos, etnologijos, taip pat ir muzikos antropologijos ar etnomuzikologijos tyrimų šaltiniai. Tokie dokumentai iš sovietmečio tremties ir kalnimo vietų yra reti ar net unikalūs, jie reikšmingai papildo, patikslina ar iliustruoja kur kas vėliau rašytus atsiminimus, suteikia duomenų apie tremtinių ir kalinių gyvenimo bei darbo sąlygas, atskleidžia jų mintis, nuotaikas ir jausmus, liudija apie tarpusavio ryšius.

Lietuvos UNESCO komisijai suteikus galimybę susipažinti su minėtosios kolekcijos dokumentais ir aprašais, pavyko nustatyti, kad beveik visi jų saugomi beržo tošies atvirukai ar laiškai buvo skirti tautiečiams: susižinoti su išsiilgtais šeimos nariais, giminaičiais tėvynėje ar tremtyje, paprašyti pagalbos, taip pat pasveikinti su tradicinėmis šventėmis. Tik du iš jų liudija apie lietuvių ir latvių bendravimą: minėtasis Gražinos Gaidienės latvei dovanotas atvirukas saugomas Latvijoje, o antrasis, latvės padovanotas lietuvei, – Lietuvoje. Jį 1954 m. gegužės 8 d. Čiukšos lageryje, Alzamajaus r., Irkutsko srityje, vardo dienos proga latvė Zelma (pavardė neįrašyta) padovanojo likimo sesei lietuvei Stanislavai Steponavičiūtei (Ragaišienei), g. 1918 m., kuri jį parsivežė į tėvynę⁶. Ant tošies dailiai nupiešta pavasarinė kačiukų

politiniai kaliniai, pavyzdžiui, 1943 m. gegužės 18 d. Antanas Baniulis (1892–1945), kalintas Rešotuose, beržo tošies atviruką nusiuntė savo dukteriai Dainai Baniulytei (g. 1924 m.), išstremtai į Ust-Janską, Jakutiją, žr. <http://www.gulagmuseum.org/showObject.do?object=38988890&language=2>

6 1950 m. pabaigoje suimta ir kalinta įvairiuose lageriuose; 1956 m. grįžo į Lietuvą.

puokštelė ir geltonos, žalios, raudonos spalvos raštais puošta juostelė, primenanti nepriklausomos Lietuvos vėliavą. Tai liudija, kad postalininiu laikotarpiu lietuvių ir latvių politiniai kaliniai jau drąsiai reiškė tautinį sąmoningumą⁷. 2020 m., rašant monografiją, man pavyko atrasti dar vieną retą ir brangų dokumentą – beržo tošies širdelę su įrėžta data ir vardų inicialais – liudijantį 1949-aisiais atšiaurioje Baikalo saloje Olchone įsižiebusią Lietuvos latvės Ilmos Ašakaitės ir lietuvių Vytauto Anelausko meilę, išaugusią į tvirtą šeimą (išsamiau žr. Kirdienė 2020: 142–148). Estų lietuviams rašytų tošies laiškų pavyzdžių nesam radę, bet likę nemažai ant popieriaus pieštų atvirukų.

Apie Zelmą ir Stanislavą Steponavičiūtės, kaip ir kitų latvaičių ir lietuvių bičiulystę Čiukšos lageryje, daugiau nieko nežinome. O Sofijos Mildos Melderės dukters bei kitų 1941 m. latvių tremtinių (1988–1989 m.) atsiminimus, taip pat Gražinos Gaidienės giminaičių atsiminimus ir gyvenimo istorijas 2011 metais užrašė latviai, su Lietuvos muziejinių pagalba. Esu nepaprastai dėkinga Tukumo muziejaus direktorei Agritai Uozuolai (Ozola) už leidimą šiame straipsnyje panaudoti muziejuje sukauptus Zavodovkos apyl. tremtinių aprašus (latvių kalba) bei nuotraukas, taip pat už dalinimąsi savo žiniomis⁸.

Zavodovkos chemijos miškų ūkį sudarė aplink centrą („didelį kaimą“) taigoje išsibarstę mažesni kaimai ar gyvenvietės – sakų rinkimo punktai: Atagašas, Filatovka, Goriovka, Kozlovka, Kučerovas, Medvežij Logas, Meždugranka, Novostroika, Ochotničė, Pervomaiskas, Solnečnojė ir kiti. Pagal lietuvių tremtinių atsiminimus parengtame leidinyje „Tremties ir kalinimo vietos“ (1995) Zavodovka apibūdinama kaip sakų rinkėjų gyvenvietė Krasnojarsko krašto pietuose, daugiau kaip 60 km nutolusi į šiaurės rytus nuo Nižnij Ingašo ir Transsibiro geležinkelio, į kurią 1948 m. birželį buvo atitremta daug Lietuvos gyventojų. Apie septyniasdešimt palikta Zavodovkoje, o kiti – išskirstyti. Apie kitų tautybių tremtinius minėtame leidinyje neužsimenama (Aldona Juodvalkytė-Suščenkienė 1995: 330). LGGRTC yra saugomi ir Zavodovkos apyl. lietuvių tremtinių laisva forma rašyti atsiminimai

7 Galime tik spėlioti, ar Zelma buvusi Lietuvos latvė, o gal lietuviškai parašyti sveikinimą jai padėjo likimo sesė lietuvė; plg. Kirdienė 2020: 38.

8 Straipsnyje pasitelktas 2016 m. A. Uozuolos LR Seimo konferencijoje skaitytas pranešimas ir kiti jos publikuoti tekstai. Ji straipsnio autorę konsultavo bei pasidalino Gaidienės giminaičių adresais ir telefonų numeriais.

1949 m. tremtinių, Lietuvos latvės Ilmos Ašakaitės ir lietuvių Vytauto Anelausko beržo tošies širdelė. Chužyras, Olchono sala, Irkutsko sr. Iš dukters Laimutės Baluodės (Anelauskaitės) šeimos archyvo.

bei jų užpildytos tyrimo centro anketos⁹. Esu dėkinga šio centro darbuotojai Birutei Panumienei, padėjusiai susipažinti su dvidešimties tremtinių, daugiausia gyvenusių Novostroikoje (Zavodovkos apylinkėse) atsiminimais, kuriuose gana dažnai minimi ir latviai. Man dar pavyko pasikalbėti su keturiais lietuviais, kurie buvo ištremti į šias apylinkes. Dar gyvas ir vienas kitas latvių tremtinys, bet dėl silpnos sveikatos kalbėtis atsisakė¹⁰.

Ankstesniais metais esu užrašiusi Nižnij Ingašo rajone gimusių brolių, žinomų styginių muzikos instrumentų, smuikų meistrų Vytauto ir Romualdo Gečų atsiminimus – jų tėvai jaunystėje buvo ištremti į Zavodovką (Kirdienė 2013:

9 Duomenys rinkti vykdant LGGRTC Atminimo skyriaus programą „Tremties ir kalinimo vietos“, apytikriai nuo 1998 iki 2007 m.

10 Mano prašymu, ponja Uozuola surinko duomenis apie į Novostroiką ištremtus Tukumo krašto gyventojus, užfiksuotus nuotraukose, taip pat ir iš LGGRTC archyvo, patikslino latviškų vardų rašybą. Deja, dauguma jų jau mirę: Augustė Emilija Jakobsonė (Auguste Emilija Jākobsone, 1898–1988), Alfredas Zvirbulis (Alfrēds Zvirbulis, 1914–1995), Austra Zvirbulė (Austra Zvirbule, 1923–2014), Dzidra Grynhofa (Dzidra Grīnhofa, 1926–?), Eduardas Aunas (Eduards Auns, 1930–1948), Skaidrytė Freimanė (Rūguma) (Skaidrite Freimane (Rūguma), 1930–2010), Raimondas Freimanis (Raimonds Freimanis, 1933–?), Jānis Melderis (Jānis Melderis, 1940–2019). Kiti, pvz., Ilga Jakobsonė (Vaivadė) (Ilga Jākobsone (Vaivade)), išvyko iš tremties anksčiau, nei ten pasirodė lietuviai.

540–541). Monografijoje paskelbiau LGGRTC archyvuose saugomą didelės 1952 m. lietuvių ir latvių tremtinių grupės iš Kliučių kaimo, Nižnij Ingašo r., nuotrauką, tačiau daugiau duomenų apie joje užfiksuotus žmones neturėjau (Kirdienė 2020: 120). Taigi tik šio tyrimo metu pavyko rasti medžiagos apie Zavodovkos apylinkių lietuvių ir latvių (taip pat estų, suomių (iš Karelijos), vokiečių, ukrainiečių ir kitų tautų) tremtinių bendravimą, savitarpio pagalbą bei muzikinę ir kultūrinę veiklą.

NOVOSTROIKOS LATVIŲ IR LIETUVIŲ LAIŠKAI ANT BERŽO TOŠIES

1941 m. birželio 14 d. šimtai Tukumo krašto latvių buvo ištremti į Krasnojarsko krašto taigą, dalis jų – į Zavodovkos apylinkes. Tukumo muziejuje saugomi atsiminimai ir ankstyvojo tremties laikotarpio (iki 1944-ųjų) nuotraukos, surinktos iš į Novostroiką patekusių tremtinių. Kaip 1989 m. kovą atsiminimuose rašė ir yra pasakojusi vyriausia Melderių šeimos duktė Lida Biruta Berzinia (Bērziņa), jos mama Sofija Milda, tėvas Fricis bei trys jų vaikai buvo deportuoti iš gimtosios Biržjanių (Biržjāni) sodybos Tumės parapijoje¹¹. Tėvas, kaip ir daugelis to krašto latvių, buvo įkalintas Viatlage, Kirovo sr., ir 1942 m. gegužės 20 d. mirė. Reikšmingų faktų apie tremtį pateikė Tukumo krašto tremtinys Ilmaras Binavas-Binausas (Ilmārs Binavs-Binaus), g. 1935 m., ištremtas vos šešerių. Pasak abiejų liudininkų, atvykus į Krasnojarską tremtinius – beveik vien tik motinas su vaikais ir senokus – suvarė į didelės baržas ir Jenisiejumi plukdė į įvairias tremties vietas. Melderiai iškart pateko į Novostroiką, kur buvo sakavimo punktas ir kolūkis. Apgyvendino „klube“: visi jautėsi „laimingi“, kad turės stogą virš galvos. Jau kitą dieną motinos su didesniais vaikais buvo išvarytos dirbti į kolūkį (kolchozą). Paskui juos perkėlė į baraką, tamsiuose kambariuose su žemomis lubomis buvo mediniai nariai, ant kurių gulėdavo po du; šildydavosi ketaus krosnele. Atitremtus latvius sibiriečiai sutiko priešišškai, akivaizdžiai niekino, vadino fašistais ir žudikais (Bērziņa 1989: 2–3, plg. Ozola 2016), nors, kaip žinia, jie paliko tėvynę Baltijos šalyse dar neprasidėjęs Antrajam pasauliniam karui.

11 Lida Birutė Melderė mena: „Kai traukinys pradėjo judėti ir išvažiavo iš Tukumo, suaugusieji raudėjo, ir vaikai, dar visko nesuprasdami, pravirkom, – verkė visi. Vyresnieji žmonės, suklupe ant kelių, šaukėsi Dievo...“ (Bērziņa 1989: 1, plg. Ozola 2016).

Kaimai buvo nuskurdę, latviai tremtiniai netrukus pradėjo badauti. Kolchozas neduodavo jiems maisto, todėl motinos buvo priverstos mainyti maistą į drabužius ir kitus vertingus daiktus: vietinės moterys niekada nebuvo mačiusios prabangaus apatinio trikotažo, šilkinų kojinių, plonos angliškos vilnos kostiumo, tad mielai juos mainė į puodą pieno ar dubenį sušalusių bulvių (Bērziņa 1989: 3, plg. Ozola 2016, Geka 2007: 240). Tremtinės rinkdavo kolūkio laukuose sušalusio derliaus likučius, už tai prižiūrėtojas jas žiauriai mušdavo. Teko ragauti ir nugaišusio arklio mėsos (Geka 2007: 240). Pagrindinis maistas, dažnai minimas ir 1941 m. lietuvių tremtinių atsiminimuose (taip pat ir iš Altajaus krašto), buvo mėškinis česnakas *čeremša*, iš kurio virdavo ir sriuba (Bērziņa 1989: 3).

Kitą pavasarį trylikametę Lidą Birutą išsiuntė dirbti į taigą. Tik tuomet ji pradėjo gauti šiek tiek didesnę dienos duonos davinį (nebe vaikams skiriamus 200 g, o 400 g): duona buvo pusiau žalia, bet atrodžiusi labai gardi (Bērziņa 1989: 3, plg. Ozola 2016). Pasak Binavo-Binauso, suaugusiems darbininkams duodavo 500 g duonos, ją reikdavo parsinešti iš Zavodovkos kepyklos (Geka 2007: 237). 1943 m. žiema buvo siaubingai šalta, ištiko didelis badas, žmonės mirė vienas po kito. Ištverti sunkias dienas padėjusios liaudies dainos, jas dainuodavo ir eidami į mišką dirbti, ir vėlai vakare, kai šildydavosi prie viryklės. Pagrindiniai dainų užvedėjai buvo Austras ir Alfredas Zvirbuliai (Bērziņa 1989: 3). Latviai tremtiniai stengėsi nepasiduoti negandoms. Novostroikoje jie dainuodavo ir autorines dainas, kurių tekstus per 1941 m. Kalėdas sukūrė dvidešimtmetis jaunuolis Edmundas Ječkalėjas (Jēčkalējs), ištremtas iš Milzkalnės apylinkės, Tukumo r. į Bolšaja Murta r., Krasnojarsko kr., o iš ten 1942 m. vasarį latviai buvo perkelti į Novostroiką. Šias dainas užrašė Lida Biruta Melderė, nurodydama, kad dainuota žinomomis melodijomis: „Ziemassvētki Sibīrijā. Melodija: Šalc zaļais mežš“ (Kalėdos Sibire. Melodija: Ošia žalioji giria) ir „Skumjais Jaungads. Melodija: Skaistā Dārzniece“ („Liūdni Naujieji metai. Melodija: Gražioji sodininkė“)¹². Novostroikos latviai tremtiniai buvo surengę ir vaidinimą.

Dirbdama taigoje Lida Biruta išmoko pasigaminti iš beržo tošies batus. Ji mena, kad beržo tošis tremtiniais atstodavo rašomąjį ir piešimo popierių, kurio jie, kaip ir pieštukų, neturėjo. Vaikai nelankė mokyklos, nes jos čia nebuvo – aplinkui

12 Tukumo muziejuje saugomas rankraštis TMNM 22079; Uozuolos informacija.

1944 m. gegužę Tūkumo krašto (Latvija) tremtiniai Novostroikoje, Zavodovkos chemijos miško ūkyje, Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko krašte: Sofija Milda Melderė (penkta iš kairės trečioje eilėje) su dukterimis Dzidra (pirma iš kairės toje pačioje eilėje) ir Biruta Lida (penkta iš dešinės ketvirtoje eilėje) bei kitos šeimos: Lilija ir Ilmaras Binavai–Binausai, Ilga Ruta, Augustė Emylija ir Ausma Skaidrytė Jakobsonės (Augustė Emilija, Ausma Skaidrėte Jakobsonė), Rita ir Juris Kalnakivuliai (Kalnaķivuli) (antroje eilėje iš dešinės) bei jų mama Valija. Tūkumo muziejaus nuotr. TMNM 41176, plg. TMNM 42684

driekėsi nesibaigianti atšiauri taiga (Ozola 2016). Pastačius naują rąstinį baraką, šeimoms skyrė atskirus kambarius.

Didžiulė laimė buvo gauti laišką. Paskutiniaisiais karo metais viena tremtinių šeima sulaukė pirmojo laiško iš Rygos. Tą vakarą visi susirinko, verkė ir dainavo. Laiškas buvo perduodamas iš rankų į rankas. Vėliau ir Birutos šeima gavo laišką iš giminaičių Latvijoje, jį saugojo kaip didžiausią brangenybę, visi šeimos nariai išmoko laiško turinį atmintinai (Bērziņa 1989: 4). Panašių liudijimų apie ypatingą laiškų reikšmę tremtiniais, neturintiems kitų informacijos šaltinių, negaunantiems jokios spaudos, yra ir vėlesnių, net ir 1952 metų, ištremtų lietuvių pasakojimuose (Kirdienė 2020: 115).

Vos tris mėnesius latvių vaikus rašyti ir skaičiuoti mokė rusiškai kalbėjusi komė. 1943 m. iš Viatlago pas žmoną išleistas labai silpnos sveikatos buvęs mokyklos direktorius išgyveno vos kelis mėnesius. Ilmaro Binavo–Binauso mama, sužinojusi, kad jos vyras 1942 m. mirė Viatlage, išsielvarto pasiligojo ir nesikėlė iš lovos, po to jau buvo per silpna dirbti taigoje ir tapo apskaitininkė, net gavo atskirą kambarį. Pristigusi popieriaus, ji skaičiavo ant balintos kambario sienos, o paskui ant jos surašė ir savo gyvenimo istoriją:

[K]aip susipažino su tėvu, vaidino teatre, <...> susituokė, kaip mus ištremė – rašė, trynė, verkė – ir taip visą žiemą <...>. [Paskui] mama manęs paprašė iš beržo tošies padaryt tokių lapelių ir su violetiniu cheminiu rašalu viską nuo sienos perrašė į beržo tošį (visą savo gyvenimą) <...>. Tuos lapelius ir šiandien turiu kaip šeimos relikviją. Mama penkiolika metų išgyveno Sibire. (Geka 2007: 240)

Taigi dienoraščio – savo gyvenimo istorijos ir patirtų netekčių, psichologinių traumų aprašymas ir perrašymas ant beržo tošies padėjo latvių tremtinei išgyventi ir atgauti psichologinę pusiausvyrą, o jos sūnui tie beržo tošies lapeliai tapo šeimos istoriją ir tremties metus menančia šventenybe.

Karui baigiantis latvių tremtiniai atsigavo, prakuto, tai liudija ir nuotraukos. Vieną 1944 m. gegužės dieną į Novostroiką atvyko latvis fotografas. Prie berželiais išpuošto namo (barako) susirinko visi latviai tremtiniai, – tai buvo pirmoji galimybė nusifotografuoti Sibire! Nuotraukoje matyti beveik penkiasdešimties asmenų grupė, daugiausia moterys su vaikais, keli vyrai. Tarp jų – ir būsimoji iškilios latvių poetės, dramaturgės, eseistės Maros Zalytės (Māra Zālīte), g. 1952 m., mama Rita Kalnakivulė (Kalnaķivule)

1946 m. birželio 14 d.
Tukumo krašto gyventojai
Novostroikoje: antroje eilėje
viduryje – seserys Dzidra ir
Biruta Lida Melderės, Ausma
Skaidrytė Jakobsonė (Skaidrėte
Jākobsonė). Užrašas nuotraukos
nugarėlėje: „1946. g. 14. VI
Edvārda dzimšanas dienā.
Sibirijā. N. Stroikā“ („1946
m. VI 4, per Edvardo gimimo
dienā. Sibire. Novostroikoje“).
Tukumo muziejaus nuotr.
TMNM 42685

1947 m. rugpjūčio (rugsėjo?)
21 d. Tukumo krašto tremtiniai
Novostroikoje. Tukumo
muziejaus nuotr. TMNM
42678

su jaunesniu broliu Juriu ir mama Valija bei Sofija Milda Melderė su dukterimis (žr. nuotr.). Tą dieną buvo padaryta ir daug tremtinių portretų¹³. 1946 m. birželio 14 d. latviai, prisipynę vainikų, šventė Edvardo gimimo dieną – visų nuotaika, kaip matyti, buvusi puiki (žr. nuotr.). O galbūt jie minėjo masinės tremties dieną, juk įvairiomis sukaktuvėmis buvo dangstomos tremtiniais svarbios datos ir tradicinės religinės šventės. Matyti, kad Novostroikos tremtiniai latviai Sibire tokiu trumpu šiltuoju metų laiku fotografavosi lauke, tradiciškai berželiais apkaišę pastatą (gegužės mėn. jie galėjo švęsti ir Sekmines) arba su gėlių ir žolynų puokštėmis.

1946 m. Sofijos Mildos Melderės dukterys Lida Biruta ir Dzidra Irma grįžo į Latviją, kartu

su kitais vaikais iki šešiolikos metų, vadinamuoju „vaikų traukiniu“ (Bērziņa 1989: 5, Ozola 2016). Rita Kalnakivulė taip pat buvo slapčia (nelegaliai) sugrįžusi į Latviją, kur per ketverius metus jai pavyko baigti mokyklą, tačiau po to vėl išsiųsta į tremtį. Latvių jaunimas, net ir legaliai sugrįžusieji, itin dažnai būdavo ištremiami antrą kartą (Kirdienė 2020: 65, 77, 91, 154). Uozuolai Zalytė sakė nežinanti tikslios savo gimimo vietos, tik turinti dokumentą, kuriame parašyta – Nižnij Ingašo rajonas¹⁴. 2013 m. autobiografiniame romane „Penki pirštai“, pripažintame geriausiu tų metų Latvijos prozos kūrinium, ji, remdamasi šeimos pasakojimais, aprašė savo gimimą taip: ji gimė žiemą, lauke svilinant penkiasdešimties laipsnių šalčiui, per

13 2021-11-11 Uozuolos laiškas Kirdienei.

14 Zalytės motina visus Sibiro dokumentus sudeginusi; 2021-04-07 Uozuolos laiškas Kirdienei.

1949 m. Novostroikos latvės tremtinės: antra iš kairės (su languota skara) – Augustė Emylija Jakobsonė. Tukumo muziejaus nuotr. TMNM 42682

anksti, sverdama vos du kilogramus, o jos mama buvo išsekusi ir krūtyse neturėjo pieno. Gimė internacionaliniame barake, kuriame gyveno ir trys lietuvės moterys, viena iš jų vardu Laima (aiški aliuzija į baltų gimimo ir likimo deives), susirūpinusios, kad kūdikis nemirtų nepakrikštytas. Jos įrengė altorėlį ir naujagimę pakrikštijo pagal katalikų papročius¹⁵, nors gimdyvė buvo liuteronė (tik tėtis netikėjęs niekuo). Rašytoja aiškiai pabrėžia latvių tremtinių konfesinį tapatumą: pasak jos, gimdyvė, nors ir be garso, mintyse vis kartojusi: „mes juk liuteronai“ (Zālīte 2007: 19, plg. 17–18, 20–23).

LGGRTC Atminimo skyriaus programos „Tremties ir kalinimo vietos“ rankraščio ir mano pateiktų duomenimis, per 1948 m. gegužės 22 d. trėmimą apie tris šimtus tremtinių iš Šakių, Vilkaviškio apskričių ir Kauno birželio 9 d. ešelonu nr. 97903 atgabeno į Tinskajos stotį Krasnojarsko krašte. Panašiu metu ešelonu nr. 97922 dar buvo atvežta tremtinių iš Telšių apskrities. Iš Kauno su motina išstremta Lietuvos aviacijos pulkininko-leitenanto Mykolo Mačioko (kuris tuo metu slapstėsi) duktė Laura Mačiokaitė, g. 1936 m. Kaune, mena:

Mes ištaisai dainuodavome, visas dainas mokėjau <...>. Per naktį mus [tremtinius] patalpino Palemone. Prie Žąslių, kur ešelonas sustojo, užgiedojom himną – pasklido garsas iš kitų vagonų, langeliai buvo atviri. [Šiaip] jau kelyje jokių

dainų nebuvo – mirė žmonės, ties Uralu buvo įvykusi traukinio avarija.¹⁶

Šviesuolis Cezaris Petrauskas kelionės metu ešelone organizavo studentų savišalpą. Stabtelėjus stotyse, nors buvęs kairuolis, jis liepdavo vagonuose kokią valandą giedoti „Marija, Marija“ arba „Kur bėga Šešupė“¹⁷.

Tinskajos stotyje, kaip Sibire sovietmečiu buvo įprasta, tremtinių ešonus išsidalijo „pirkliai“. Zavodovkos chemijos miškų ūkio direktorius buvęs „labai didelis kupčius“¹⁸. Po kelių parų apie trisdešimties–keturiasdešimties tremtinių grupes išvežė iš Tinskajos arkliais ir sunkvežimiais duobėtu, vandens pilnu keliu („Tik dvi lentos dviem sunkvežimio ratams, ir nieko daugiau“¹⁹) į gyvenvietes Nižnij Ingašo rajone. Upių ir ežerų ten nebuvo²⁰.

Iš lietuvių atsiminimų aiškėja, kad 1948 m. į Novostroiką atgabeno apie trisdešimt lietuvių. Čia jie rado du senus barakus „kimšte prikimštus

15 Lietuvės tremtinės dažnai pačios pakrikštydavo gimusius lietuvačius, jei toje tremties vietoje nebūdavo kunigo.

16 Tremtyje Mačiokaitė daugiausia dainuodavo, kai šeimą perkėlė prie Angaros: „Visi daiktai liko Pervomaiske, Zavodovkos apyl., nes mus išvarė pėsčias, kaip etapū. Tik kelis porceliano puodelius iš servizo įsidėjome į kišenę ir lašinių bryzelį, buvo atsiūsta – 50 km ėjome pėsčiomis į Tinskajos stotį...“; 2021 m. užr. Gaila Kirdienė.

17 VI-3691, Beatričės Gečienės (Stančikaitės), g. 1927 m. Joniškyje, išstremtos su šeima į Zavodovką iš Gudelių k., Pilviškių vlsč., Vilkaiviškio apskr., atsiminimai, 2001.

18 Pat. Antanas Skaisgiris, g. 1937 m., buvusio Lietuvos žemės ūkio ministro Juozo Skaisgirio sūnus, su šeima išstremti iš Kauno; 2021 m. užr. Kirdienė.

19 VI-3691, Gečienės (Stančikaitės) atsiminimai.

20 Ten pat.

1950 m., „Pirmoji nuotrauka Novostroikoj atvažiavus iš Tabagašeto. [Čia] visi jos gyventojai (tuo metu) [tik maždaug dešimties trūksta]. Ten radom keletą šeimų latvių 1941 metų trėmimo“: Alfonsas Kulbušauskas, Aleksandra ir Irena Kulbušauskaitės, keturi meistro ruso vaikai, latvis Janis Meldieris, neatpažintas rusiukas, latvis Raimondas Freimanas (Raimonds Freimans), latvė Jautrytė Grynhofa (Jautrite Grinhofa), Vida Adamonytė, Antanina Cibulskienė, Marija Burneikienė, latvė, Karolina Vaštakienė, meistras Ivanas Ivanovičius Timofejevas, latviai Janis ir Latė Aunai (Jānis, Late Auns, vyras ir žmona), Skaidrytė (Skaidrīte) ir Marija (?) Freimans, Ona Kulbušauskienė, latviai Lilija Villa, Alfredas ir Ana (Alfrēds ir Anna) Zvirbuliai, [Marijona?] Milerienė, latvė Paulina Cekar, Dabašinskienė, Duobienė su dukryte, Antanina Pilipavičiūtė, Pranė Gedeminaitė, Liucija Burneikaitė, [Antosė] Knystautienė, Kostas Kulbušauskas, latvė Dzidra Grynhofa (Grinhofa), latvė Austra Zvirbulė, Agnė Klimaitytė, latvis Abolis (Arturs Āboliņš), Vlada Bytautienė, Kazys (pavardė neužrašyta), Vladas Vaštakas, Bronė Patapavičiūtė, Algis Gedeminas, Marija Adamonienė, Bronius Patapavičius, Gražina Gaidienė, Marytė Dabašinskaitė, Marija Karalienė, [Antanas?] Mileris. LGGRTC nuotr. 9122, gauta iš Alfonso ir Kosto Kulbušauskų.

žmonių“²¹ – viename gyveno kelios 1941 m. tremtinių latvių šeimos, kitame apgyvendino lietuvius; taip pat pirtį, šulinį, enkavėdisto–prižiūrėtojo Petuchovo namelį ir dar kelis suomių ir rusų namelius. Mažuose, apie 14 kvadratinių metrų kambariuose apgyvendino po aštuonis–dešimt asmenų²². Kai kuriuos lietuvius tremtinius (apie keturiolika ūkininkų šeimų, tarp jų ir kelis buvusius partizanus) apgyvendino namukuose pas vietinius²³, kuriuose gyveno dvi tremtinių suomių ir dvi vietinių rusų šeimos. Rusai atitremtus

lietuvius iš pradžių vadino banditais²⁴. 1949 m. spalį į Novostroiką perkėlė ir daugiau lietuvių. 1953 m. buvo atvežta daug ukrainiečių, iš kitataučių tremtinių dar menami lenkai, bulgarai, Pavolgio (Pavolgės) vokiečiai²⁵. Laura Mačiokaitė su motina iš pradžių pateko į Filatovką. Be lietuvių, kitų pabaltijiečių ten nebuvo:

Vienintelis barakas – prieš mus ten buvo lenkai, bet juos išleido grįžti į Lenkiją <...>. Prieš lenkus gyveno buriatai-mongolai, visi išmirę nuo vandenligės, nes gėrė tik arbatą – vandenį. Mes radome [jų] kaulų. [Barakas] buvo tuščias. Prieš langus iškasta atvira duobė su permostu rąstu – tualetas vadinosi. <...> Pirmaisiais metais jokių jaunimo šokių nebuvo.²⁶

21 KA-5729, pat. Vida Adamonytė, g. 1940 m. Tėvas buvo tarnautojas, įkalintas Intos lageryje; paleidus į tremtį jis gavo buhalterio darbą Atagaše.

22 VI-4311, pat. L. Lapienyte, buvusi trečio kurso studentė, su seseria ištremta iš Kauno, gyv. Vilniuje. Po metų seseris Lapienytes, kartu su be šeimų ištremtu jaunuimu išvežė į Krasnojarsko kr. šiaurę. užr. Antanina Pilipavičiūtė. ŠĖ-753, pat. Irena Asiulevičienė (Sutkutė), g. 1932 m., gyv. Rusnėje.

23 KN-472, pat. Benediktas Dabašinskas, g. 1924 m., su šeima ištremtas iš Jeginiškių k., Paežerėlių vlsč., Šakių apskr. Pasak jo, po ketverių metų visus lietuvius iš Novostroikos perkėlė į Atagašą. Užr. J. Šulinskaitė.

24 KA-4219, pat. Marijona Kučinskienė (Kuktaitė), g. 1938 m., Kuktiškių k., Alantos vlsč., Utenos apskr. 1949 m., gyv. Kaune.

25 Iš Tabagašeto į Novostroiką buvo perkelta kauniečių Adamonių šeima, čia gyvenusi iki 1953 m. vasario; ŠĖ-752, pat. Vytautas Asiulevičius, gyv. Rusnėje.

26 2021 m. užr. G. Kirdienė.

Netrukus jas perkėlė į Novostroiką: „Įkėlė pas suomius, vienam kambario kampe; ten gyveno du jaunuoliai našlaičiai ir sena suomė su dukra iš Karelijos <...>. Suomiai iškūrendavo pirtį, [maudytis į ją] eidavom atskirais kambariais.“²⁷ Taigi, nors lietuvius nuolat kilnojo iš vienos tremties vietos į kitą, o 1949 m. rudenį daug jaunimo perkėlė į šiaurę, daugiausia Motyginio r., kur trūko darbo jėgos²⁸, iš 1950 m. LGRTC archyvo nuotraukos ir jos aprašo matyti, kad tuo metu Novostroikoje gyveno apie dvidešimt latvių ir daugiau kaip penkiasdešimt lietuvių tremtinių. Nors latviai ir lietuviai gyveno ne po vienu stogu, tačiau nusifotografavo jie visi kartu, draugiškai susibūrę, vadinasi, baltų tremtiniai gerai sutardavo ir telkėsi į vieną bendruomenę. Šioje nuotraukoje matyti ir Gražina Gaidienė bei Sofijos Mildos Melderės sūnus Janis, dar ruso prižiūrėtojo šeima; daugiau kitataučių nėra (žr. nuotr.)

Padedant Lietuvos muziejininkams, 2011 m. balandžio 15 d. Tūkumo muziejaus kolekcijos saugotoja Zinta Paševiča atvažiavo į Lietuvą ir užrašė Gražinos Gaidienės brolio Juozo Hendriko Gylio, g. 1927 m., gyvenusio Vilniuje, ir dukraitės Daivos Žilinskienės (Jakubauskaitės), g. 1967 m., gyvenančios Kaune, atsiminimus; pasidomėjo nuotraukomis, išnagrinėjo tremties ir kalinimo dokumentus²⁹. Gražinos tėvas Kazimieras Gylys buvo mokytojas: 1901 m. jis baigė mokytojų seminariją ir dirbo Panevėžyje. Per Pirmąjį pasaulinį karą šeima pasitraukė į Voronežą, todėl Gražina gerai mokėjo rusų kalbą. Grįžę iš Rusijos, 1927 m. Gyliai Kaune pasistatė namą. Tėvas dirbo Kauno 22-osios pradinės mokyklos pradinių klasių mokytoju³⁰. Gražinos motina Kazimiera (1887–1941), namų šeimininkė, užaugino septynis vaikus: Aldoną (g. 1909 m., tapusią gydytoja), Gražiną, Virgilijų (g. 1914 m., dirbusį Kaune, gimnazijoje), Remigijų (g. 1916 m.) Danutę Violetą (g. 1921 m.), Vitalį (g. 1923 m.) ir Juozą Hendriką (baigusį inžineriją, universiteto docentą).

Baigusi Kauno 1-ąją gimnaziją, Gražina dirbo Nacionalinėje bibliotekoje ir tuo pat metu studijavo kalbas Kauno universitete. 1934 m. baigusi studijas ji tapo rusų ir prancūzų kalbų mokytoja.

Pasak dukraitės, mokėjusi net septynias kalbas³¹, tačiau Kaune negavo darbo pagal specialybę, todėl ir toliau dirbo bibliotekoje. 1936 m. pradžioje Gražina susituokė su iš Utenos krašto kilusiu ūkininko sūnumi Antanu Gaidžiu (1907–1977). Taip pat baigęs Kauno universitetą, jis tapo fiziku, vėliau tobulino žinias kursuose Paryžiuje. Gražina vyko su juo ir studijavo Paryžiaus Sorbonoje, mokėsi prancūzų kalbos. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui pora sugrįžo į Kauną. Antanas dirbo Chemijos institute ir netrukus tapo Neorganinės chemijos skyriaus vadovu pavaduotoju. Gražina dirbo geografijos mokytoja vidurinėse mokyklose. Šeima susilaukė sūnaus Algirdo ir dukters Violetos Danutės (1942–2001)³².

Jau vien viešnage užsienyje sovietmečiu buvo pakankamas pagrindas ką tik buvusios nepriklausomos valstybės pilietį įkišti už grotų – 1945 m. lapkričio 23 ar 25 d. Antanas Gaidys buvo sumintas, apkaltinus dalyvavimu banditų (partizanų) grupuotėje. Dvejus metus jį kalino, o po to nuteisė dešimčiai metų priverstinio darbo Pečorlage ir Vorkutlage, Komijoje. Vis dėlto, kadangi išsiskyrė savo žiniomis, jam leido lageryje įkurti chemijos laboratoriją. 1948 m. gegužės 23 d. buvo suimta ir ištremta Gražina. Į Sibirą neišvežė tik jų vaikų, nes arešto metu šešerių metų dukrytė Violeta sunkiai sirgo, o sūnus Algirdas pabėgo pas tame pačiame name gyvenusį dėdę. Tardymo ataskaitoje nurodyta, kad Gražina išsiunčiama į Panemunės traukinių stotį, kur bus įsodinta į ešeloną Nr. 97903, vyksiantį į Tinskajos stotį Krasnojarsko krašte. Buvo konfiskuotas ir jos – „buožių dukters ir bandito žmonos“ – turtas³³.

Į Novostroiką atgabentus lietuvius, kaip įprasta, jau „[k]itą dieną išvarė į mišką dirbti. Ten buvo pušų sakinimo darbai. Gydytojas ar mokytojas, visi dirbom tą patį darbą. Daug buvo jaunimo – studentijos.“³⁴ Vyrų dirbdavo rėžėjais, o moterys rinko sakus ir tampė sunkius medinius kibirus; padėdavo ir vaikai, nes normos buvo didelės³⁵. Darbas buvo sunkus ir alinantis. Dirbdavo visą savaitę, be laisvų dienų, po dvylika–keturiolika valandų per dieną. Sakavietė buvo už 3 km, ją pasiekdavo pėsčiomis. Sakintojai sušlapdavo nuo rasos aukštoje žolėje ar lietaus, o žiemą – nuo

27 Mačiokų šeima Novostroikoje išbuvo apie metus.

28 VI-4311, pat. Lapienytė.

29 2021 m. rudenį man taip pat pavyko pasikalbėti telefonu su Daiva Žilinskiene (Jakubauskaite), g. 1967 m., gyv. Kaune.

30 Kazimieras Gylys mirė 54 metų.

31 Pat. Žilinskienė (Jakubauskaitė), 2021 m. užr. Kirdienė.

32 2011 m. užr. Paševiča.

33 2011 m. užr. Paševiča.

34 VI-4311, pat. L. Lapienytė.

35 ŠĖ-752, VI-4311, KN-282, pat. Bronius Patapavičius, g. 1926 m., Liudvinavos k., Jurbarko vlsč., Raseinių apskr., gyv. Garliavoje, Kauno r., užr. 1998 m.

pusnių. Atlyginimai buvo labai menki (iš pradžių prižiūrėtojas dar dalį jų pasisavindavo, tad pirmaisiais metais lietuviai uždirbdavo tik kepa-liuką duonos, paskui vyrai išsireikalavo viso atlyginimo³⁶) ir nereguliariai mokami, tik po kelerių metų padėtis tapo geresnė.

Zavodovkos apylinkėse 1948 m. tremtinių gyvenimo sąlygos buvo nė kiek ne geresnės nei 1941 m. tremtinių. Sunkiausias pradinis laikotarpis kai kur truko net iki 1951 m., teko gintis nuo bado, mašalų (*moškių*, rus. *maška*), nuo kurių sukandimų žmonės ištingdavo, ir įvairių ligų: „Pievoje kasėme čeremšos šaknis. Tą vasarą badavome, kūnus padengė šunvotės, pinigų neturėjome, pardavinėjome daiktus, mainėme į daržoves.“³⁷ Lietuviams, kaip ankstesniu laikotarpiu latviams, teko prisitaikyti prie sibirietiško žemyninio klimato: žiemą spausdavo sausas šaltis net iki 58 laipsnių („kai pradėdavo šalti, poškėdavo tvoros ir namo sienojai“³⁸), esant žemesnei nei 40 laipsnių temperatūrai, į darbą nevarydavo³⁹. Vasaros būdavo šiltos, drėgnos, tačiau vėlyvos.

Po didelių pastangų nedarbantiems (vaikams) buvo paskirtas 200 g duonos davinys. Reikėdavo po keletą valandų stumdytis eilėse prie parduotuvės, saugoti, kad to duonos gabalėlio niekas neatimtų, ir kad pats netyčia nesuvalgytum nešdamas namo.⁴⁰

Kai badas prasidėjo, Filatovkoj dirbantis [suaugęs asmuo] gaudavo 800 g duonos, žalios, šviesių avižinių miltų; apie vaikus kalba nėjo. <...>. Bartkuvienė labai dainuodavo taigoje – kad negirdėtų savo alkanų vaikų riksmo, 800 g duoną vos tik gavusi iškart išdalindavo vaikams. Ji paskui mirė, o vaikus vaiknamyje laikė, jie išliko...⁴¹

Novostroikos lietuviai tremtiniai mena, kad pirmą žiemą, nors ji pasitaikė nelabai šalta, visko trūko, todėl daug vaikų ir senų žmonių mirė.

36 ŠĖ-752, VI-4311, VI-3691, Gečienės (Stančikaitės) atsiminimai.

37 KA-4540, 2001 m. Daivos Skaisgirytės-Domanskienės atsiminimai, g. 1935 m., g. ir gyv. Kaune; plg. ŠĖ-752, VI-4311.

38 VI-3691, Gečienės (Stančikaitės) atsiminimai.

39 KN-472, pat. Dabašinskas; KN-282, pat. Patapavičius; UT-366, pat. Mykolas Kriaučionis, g. 1928 m., gyv. Atkočiškės k., Vyžuonų sen., Utenos r.

40 VI-3016, pat. Maslauskas.

41 „Badas yra baisus dalykas <...>, kelios šeimos iš Pilviškių buvo labai daug atsivežę maisto: mėsos, miltų. Jie miegojo ant maišų, saugojo maistą. O mes nieko neturėjome. Jie virėdavo nakčia, kad nereiktų dalintis. Kadangi buvo káršta vasarą, jiems viskas išėjo kirminais“; pat. Mačiokaitė, 2021 m. užr. Kirdienė.

Atsirado lietuvių kapinaitės su kryžiais⁴², o prieš tai laidojo Novostroikos latvių kapinaitės: „Ratom mažas kapinaitės latvių, kuriose palaidojom vieną kitą šakietį. Didesnės kapinės buvo Zavodovkoje.“⁴³ Kai kuriuos gelbėjo iš namų įsidėtas maistas, kibiras bulvių (kurias pasisodino)⁴⁴ ir iš Lietuvos gaunami siuntiniai. Apie 1951 m. „gyvenimas pakrypo į geresnę pusę“⁴⁵. Visose gyvenvietėse darbštūs lietuviai jau kitais metais miške „išsiplėšė“ daržus (daugiausia užsiaugindavo bulvių, valgydavo ir burokus, griežčius), o po kelių metų įsigijo naminių gyvulių: ožką, kai kas ir karvę (kainavusią 1200 rublių), paršiuką, taip pat vištų; pasistatė tvartus⁴⁶.

Novostroikoje lietuviai, katalikai, visi kartu barake švėsdavo šventes, meldavosi, giedodavo, dainuodavo, taip pat grodavo.

Žinau, kad [1948 m.] ten šventėme Kūčias organizuotai visi lietuviai [vadovavo Cezaris Petruskas]: ir meldėmės, ir giedojom – kaip turi būt⁴⁷.

Švėsdavo slapčia. Dainuodavo dainas, himną, kalbėdavo poterius. Susirinkdavo visi kartu. [Nors] tarp tremtinių buvo ir čekistų. Ateidavo vietiniai kunigai: Bernotavičius, Paulynas (?)⁴⁸.

Švėsdavom pagal išgales, prisimindavom daugiausia maldoje visas religines ir tautines šventes⁴⁹.

Švėsdavom visas šventes, giedodavom giesmes, dainuodavom liaudies dainas⁵⁰.

1952 m. sausio 3 d. nuotrauka liudija, kad lietuviai ir latviai kartu šventė Naujuosius metus. Jaunimas kartu muzikavo styginiais muzikos instrumentais: smuiku, mandolina, gitara (žr. nuotr.). Muzikantai galėjo pritarti dainoms ir groti šokiams. Menama, kad Novostroikoje tremtiniai pradėjo švęsti ir rusų (sovietines) šventes⁵¹.

Latvių muziejinių užrašytais duomenimis, 1949 m. Gražina Gaidienė ir latvė Sofija Milda Melderė, kaip ir kitos moterys Novostroikoje,

42 KN-472, pat. Dabašinskas.

43 VI-4311, pat. Lapienytė.

44 VI-3691, Gečienės (Stančikaitės) atsiminimai.

45 VI-3691, Gečienės (Stančikaitės) atsiminimai.

46 KN-282, pat. Patapavičius, KN-472, pat. Dabušinskas, KN-999, pat. Romanenko (Bagdonaitė); ŠĖ-752, KN-164, pat. Česlova Skaisgirytė-Sinkevičienė, g. 1931 m., gyv. Bažnytgyrio k., Šakių r., gyv. Brazūčių k., Zapyškio sen., Kauno r.; VI-4311, UT-366, pat. Kriaučionis.

47 Pat Mačiokaitė, 2021 m. užr. Kirdienė. 1949 m. pavasarį šeimą išvežė į Pervomaiską.

48 KN-472, pat. Dabašinskas; ŠĖ-752.

49 KA-4219, pat. Kuktaite (Kučinskienė).

50 VI-4311, pat. Lapienytė.

51 ŠĖ 752, pat. Asiulevičius.

1952 m. sausio 3 d. pirmoje eilėje Novostroikos muzikantai, iš kairės: Bronius Vaštakas (gitara), latvė Austra Zvirbulė (mandolina), Juozas Jakštys (smuikas); antroje eilėje sėdi, iš kairės: Jonas Klimaitis, Agnė Klimaitytė, Danielius Antušis; trečioje eilėje stovi, iš kairės: Feliksas Žukauskas, latvė Skaidrytė Freimanė, latvė Dzidra Grynhofo, Alfonsas ir Aleksandra Kulbušauskai; ketvirtoje eilėje stovi iš kairės: latvis Raimondas Freimanas, Vytautas Balažaitis, Romas Knystautas, Benediktas Dabašinskas. LGRTC nuotr. 9171, gauta iš Alfonso ir Kosto Kulbušauskų.

rinko sakus ir dirbo kitus miško darbus. Gražina dažnai net 150 procentų įvykdydavo savo darbo normą. Vėlesniais metais ji laikė kiaules ir karves, įveisė sodą, buvo puiki mezgėja. Pasak Uozuolos, nežinoma, kaip Gražina ir dvylika metų vyresnė, aukštojo išsilavinimo neįgijusi, tačiau labai dvasinga ir apsišvietusi Sofija Milda susibičiuliavo. Jos pastebėjimu, jų santykiai buvę kupini pagarbos ir nuoširdumo. Gražina labai ilgėjosi savo vaikų, likusių Lietuvoje, ką reiškia gyventi be savo vaikų, puikiai žinojo ir Sofija Milda, kurios dukros sugrįžo į Latviją. Be to, Sofijos Mildos sūnus Janis buvo tokio pat amžiaus, kaip Gražinos sūnus Algirdas, todėl tikėtina, kad Sofija palaikė Gražiną morališkai (Ozola 2016). Atkreipčiau dėmesį, kad Gražina savo bičiulei latvei rašė rusiškai: vienoje atviruko pusėje Antano Venclovos [laiške nurodytas Maironis] eilėraščio „Mano tėvynė“ vertimas į rusų kalbą (Ozola 2016), kitoje pusėje nupieštas spalvingas miško (taigos) vaizdas ir dviejų našlaičių žiedai. Gimtojo krašto ilgesys, akivaizdu, siejo tremtinius. Lietuvos ir Latvijos gamtovaizdis panašus, tad lietuvių poetiniai įvaizdžiai turėjo būti puikiai suprantami ir latvei. Nors tarpusavyje kalbėjosi rusų kalba ir abi buvo labai suvargusios, į bičiulę Gražina pagarbiai kreipėsi latvišku kreipiniu *Kun(d)ze*, reiškiančiu „ponia“ (žr. faksimilę), tad lietuviai ir latviai išlaikė senąją pagarbų etiketą:

Mieloji Kun(d)ze!
 Mano gimtoji kalvų, beržų ir laukų žemė,
 Tamsiai mėlynu švytinčių linų dangum.
 Mano gimtojo krašto kvapas yra švelnus ir neskausmingas

Saulėlydžio valandą, kai laukai nutyla [Maironis].
 Jūsų G. Gaidienė“

Lietuvos kolekcijoje yra dar vienas beržo tošies atvirukas iš Novostroikos, 1950 m. birželio 13 d. M. Cibulskytė-Adamonienė jį išsiuntė Antanui Kniūkštai į Vorkutą, Komiją⁵².

Taigi šioje taigos sakintojų gyvenvietėje tiek latviai sunkiausiai 1941 m. tremties laikotarpiu (galbūt išmokę iš „vietinių“ rusų ar suomių), tiek 1948 m. lietuvių tremtiniai beržo tošį naudojo ir kaip medžiagą įvairiems dirbiniams, ir vietoj rašomojo popieriaus.

Novostroikoje ir vėlesniais metais nebuvo mokyklos, todėl lietuvaičiai eidavo 3 km į Zavodovkos septynmetę mokyklą. Latvių muziejinių užrašytais duomenimis, 1950 m. Sofija Milda Melderė savavališkai persikėlė į Tabagašetą, kad jos sūnus galėtų mokytis. Apie 1953–1954 m., nualinus mišką, darbai Novostroikoje baigėsi ir gyvenvietė nunyko⁵³. 1953 m. Melderė gyveno Ochotničės kaime prie Kučerovo ir dirbo kepėja. Pasak Uozuolos, neaišku, kur tuo metu gyveno ir dirbo Gražina. Kelis kartus bandė įsidarbinti mokykloje, tačiau jai nepavyko. 1953 m. jos vyras Antanas buvo paleistas iš lagerio ir galėjo atvykti pas žmoną. 1954 m. sausio 4 d. jis tapo Kučerovo

52 SNMM 1047/ER3115, Salomėjos Nėries memorialinis muziejus, priklausantis Maironio lietuvių literatūros muziejui, Kaunas.

53 KA-4219, pat. Kuktaitė (Kučinskienė). Jos šeimą perkėlė į Solnečnojės gyvenvietę, lietuviai buvo pirmieji jos gyventojai, tik 1951–1952 m. atitrėmė ir azerbaidžaniečių, ukrainiečių. 1953 m. šeima persikėlė į Revučį, 1954 m. grįžo į Lietuvą.

vidurinės mokyklos matematikos ir fizikos mokytoju (nors neturėjo išsilavinimą liudijančių dokumentų, matyt, jį priėmė, nes trūko mokytojų). Jau pirmaisiais metais visi jo mokomi abiturientai gerai išlaikė egzaminus. Gražinai buvo leista apsigyventi kartu su vyru. Nuo 1955 m. ji tapo tos pačios mokyklos rankdarbių klubo vedėja, sėkmingai dalyvavo Nižnij Ingašo rajono mokinių darbų parodoje. Tų metų rudenį jai buvo leista dirbti ir užsienio kalbų mokytoja; pasak brolio Hendriko Gylio, ji mokiusi vaikus vokiečių ir prancūzų kalbų. 1955 m. visi jų prašymai leisti grįžti į Lietuvą būdavo atmetami, tik 1956 m. gegužės pabaigoje leista palikti tremties vietą. 1956 m. birželį ir Gaidžiai, ir Melderiai grįžo į savo gimtuosius kraštus. Kaune Gražina susirado rusų kalbos mokytojos darbą, tačiau Antanui vėl dėstyti universitete nebuvo leista⁵⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad itin sunkiomis sąlygomis Novostroikoje, Zavodovkos miško chemijos ūkyje, gyvenusių 1941 m. latvių tremtinių iš Tukumo krašto svarbiausia dvasinės rezistencijos forma tapo dainavimas ir tradicinės bei asmeninės šventės. Dainuodavo liaudies ir pačių sukurtas dainas. Pirmaisiais tremties metais, galbūt išmokę iš „vietinių“ rusų ar suomių (karelų), beržo tošį latviai naudojo kaip medžiagą įvairiems dirbiniams (batams) pasigaminti, taip pat vietoje rašomojo, piešimo popieriaus. Jų patirtį perėmė ir 1948 m. lietuvių tremtinės, piešusios ant beržo tošies atvirukus. Toks atvirukas buvo graži ir prasminga dovana likimo sesei latvei, kuri ją brangino, parsivežė į tėvynę ir išsaugojo.

1948–1949 m. į Novostroiką atvežti lietuviai buvo apgyvendinti šalia ten jau gyvenusių latvių (gretimuose barakuose), jie gerai sutarė, telkėsi į baltišką bendruomenę.

Pradžia. Tęsinys kitame žurnalo numeryje.

LITERATŪRA

- Bērziņa 1989 = Biruta Bērziņa. *Fakti no sāpigās atmiņas* [Atsiminimai, 1989 m. kovas]. Tukumo muziejūje saugomas mašīnraštis, 5 p.
- Geka 2007 = *Sibīrijas bērni: mums bija tas jāizstāsta*. 670 Sibīrijas bērnus intervēja Dzintra Geka un Aivars Lubānietis laikā no 2000–2007 gadam. 1 daļa A–K. Fonds Sibīrijas bērni, p. 237–241.
- Juodvalkytė 1995 = *Tremties ir kalinimo vietas*. Pagal buvusių tremtinių ir politinių kalinių prisiminimus parengė Aldona Juodvalkytė-Suščenkienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Geka 2018 = *Skola Sibīrijā. Interviju fragmenti no 1941. un 1949. gadā izsūtīto cilvēku atmiņu stāstiem*. Intervētāji: Aivars Lubānietis un Dzintra Geka. Rīga: Latvijas Politiski represēto apvienība, Talsi: Talsu tipogrāfija.

Juozevičiūtė 2014 = *Tukumo muziejaus paroda Lietuvoje*, prieiga internete http://genocid.lt/centras/lt/2207/a/print_version/.

Kirdienė 2020 = Gaila Kirdienė. *Brolystė ir vienybė. Lietuvių ir latvių muzikinis-kultūrinis bendravimas sovietmečiu politinio kalinimo ir tremties vietose*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.

Ozola 2016 = Agrita Ozola. *Siberian letter written on birch bark in the collection*. 2016 m. balandžio 16 d. paskaita anglų k. 1941 m. birželio trėmimų atminimo konferencijoje LR Seime (rankraštis).

Zālīte 2016 = Māra Zālīte. *Penki pirštai*. Romanas. Iš latvių kalbos vertė Erika Drungytė. [Vilnius]: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

FOLLOWING THE FOOTPRINTS OF A BIRCH BARK CARD: LATVIANS AND LITHUANIANS DEPORTED TO ZAVODOVKA AREA, KRASNOYARSK REGION PT. I

Gaila KIRDIENĖ

In the research based on Latvian and Lithuanian materials, ethnomusicologist Gaila Kirdienė concludes that singing and traditional holidays became the most relevant form of the spiritual resistance of Latvians, who were deported from Tukums district, Latvia, to Novostroika of Zavodovka area, Nizhniy Ingash district, southern part of the Krasnoyarsk region in 1941. They had to tap pines and live under the harshest conditions there. Nevertheless, Latvians (mainly Lutheran) used to celebrate their traditional and personal holidays. They sang not only Latvian folk songs, but also created songs themselves.

Also, Latvians acquired the ability to master some handicrafts (e.g. shoe-making) from birch tree bark, probably from the “native” Russians or Finns (Karelians). They also used it instead of writing or painting paper (which they did not have) for letters, greeting cards or memoirs, diaries. Their experience was adopted by the 1948 Lithuanian women deportees who painted greeting cards on birch bark. In 1949, the Lithuanian deportee Gražina Gaidienė presented such a card as a meaningful gift to her Latvian friend Sofia Milda Meldere on her name-day.

During 1948–1949, over fifty Lithuanians were brought to Novostroika and accommodated in barracks alongside Latvians. From the first year onwards, Lithuanian and Latvian communities came together. Though they couldn't speak each others language except for a few words, longing for their native country and relatives whom they had to leave behind, as well as mutual psychological support, helped them become closer.

In Novostroika, Lithuanians (mainly Catholic) jointly celebrated traditional and religious holidays with worship, religious hymns, and folk songs. The New Year of 1952, as seen in a photograph, was celebrated together by Lithuanian and Latvian youth. Musicians of both nationalities also played at this celebration accompaniment for songs and dances.

Romos Gudaitienės karpinys iš ciklo „Vaistingieji augalai“. 2020 m.

LIETUVIŠKŲ ŽODŽIŲ VILTIS

Su Liudviku GIEDRAIČIU, vienu iš žurnalo „Liaudies kultūra“ pradininkų ir ilgamečiu redaktoriumi kalbasi Juozas Šorys.

■ *Liudvikai, trumpai Tave pristatydamas, vardinsiu iš eilės: esi tremtinys, tautosakos rinkėjas, žurnalistas, poetas... Bet pradėkime nuo pradžių pradžios – kaip prisimeni pirmąjį susitikimą su pasauliu?*

Ne, Juozai, visi šie įvardijimai man atrodo gero-kai netikri, net gąsdinantys, nepažįstami. Vien užuominos. Nuo pirmojo – nuolat tik vadavausi. Antrojo padėtyje kartais išganingai atsidurdavau (gal vaduodamasis nuo pirmojo). Į trečiąjį beveik atsitiktinai (labai laimingai) pakliuvau, ačiū likimui – išganytas buvau. O ketvirtojo tiesa tokia: uoliai besislapstydamas, visą savo gyvenimą, visa prigimtimi – tik tuo pasaulyje ir jaučiausi. O pirmasis susitikimas su pasauliu: mane, apkutulotą vaikiuką, ryšulį, lyg gumulą koki, kažkas kelia ir kelia į viršų ant kažko labai tamsaus, labai aukšto. Ten tamsoj ir pradingstu. Vyresnieji aiškino: turbūt tai būta sunkvežimio, kuris gimtinėj (Zarasų r. Antazavės apyl. Vėdarių k.) 1948 m. gegužės 22-osios labai ankstų rytą atitamsavo, kad mus (mano motiną su vaikais: trylikos, devynerių ir trijų su puse) išvežtų į Sibirą.

Kiti rišlesni prisiminimai jau turbūt iš ten?

Taip, nes kelionės neprisimenu. Tik, sako, trauki-ny labai atkakliai, garsiai reikalavau būtent sa-vojo, namuose pasilikusio puoduko... Iš tremties vietos pirmasis prisiminimas: kažkur aukštai, lyg ant gultų, lyg ant didelės krosnies palubėj, mes, trys broliai, alkani – laukiam. Atsiveria durys, artėja mama, tiesia mums popieriu gniutulėlį... Ten kažkas valgomo... Trečias prisiminimas – vėl ištikimai apie alkį. Kai vyresnysis brolis Algiman-tas po metų nuo ištremties pradėjo dirbti, atsime-nu jo laukimą ir kaip, vakare grįžęs, jis tiesia man „kiškio pyrago“ – duonos plutelį. Mat taigoj dir-busiems gal atveždavo pietus, papildomai – duo-nos. Tai jis pasaugodavo man pyragėlio... O kitam mano vienmečiui tremtinėliui jo motina Riukienė taigoj šaukštu sunkia iš dubenėlio sriubos skystį, o bulvyčių gabaliukus rūpestingai vynioja į popie-riuką: vakare atneš savo Vytautėliui vakarienės... Na, išties labai „rišlūs“ tie pirmieji prisiminimai. Prisimenu, kaip miške kuo skaniausiai prisival-gęs kažkokių neprinokusių uogų, po to mirtinai

L. Giedraičio mama Rožė Liesytė (antra iš kairės) su tėvu Pranu Liesiu ir brolio Izidoriaus Liesio šeima. Kaunas. Apie 1926 m.

Liudvikas Giedraitis Sibire. Jazajevka. Apie 1956 m.

L. Giedraitis su mama Sibire. Jazajevka. Apie 1957 m.
Kęstučio Giedraičio nuotraukos.

galuojuosi, raitausi. Guliu sandėliuke labai kenčiantis, girdžiu, kaip už plonos lentų sienos vaikai (nes suaugusieji darbuose, mes čia per dienas vienui vieni) šneka apie mane: „Guli apsinuodijęs, jeigu išsivems – gyvens.“ Ir tą pačią akimirką pradėjau godžiai, traukulingai vemt... Gyvenu iki šiol! O štai pro kažkokio tvartelio siaurą langelį – taip pat iki šiol matau labai baltų, traukte traukiančių kiaušinių dėtį... Įsmunku vidun, atsargiai paimu du gražius, labai baltus. Tada – atgal, kaip slikiukas, pro langelio landą – tiesiai į šeimininko rankas. Nemušė, bet kietą jo šerių „pravažiamą“ per žandą jaučiu iki šiol... Atsimenu ir kaip kartą beviltiškai vadavausi iš žvarbaus rudeninio purvyno tarp barakų: abu *burlečiai* taip ir liko ten, nepajėgiau ištraukti, numaklinau basas... Atsimenu, ir kaip miške nuo šalčio nebetenkantį jėgų ir sąmonės kažkas užsikėlė ant nugaros ir pradėjo nešti... Kur nunešė, kaip atsigavau – nieko, tuštuma. Užtat kuo puikiausiai prisimenu, kaip Jėnisiejų skendau: gelmėj grabinėju valtys dugną, šaukiu, rėkiu, vien milžiniški burbulai aplinkui... Menu, kaip leisgyvis ištrauktas, labai beviltiškai dar ištariau: *Ja sevodnia vsio ravno utanu...*¹ Brolis

1 Aš šiandien vis tiek nuskęsiu. (Rus.)

Kęstutis, atsimenu, vakare netikėtai kilstelėjo už pažastų: „Tai ką, skendai...“ „Nesakyk mamytei“, – tepasakiau. Labai nenorėjau jos skaudinti.

Kiek metų prabuvai Sibire?

Vienuolika. Ten rusų kalba baigiau septynias klases. Mokiausi gana noriai. Mums buvo galima neiti į mokyklą, jei spigina daugiau nei keturiasdešimt laipsnių šalčio. Kartą rytą žiūriu į termometrą už lango: 45! Eisiu, sakau. Ir iki šiol matau save, gal nė metro ūgio tada neturėjusį, didžiuliais suaugusiojo veltiniais – tapenu per sniegą tarp tamsių barakų. Atgirkždinu, o mokyklėlė (pradinė, vienas didelis kambarys) – tuščia: vien mokytoja ir didžiulė karšta krosnis. Susėdom greta ant suolo, nugaras į ją įrėmę. Mokytoja kažką pasakoja, pasakoja...

Su kuo draugavai – su broliais, tremtiniais lietuviais ar daugiau su vietiniais rusiukais?

Artimiausiai, be abejo, su savais, lietuviukais bendraamžiais. Tačiau ir su jais tarpusavy šnekėdavom rusiškai. Vyresnieji stebėdavosi, bet mums taip buvo lengviau. Ėjau gal tryliktuosius – pirmą kartą pamačiau kažkam atsiųstą lietuvišką

laikraštį. Žiūriu – juodom riebiom raidėm styro kažkoks, matyt, labai reikšmingas žodis. Bandau jį sudėti iš tų raidžių: TI-E-SA. Ir niekaip negaliu suprast, kas tai tokio... Žiūrėjom tada su draugu Alfredu, žiūrėjom, jis ir sako: *Paidiom slekei kasitj*². (Ta proga ypač stengdamasis išstarti būtent lietuviškai!) Prieš tai buvom ketinę pameškeriot...

Tik su mama ir broliais lietuviškai kalbėjot?

Su mama, broliais – be abejo. Tarmiškai. Kartą lietuvių apsupty nugirdau, kaip žmogus kažkam sako: „Lietuvoj šnekama kažkaip kitaip, literatūriškai...“ Mįslinga man atrodė, kas tai per kalba toj kažkur kažkokioj Lietuvoj.

Ir dabar mokėtum pakalbėti savo gimtojo kaimo tarme?

Be abejo! Niekad gimtojo kaimo neįvardyčiau *Vėdariai*, nei artimiausiojo bažnytkaimio *Antazavė* (taip jie dabar perkrikštyti), lengviau ištarčiau jaukiau skambančius *Untazaviā* ar *Untazalovia*, *Vedariai*... *Pa teisybei – pirmąkart šitų pasaulį pamačiau net ir ne Vedariuos, e Zarasuos, iki kurių na gimtinias – apia pinkiolika kilometrų. Teka ti važiuot prieš pat gimimų. Baltamišky vežimų da buva sustabdį partizanai. Pamatį un šiena gimdyoj, pasakia: „Bus Letuvas vaduotojas“ ir palaimina talesnei kelionei... Ligoninia tadu buva Zarasa pačioj pakrantėj, netoli bažnyčias, už dabartinių Šaulių namų. Pirmų pamačiau gal ir mamų, bet untrų – tikrai gal azerų... Veliau mama skaudžiai prisimindava, kaip tuo metu atvežia sužeistų, labai kenčiantį vyrų, ligoninias žmonias bijoja prie ja prieit, kažkas net nirša: banditų atvežia...*

Kokia buvo šeima? Iš kur kilę tėvai ir seneliai? Kuo buvo grindžiamas jūsų ištrėmimas?

Tėvų buvo šeši vaikai: Birutė, Gražina, Algimantas, Kęstutis, Akvilė (mirė netrukus po gimimo) ir pagrandukas aš. Vyriausioji sesuo, žinodama, kad yra tremiamųjų sąrašuose, pasiskubo iškėt, pasikeitė pavardę, išsislapstė. Antroji sesuo Gražina išvažiavo į Vilnių, įsidarbino Raudonojo Kryžiaus ligoninėj, bet ir ten ją susekė, ištrėmė į Irkuto skritį atskirai vieną, aštuoniolikmetę. Tėvas Balys Giedraitis ne tik ūkininkavo, bet ir nesnaudė būdamas šauliu, tad po karo netrukus buvo suimtas, gerokai kankintas, nuteistas 25-iems metams lagerių Vorkutoj, Karagandoj... Proseneliai, šnekėta, turėję dideles žemės valdas, kurios, amžiams bėgant, susmulkėjo, išsibarstė

L. Giedraičio mama Rožė Liesytė su tėvu Pranu Liesiu ir broliu, Kriūgiškių k. Kriaunų vls. 1926 m.

vaikams. Mano tėvui (gimusiam 1902 m.) atiteko 33 hektarai Čičirio ežero pakrantėj. Jis, 1927-iais vedęs, atsiskyrė į vienkiemį, pasistatė gražų – *su solkam!* – namą, ūkinius pastatus ir sėkmingai ūkininkavo. Pusę savo naujos erdvios dviejų galų aukštaitiškos trobos nuomojo mokyklai. Taip mano gimtinės name 1930–1954 metais veikė vadinamoji Vėdarių pradinė mokykla. Kai mūsų ten nebeliko, pastatas buvo nugriautas, išvežtas į netolimius Šniukštus, kur iš jo ten buvo pastatyta septynmetė mokykla. Štai ir „pagrindimai“. Zarasuose gyvenantis istorikas Juozas Kaladinskas, parašęs keturių kaimų (tarp jų ir Vėdarių) prie Čičirio ežero, istoriją, tyrinėjęs senus archyvus, sakė, kad juose prie Giedraičių pavardės yra priedašas „dvarininkas“, prie kitų vis – „valstietis“. Esu girdėjęs ir skaitęs interviu su Jurgiu Giedraičiu (Jerzy Giedroyc): paklaustas apie siejimą su kunigaikštiška gimine, priminė, kad Giedraičiai nuo Videniškių apie XVI a. esą „kolonizavo kraštą tarp Zarasų ir Rokiškio“... Čiupau Lietuvos žemėlapi, liniuotę: tip top per vidurį mano gimtinė... Kitoj Čičirio pusėj – buvus ir kita Giedraičių dvarvietė. Vyriausioji sesuo Birutė pasakojo, kad kai tėvas ten pas giminę važiuodavęs į svečius, kartu ją pasiimdavęs, nes mama

2 Eikim sliekų kasti. (Rus.)

Tėvas Balys Giedraitis. 1926 m.

nemėgo „rankelių bučiavimo, poniškų mandagumų“ – namie pasilikdavo... Dviračiu esu apvažinėjęs ir netolimas Avilio ežero apylinkes: kur tik būta dvaro, žmonės išties minėjo dažniausiai Giedraičius. Dabar ten visur nė dorų griuvėsių

nebelikę, vien krūmokšnių nukariauti pamatų ar buvusių sienų akmenys... Mama (vadinau ją tik mamyte) – Rožė Liesytė (g. 1904 m.), kilusi iš didelio Kriugiškių kaimo, apsupto Sartų ežero šakomis (Rokiškio r. Kriaunų apylinkė)... Kitapus ežero Anapolis – Vienažinskių sodyba, Antano Vienažindžio gimtinė. Pasakodavo, kad jos tėvas (Pranas Liesis) *labai giminiuodavas* su jais, o ir jie šviesiais žirgais – *atžvangindava tiesiai par ladų*. Jos mama (anksti mirė) – esą lyg ir iš tos giminės buvo, *ta lizda*... Aišku, nebuvo toks gudrus, kad įsidėmėčiau kažkokius ten „giminystės ryšius“... Tik nuo lituanistinių studijų laikų palinkau sieti Vienužio ir savo, atrodė, labai tapačius palydovus – vienatvę ir liūdnumą...

Kas Tavo gyvenime buvo svarbesnis – mama ar tėvas?

Tėvo visą vaikystę nė nežinojau... Iš mano bendraamžių Sibire labai retas turėjo tėvą. Beveik visi jie buvo kažkur lageriuose, kalėjimuose. Kai atsiradom Lietuvoj (1959 m.), tėvas po kalėjimų nebeturėjo sveikatos, sunkiai bepaėjo. Ketveriems metams jam tebuvo jėgų išgyvent... Artumo su juo – beveik jokio. Be to, grįžę iš Sibiro, buvusios sodybos pastatų teradom pirtelę pabaly. Ten, va, ir apsigyvenom. Sesuo, broliai išsivažinėjo kas kur, bet man toj pirtelėj vis tiek net ir miegot nelabai buvo kur. Iki pat sniegų aš – palėpėj ant šieno. Šalčiausiu oru prabūdavau mokyklos

Balio ir Rožės Giedraičių naujasis namas. Iš kairės stovi B. Giedraitis, ant motociklo sėdi jo brolis Liudas Giedraitis su žmona. Vėdarių k., Antazavės vls. 1931 m.

Pradinės mokyklos klasė su mokytoja Sibire. Liudvikas stovi pirmoje eilėje antras iš kairės. Jazajevka. 1956 m.

bendrabuty... Neatsimenu, kad tėvą būčiau pavadinęs tėvu. Juo labiau kad vyresnieji jį vadino man labai svetimu, nemaloniū – *papa* (matyt, tai buvo lyg ir paskutinis to dvarininkiškumo aidas). Nesu nė taip ištaręs... Tik paaugliui buvo labai skaudžiai gaila jo suniokoto gyvenimo... Bet – be žodžių... Tai ir tiek.

Daug vaikystės dienų praleidai prie Jenisiejaus. Kokie patyrimai įsirašė atmintin?

Turbūt – rojus, jei toks įmanomas. Žiemą Sibire, žinom, spigina šalčiai, bet vasarą – karščiai. Vaikiščiams tai – rojų rojus! Per dienas – pusplikiai ir prie upės. Maudydavomės beveik be perstojo. Ir visi žaidimai – karas, slėpynės, gaudynės – upės pakrantė tarp suplukdytų, suvežtų iš taigos rąstų. Jenisiejus nuo visur gerai matomas (ne veltui to tremties *posiolko* pavadinimas Jazajevka senųjų vietinių gyventojų kalba esą reiškia „graži, atvira vietovė“). Praplaukdavo didžiuliai balti daugiaaukščiai turistiniai laivai, sukeldami dideles bangas. Kai tik kas iš vaikų (kalbu, aišku, apie berniukus) pastebėdavo tokį, šaukia, rėkia iš visų jėgų: *Na valnach!*³ Ir lekiam, kur bebuvę, viską metę, strimgalviais – tiesiai į bangas... Pasisupimo puikumėlis! Prie upės mėgom paukščiukus gaudyt. Jenisiejaus pakrantėse daug plikų skardžių, juose daugybė urvų su paukštelių lizdais gilumoj. Nuolat siuva pulkai kregždžių ir kito-

kių paukštyčių. Stebi iš toliau, kur šmurkšteli į urvą, pribėgi, uždengi delnu, stumi ranką gilyn... Jei pasieki paukštelį (ne visada pavyksta), suimi atsargiai, išsitrauki, pasigroži, atgniauži pirštus, paukščiukas – švyst, nulekia! Gražu atrodė! Tuos paukštelius gaudydavom ir kitaip, pasidarę savotiškas gaudyklytes: apie 30 cm siūlas, viename jo gale – smalos rutuliukas, kankorėžėlis ar šiaip pagaliukas, kitame – kuo gražesnė puri plunksna. Sumetam visi padrikai tokias ištryptame (be žolės) plote. Paukščiukai tuoj pastebi plunksnytes (jiems rūpi jos lizdeliams iškloti), suleikia, siuva viršum. Reikia stebėti: jei tavo plunksną kas pasičiupo, kyla su ja – leki iš paskos, užvertęs galvą... Dažniausiai toli nenuplasnoja (nes siūlas su tabaluojančiu svoriu supančioja sparnelius), nukrenta. Tada pribėgi, spurdantį suglobi delnais, kuo atsargiau atpainioji ir – paleidi. O! Džiaugsmingai, spėriai plasnodamas, nulekia sau paukštelis!.. Aplinkui miškai, taiga. Berniūkščiams ir vėl – antrasis rojus! Niekas ten mūsų neganė, niekas nieko nedraudė ir nieko mes ten nebijojom. Tik labų labai – gyvačių. Nes visi – basi, pusplikiai... Buvom sumanę net labai savotiškas varžybas. Susirenkam kur prie barakų, sušunkam komandą bėgti ir dumiam kiek įkabindami miškan, įkalnėn. Žinojom kur – į drebulyną už poros kilometrų. Tikslas – kuo greičiau atbėgus įsluogti į pasirinktąją drebulę ar kitokį tankynė išstypusį medelį ir „parašiotu“ nusileisti. Reikia labai tinkamai pasirinkti medį: nei per storą (nelinks),

3 Ant bangų. (Rus.)

Mama Rožė Giedraitienė prie buvusios pirtelės. Vėdarių k., Zarasų r. 1964 m. L. Giedraičio nuotrauka.

nei per ploną (gali lūžti, nudribsi, taip pasitaikydavo). Ropštiesi į viršų ir vis bandai, ar jau linksta. Jei ne – kyli, sieki aukštyn ir aukštyn, kol pradeda linguot, ir štai tau džiaugsminga akimirka: linksta! Pasikabinęs ant rankų, tabaluodamasis leidies, kol kojom pasieki žemę. Laimėtojas – pirmasis nusileidęs. Medelį paleidi – šauna sau į viršų!..

Esi žvejas. Ar to irgi išmokai prie Jenisiejaus?

Jenisiejus – labai „nevaikiškas“ žvejojai. Niekas ten nesužvejojdamas. Kartais brolis Kęstutis dviračiu nusiveždavo apie dešimtį kilometrų paupiu į vietą prieš pat įžymųjį *porogą*⁴, milžinišką rėvą. Upė ten išibeda į uolynus, labai išplatėja, staiga suka dešininę, susidaro galingi piltuvo pavidalo sūkuriai, į kuriuos nuo kranto uolų žiūrėti – šiurpus, galingas malonumas. Sumurkdoma ten visa, kas bepakiūtų. Net didžiausią pušį su visomis šaknimis ir laja pradžioj suka, velia (stebėjau ne kartą), staiga vandeniui baisingai sušvokščiant, sukriokiant medis visu ūgiu atsistoja ir smenga, nugarma tiesiai į gelmę. Po kurio laiko išsoka kažkur toli. Tokios vietos – skenduolių „gimdyklos“. Pasakojama, kaip gelbėtis: jei patenki į tokį sūkurį, reikia pačiam kuo greičiau nert į dugną, kur vanduo esą stipriai bloškiamas į šalis. Su ta srove būtina veržtis į šoną, kuo toliau nuo piltuvo: ten įmanoma išnirti... Mokslų mokslai... Vaikščiodavau po uolynus šalia tokių vandens

4 Slenkstį. (Rus.)

galybių, ir iš to pakilumo, nuostabos, gražumo net uždainuodavau užvertęs galvą: *Po mogučim volnam Jenisieja / Karavany na sever idut / I sedyje vysokije skaly / Provožajut jich doblesnyj putj...*⁵ Šitaip! O žvejyba... Kartą pavasarį brolis su draugu kažkur išėjo, mane paliko stebėti meškeres. Po kurio laiko žiūriu – visos trys linkčioja, linguoja. Kelio artimiausiąją – kitos sukniubo į upę. Traukiu – ir žuvis, ir visos meškerės artėja... Pasirodo, aš toks atidus žvejoj, kad kibimą pastebėjau tik tada, kai vėgėlė visų trijų meškerių sliokus su kabliais prarijo... Nesėdinėjau aš niekad prie meškerės, nelaukiau žuvelės, man duok spinningą ir – baladojimasi pakrantėm, paskardėm...

Kur – Sibire ar jau grįžęs – ir kaip pamažu ėmei įgauti savąją lietuviškąją tapatybę? Kaip Tau tai sekėsi?

Matai, Juozai, suaugę žmonės, jei tremtį išgyveno, tai išties sugrįžo, o kūdikiui, iki paauglystės augusiam svetimybėj, pasirodo, nė tikrojo grįžimo nėra! Atsiradęs „tėvynėj“, gyvenimiškai nepažintame pasaulyje, visai naujame ir – lyg iš naujo. Iš tikrųjų – išlindęs iš miško (taigos) esi. Viskas nematyta, keista ir, tiesą sakant, pradžioj – gero kai bangu. Prieš bendraamžius stengiausi atrodyti esąs lyg ir grėsmingas, nors buvau šiek tiek neužaugėlis... Po rusiškos septynmetės atėjau vėl į septintą klasę, šį kartą į Šniukštų mokyklą (kuri, kaip

5 „Galingom bangom Jenisiejaus karavanai traukia į šiaurę, o žilos ir aukštos uolos juos lydi šlovingam kely“ (Rus.) .

minėjau, pastatyta nugriovus mano gimtinės namus) mokytiis lietuviškai. Pirmaisiais mokslo metais – tik prielipas prie lietuvių kalbos mokytojos. Knygelę po knygelės ji man duodavo perrašinėti. Visą lietuvių kalbos gramatiką perrašiau ir daugybę kitų man parenkamų tekstų. Tempiau ir tempiau aš jai savo prirašytus, primakaluotus sąsiuvinčius. Nežinia kodėl nejučia pajutau paslaptinę gerumą – rašyti lietuviškus žodžius. Vedžiojau ir vedžiojau juos – stropiai, raidę po raidės. Tais metais iš tiesų nieko kito ir nesimokiau. Ir man, kaip tam Dievui iš Biblijos, tai išties buvo – gerai ir gėra!.. Bet diktantuose, rašinėliuose vis tiek priveldavau nesuskaičiuojamą raudonumą klaidų. Nes kaip gi, žmogeli, supaisysi, kur tas nosines kabinti, kur raidė ilga, kur trumpa, kur *ia*, kur tik *e* – viskas pervien. Neretai ir šnekėjimu prajuokindavau klasę. Nei užsigaudavau, nei pykau, šnekėjau, kaip moku, ir tiek. Pamenu, kartą mokytoja pasakojo, vis minėdama žodį „svirtis“. Po to paliepė ir man apie tai pasakoti. Kalbu, o visi kikeną. Mokytoja galiausiai klausia: kas gi yra svirtis? „Šulinio skylė“, – labai įsitikinęs sakau ir dėl tikrumo delnu apibrėžiu apskritimą. Visi kad prapliups juoktis... Labai sunku buvo susivokti pirmiausia tarp kaimiškos aplinkos pavadinimų: kur ten koks klojimas, klėtis, akėčios, rugys, miežis... Painiavų painiava!.. Septintokas... Mokslo metų pabaigoj lietuvių kalbos egzamino, aišku, neišlaikiau, buvau paliktas pataisai – pasimokyti per vasarą iki rudens. Tada vėl rašiau diktantėlį. Po jo mokytoja geranoriškai, nuoširdžiai sako: „Parašiau trejetą, bet tu jau nebeik toliau į mokyklą...“ Tyliai kinkavau galva, tai girdėdamas... Juo labiau kad, kiek žinojau, niekas iš Sibire buvusių bendraamžių nėjo toliau mokytiis lietuvių kalba. Jei kas ir mokėsi kokioj *profkėj* ar technikumė, – tik rusiškai. Mano brolis Kęstutis mechaniką studijavo aukštojoje mokykloje Kaune, bet irgi ne lietuviškai. Tai štai ir galvojau: eisiu rudenį į Zarasus mokytiis plataus profilio mechanizatoriumi... Atėjo rugsėjis – bimbiniėju sau... Mama ir sako: „Mokslo metai prasidėjo! Ko sėdi namiel?“ Mykiu: „Važiuosiu į Zarasus me...“ Mama: „Koks iš tavęs mechanizatorius!? Galvos neturi, ar ką? Už šešių kilometrėlių – Untazavia, mokykla, va, dviratis, ir – mink.“ Pradžiugau, kad nereiks į tuos mechanizatorius... Aštuntoj klasėj jau bandžiau vaidinti, kad esu „kaip visi“, bet lietuvių kalba vis tiek kaip ta yla lindo iš maišo: dvejetai, vienas kitas trejetas... Buvau vėl paliktas pataisai. Rudeniop su vienu bendraklasiu važiuom rašyti egzaminų diktantėlio. Aš gavau trejetą, jis kažkodėl ne... Devintoj klasėj dvejetai po truputėli

pradėjo dingti. Dešimtoj, nežinia nė kaip, tarsi mane kažkas perkeitė, pamainė, lyg apvertė aukštytyn kojom (ar atvirkščiai, kaip tą *vanką vstan-ką* – pastatė ant kojų). Iki tol be vargo sprendęs matematinius uždavinius, nejučia pasidariau tikslųjų mokslų kankinys, mokytojų kankintojas – ėmiau nieko daugiau nenorėti, vien lietuvių kalbos... Bebaigdamas vienuoliktą klasę kartą labai darganotu oru važiauvau iš Antazavės namo autobusu. Jame pasitaikė viena Šniukštų septynmetės mokytoja, žinojusi mano apgailėtiną mokymąsi septintoj klasėj. Klausia: „Kaip tau lietuvių kalba?“ „Nieko, – sakau, – jau be pataisų perėjau į dešimtą ir vienuoliktą klasę, viskas gerai.“ Ji tada lyg sukalbininkiškai, lyg įkvėpimo pagauta, staiga net linktelėjo prie manęs: „Tai ir toliau eik mokytiis lietuvių kalbos!“ Akimaju pajutau, kad tie žodžiai man tiesiog nušvietė, paaiškino, ko aš noriu... Tais metais važiauvau į Vilniaus universitetą laikyti egzaminų. Kai grįžau ir ištariau: „Įstojau“, brolis paklausė: „Tai ką, teisininku būsi?“ „Ne, studijuosiu lietuvių kalbą ir literatūrą.“ Stebėjosi ir stebėjosi mano brolis... O mamai ir vėliau būdavo tarsi neaišku, ką aš ten studijuojau, kuo būsiu. Kai aplinkiniai kaimo žmonės pasiteiraudavo, juokais teatsakydavusi: „Nežinau... Gal komunizmo statytoju!..“ Niekur ir niekada nei broliai, nei mama manęs neujo, nebarė, visada tik mylėjo, visada turėjau daug laisvės...

Sibire mama turbūt pasakodavo apie paliktus namus, kaimą, Lietuvą?

Nebuvo nei džiaugsmo, nei ūpo pasakot, juo labiau kad jau žinota apie namų sugriovimą, visos sodybos išnaikinimą... Slėgė pagrindinis rūpestis – kaip pavalgyti, išgyventi: trys vaikai, o ji viena – penktos dešimties... Čia, Lietuvoj, prieš keletą metų buvo surengtas tos Jazajevkos tremtinių susitikimas. Kai pasirodžiau sutartoj vietoj, nemažas būrelis jau susirinkęs lūkuriavo. Man artėjant viena moteriškė staiga ir sako: „O! Ateina mūsų profesorius, mokytojas, išgelbėtojas!“ Nusištedėjau „Koks gi aš išgelbėtojas!“ „Negi neatsimeni!.. Žiūrim kartą, kaip tu su tuščiu metaliniu dubenėliu ir šaukštu eini per baraką, rodai, kad valgyt nori, tau kai kas šį tą įdeda, įpila... Tada ir mes supratom, ką reikia daryt...“ „Matyk tu man! Nė neatsimenu, kad ir ubagautoju jau pabuvęs! Tik ne gyvenimo pabaigoj, kaip žmonėms dažniau atsitinka, bet pačioj pradžioj...“ Ką šitokiom aplinkybėm apie tą Lietuvą pripasakosi... Visą tremtį ji taip ir liko – nežinia kas. Jokio apibrėžtumo. Kažkas kažkur anapus Jenisiejaus, už taigų,

L. Giedraitis - Vilniaus universiteto antrakursis. 1968 m. Antano Narmonto nuotrauka.

tolių, būtinai – išdraskyta, bet žmonės vis tiek lyg ir nori ten grįžti. Reiškia, yra joje kažkas vis tik ir gero... Sibire, taigoj jaunesni, stipresni bent kiek ir uždirbdavo, bet mama nebeturėjo sveikatos. Atsėlino visiškas badas. Jazajevkoj tebuvo *špalorezka* (į ją vežti medžiai, iš kurių pjauti pabėgiai), tad mama, gyvenusi kaime, pasiprašė perkeliama į Zalyvą, kur būta *kolchozo* (kitoj upės pusėj, keliolika kilometrų pasroviui, prie *porogo*). Manė, kad ten bado bus mažiau... Valdžia oficialiai neleido, bet pasakė: „Jei išsikelsi, neieškosim...“ Bet tame Zalyve, pasirodė – dar beviltiškiau. Jazajevkoj bent kažkokį pinigėlį mokėjo, o čia – jokio atlyginimo, tik žiupsnelis neaiškių grūdų. Bulvės ar kitos daržovės – te lauke sušals (taip ir buvo), nepasiimsi nė vienos, nebent atėjus šalčiams, kai viskas virsta akmenėliais... Aš ilgai maniau, kad bulvės tokios ir tebūna: pasaldytos!.. Tarp kitko, minėtasis pirmas Sibiro prisiminimas, kai mama tiesė mums, vaikams, į laikraščio skiautę suvynioto kažko (valgomo!) gniutulėlį – būtent iš Zalyvo. Kai paaikėjo, kad ten dar blogiau, teko pagal Jenisiejų traukti atgal į Jazajevką. Tos kelionės neprisimenu (pakąsta jau ir mano atmintis, gal nuo tų badavimų: prezidentauti atvažiuojama juk ne iš Sibiro!..) Sakė, mane nešė. Broliui Kęstučiui įgėlė gyvatė. Algimantas čiulpė ir spjaudė nuodus... Kai grįžom, savo buvusią vietą barake radome užimtą. Valdžia leido pastogėj susikalti iš lentų pašiūrę ir laukti, kol atsiras kurio nors barako viduj laisvas kampas... Mama pasakojo, kad tada visai praradau gyvastingumą, leisgyviu virtau, pamanė, sunkiai sergu, parodė senukui felčerui, o tas pasakė: sveikas yra, jam reikia bent

litro pieno... Mama turėjo atsivežtinį iš Lietuvos šiltą vilnonį sijoną, už jį kažkur gavo tą litrą – ir štai nuo jo jau perkopiau septintą dešimtmetį... Niekad gyvenime nesu ištaręs: „Nenoriu pieno...“

Kaip pasijutai Vilniaus universitete? Kur ir tarp ko pakliuvai?

Įstojau, bet rugsėjo 3-ią dieną gavau šaukimą į kariuomenę. 2-ą dieną dar buvau vienoj paskaitoj – apie antikinę literatūrą. Paskaitininkas dažnai minėjo „ars poetika“, o mano mintys: reikės tris metus „art“ vėl rusyne. Skaudžiausia ir buvo, kad rusyne. Labiausiai tai gėlė. Tarsi išsigelbėjimą, priebėgą vežiausi apgobęs vienintelę knygą – „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“. Jį ten bemat atėmė, išvogė, išmetė... Gėlė, net staugiau... Po trejų metų ir dviejų mėnesių Polesės pelkėj tarp raketų (*durų*, nuo rus. *dura*) su atominėm bombom, po vos išvengto *disbato* (mat neištverdavau, išsprūsdavau į kaimus, į laukus, net kartą karininkas, lydėjęs mane į vietinę cypę, užjausdamas atsiduso: *Ne vynesla duša poeta...*⁶). Na štai, pagaliau ir universitetas... Pirmasis gerumas – Petronėlės Česnulevičiūtės raiškiojo skaitymo užsiėmimai. Džiaugsmingai į juos žingsniuodavau! Mat ten reikėjo ne tik klausyti, kas protingai sakoma, bet ir pačiam būti kūrybingam... Deja, neilgai tai truko... O aš gi maniau, kad universitetas pirmiausia lavins būtent kūrybiškumą, žadins (taip, taip!) tavyje, žmoguli, poetą...

6 Poeto siela neištverė... (Rus.)

Sakoma, kad poezijos kūrimo meno niekas negali išmokyti, nes tai itin individualu.

Taip, niekas negali atverti tavo vidinio pasaulio, bet gali skatinti saviraišką, lavinti išraišką... Bent jau aš to tikėjau, troškau. Man gi net lietuviški žodžiai nebuvo, sakytum, pirminiai, savaime ateinantys. Jie spietėsi po rusiškų užtvara. Ką reikšmingesnio lietuviškai sakydamas, dažnai turėjau lyg išsiversti iš rusų kalbos. Mano sapnuose dar gerą pusšimtį metų nebuvo lietuviško žodžio: ten kalbėta vien rusiškai. Po to kurį laiką išvis nebuvo ten kalbama. Ir dabar, jei sapne kartais ištariu ką lietuviškai, atsibundu pakylėtas! Kaip geležėlę radęs! Nesąmonė, ir tiek... O universitete netikėtai siūbtelėjo dar vienas džiaugsmas – Donato Saukos paskaitos apie lietuvių tautosaką: šit kokio turto, pasirodo, esama Lietuvoj! Vėliau dėstytojas visą kursą nusivežė (traukiniu) į Pamerkius, supažindino, kas yra tautosakos rinkimas. Po to vasarą vadovavo mokomajai tautosakos ekspedicijai pamenuniais. Veliuonos apylinkėmis vaikščiojau. Po praktikos nežinia, nei kodėl, nei kaip, šalia atsirado Norbertas Vėlius... Įtariu, kad jam D. Sauka mane užrodė: labai jau susižavėjęs, visada stropiai užsirašinėdamas, pirmoj eilėj priešais dėstytoją sėdėdamas, klausiausi jo paskaitų, puikiai egzaminą laikiau, į tą praktiką pakiliai keliavau... N. Vėlius paragino važiuoti į jo vadovaujamą Lietuvių kalbos ir literatūros instituto (tarybiniais laikais toks buvo) ekspediciją. Sutikau. Štai kur vyko tikrasis Lietuvos pamatymas, susipažinimas,

atėjimas į ją, gal įsikūnijo ir minėtojo sugrįžimo dosniausias laikas! Daugelį metų prieš ekspedicijas N. Vėlius vėl ir vėl mane surasdavo. Siūlytis niekada nedrįsau: prisibijojau, kad gal nevertas, gal nelabai tinku... Bet jis bemat puikiai įteigdavo: nei aš nevertas, nei ko nemoku, dargi – atvirksčiai... Na štai, net galvą iškeldavau kaip vėliavą: žmogus! Čia pat dar būtinai išgirdavau, kad tautosaka – tautos pamatas, kas ją užrašys, išsaugos, jei ne mes?.. Prieš kiekvieną ekspediciją jis vėl ir vėl primindavo, kad įrašinėjant žmonių pasakotus tekstus, pastabas, nevalia nei ką iškraiptyti, nei nutylėti, nei pridėti. Pateikėjo žodis – šventas... Kartą nežinia ko užsukau į institutą (ten jaučiausi kaip savas). Žiūriu, didžiajame kabinate ant stalo paskleistas kažkieno ranka rašytas tautosakos rinkinys, šalia – žmogus su žirkklėmis karpinėja lapus. Pasilenkiu prie popierių – mano rašysena! „Kas čia dedas?!“ – nustembu. Pakeliu vieną iškarpą: užrašyta, kaip dainų pateikėja, paklausta, kokiais laikais, jos prisiminimu, Lietuvoje labiausiai skambėjo dainos, sako: prieškarui, nes karo metu ne dainos rūpėjo, o po karo, kai vieni miškuose žūsta, kiti į Sibirą tremiami, – koks bedainavimas... Tada ir vėl kelis kartus nustebau: „Kas čia dedas?!“ O žmogus, žiūrėdamas tiesiai man į veidą, sako: „Mes neleisim tautosakos rinkiniuose antitarybinių išpuolių!..“ Vėliau apie tai papasakojau N. Vėliui, jam tai, aišku, nebuvo naujiena, teištare: „Iškarpo ir uždaro į seifus...“ Patylėjęs pašaipiai šyptelėjo: „Jei viskas ir sudegs, šitos iškarpos pasiliks...“

Tautosakos ekspedicija, sekmadienis. Iš kairės sėdi L. Giedraitis ir Saulius Žukas, ketvirtas iš dešinės stovi Norbertas Vėlius. 1977 m. Onos Pajėdaitės nuotrauka.

Ar atsimeni, kaip parašei savo pirmąjį eilėraštį?

Žinoma, kad ne. Tik atsimenu, kad man pasidarė kažkaip nebeįstveriamas gyventi šiame pasaulyje. Įsismelkė neatlyžtantis neįjaukumas, negerumas būti, neatsikratomas kitaip, nei pasistengus išsakyti... O tam vis trūksta savųjų žodžių, lenda pirmiausia rusiški, nenorimi. Kol išsiverti – prarandi išraiškos gaivumą, nutrūksta, subliūkšta suvokimų, supratimų, įspūdžio gija. Muistymasis, ir nieko daugiau. *Likau tik akmenėlis, / sukniubęs veidu ant planetos taško, / prisėskite pasiklausyti Himno Dangui, tiek ...* Ėjo ketvirtį penkti metai po Sibiro: paauglystė, pasaulio labai daug, neaprepiama, nesutalpinama viskas. Ir tu pats – kažkoks neišstveriamas, neišsitenkantis, nepasivejantis... Žmonės kaime stebėdavosi: „Anas ne aina – bėga...“ Gerumas, gailėjimas, noras pasiaukoti – tokia šventa jaunuoliška nesąmonė tvindė krūtinę: ...*ak, žmonės, / nebežudykite taip dosniai vienas kito, / nelieskite bent neįvykusių, / štai imkit paaukokit suvisam / jau dosniai rojaus alkstantį visam pasauliui, / jau pergalingai žydintį: / lūšna, pašiurpę lietūs, pliuozos, pabalė, / varlė, pliušinė sugertuko siela, peteliškė, / ak, žmonės...* Kartais, aišku, siūbteldavo ir koks „antitarybinis išpuolis“: *Varnalėšos mūsų žemėj / želia žodžio šėmą nieką / varnų šlamą, varnų šėką / varnų metraštį paliekam / klojam kloję, klojam kloję / kelių klaupt ne savo kojom – / gintarėlį dovanoti / didelių dantylų tolių / brolių broliužėlių broliui / ateities rūkų karoliui...* Ai, iš nykumo, liūdnumo visa tai... Pirmasis mano lietuviškų žodžių dėliojimo pluoštelis buvo pasirodęs, – stebuklų stebuklai! – Amerikos lietuvių laikraštį „Vilnis“. Mat netrukus po mūsų atsiradimo Lietuvoje, iš JAV grįžo senelės, tėvo motinos, brolis Jonas Kaškevičius-Kaškaitis, Juliaus Janonio amžininkas ir tikrai tos pačios idealistinės dvasios žmogus, carizmo nekeitėjas, daraktoriavęs, 1905-ųjų revoliucinių įvykių aktyvistas, buvęs to meto Antazavės revoliucinio valsčiaus raštininkas (tokius juodašimtininkai, jei sučiupdavę, esą čia pat kardais sukapodavę). Mano senelio padedamas, išsislapstęs, pabėgęs į Ameriką, ten buvęs aktyvus socialistinės pakraipos kultūrininkas, Lietuvoj tarybiniais laikais vadintas proletariniu poetu. Palikęs žmoną, vaikus, visiems laikams grįžo į idealizuotą Tarybų Lietuvą. *Nepriėjau svečioj šaly, / Bridau prieš srovę į tėviškę, / Ji motina gera...* – teigė viename eilėraštyje. Patyręs, kad esu linkęs į poeziją, atrinko pluoštelį, ir štai tau... Buvau tada vyresnių klasių mokinys, gal kai vyko minėtasis „persimainymas, apsivertimas“... Deja, vėliau gyvenau nuolat tik atsiribodamas, nusišalindamas, nedalyvaudamas,

vengdamas, nepasitikėdamas, bijantis viešumo, slapstydamas net tai, kad vis rūpi, kirba ta poezija. Taigi – tarytum slopindamasis. Šitokią nuostatą iš dalies palaikė tarp tremtinių vis nugirstami užsiminimai, esą kokiam kaimynui ar geram pažįstamam kas šnektelėjęs ką nepalankaus apie naują valdžią, *kolchozus* ar kitką, buvo apskūstas ir štai atsidūrė taigoj... Be to, mokykloj, kaimo aplinkoj neretai vis girdėta, kad žmogui pakanka tik kaip nors nuvyti dvasios nykumą, neįjaukumą, gėlą, beprasmybės jausmą, jei tokie lenda, ir to gana. Esą tikroji (natūrali!) žmogaus būseną – ramybė! Kam besikankinti dėl kažkokių žodžių... Prisdėjo ir, dabar matau, kvailas įklimpimas į Aleksandro Solženicyno nuostatą „nedalyvauti mele“, kurią gal nevykusiai (sakyčiau, pažodžiui) supratau: atsiriboti, nusišalinti... Prasmukai dieną, ir gana, ko benorėt? Taip mano popieriuose susikaupė daugybė „nuolaužų“: be išbaigtumo, niekam nereikalingų, gal tik man pačiam akimirkai palengvinusių, apvaliusių dūšią. Užtat dabar, gyvenimo galudieny, trokšte trokštu jas prikelti, išbaigti, suteikti gyvybingumo, svarumo... Šios pastangos jau ne tik užvaldė kiekvieną įmanomą akimirką (nemeluojau), bet ir teikia džiaugsmingos pilnatvės... (Nelaimingai laiminga likimo dovanojama neišvengiamybė!) Gal liks tik niekam kitam nereikalingi viso to vaisiai, bet man pačiam jie bus padėję išverti šitą buvimą... Kažko truputį panašaus būta ir klausantis liaudies dainų, kai vaikščiodamas po Lietuvos kaimus, jas rinkau.

Kas Tau yra liaudies dainų esmė?

Mano jutimu – graudumas. Besiklausydamas po visą Lietuvą pateikėjų dainavimo, ko jau ko, o prisiblizginau akis – tiek ir tiek. Bet gal man taip tik girdisi...

Ar rašydamas eiles pasinaudoji jų poetika?

Savaime... Pirmiausia nuolat smelkiasi maži žodžiai (labai jau savi jie mano pasaulėjautai). Pavydėtinas kelrodis – liaudies dainų išraiškos glaustumas. O graudumas man nuolat linkęs peraugti į netikėjimą, nepasitikėjimą, neviltį, vengimą ištarti kokią „tiesą“. Žinoma, norėčiau, kad dvasia iš to paties šaltinio sklistų... Norėčiau...

Kaip Tavo gyvenimas pasikeitė pasitraukus iš „duoninių“ darbų?

Patekau į rojų! Amžiną, nebaigtinį, nes iškilusį ant minėto neišbaigtumų jovalyno. Nepajėgiu nenorėti, kad bent dalis to virstų tikra (kas ji, o gal ne ji, pasak Donaldo Kajoko) poezija...

Niekam, tikiuosi, tuo nenusikalstu! Nebent, kad savo gyvenamąją aplinką, buitį visai apleidau, net prie Upės, prie Neries, pasižvalgyt gaila valandžiukės... Juk reikia, būtina žmogui bent kartą pasijusti, tapti ir tikrų tikrai savimi: dirbti pačia giliausia esme savo darbą, kurį gal jauti esant, sakytum, prigimtinį, kuris galiausiai gal ir kuria žmogų... Tegu ir beviltiškas dabar tas reikalas: jei išties negalima ton pačion upėn dukart įbristi, neįmanoma prisišaukti dvasios, kuri kadaise bandė belstis, bet buvo nepriimta, apleista... Te ir katorgiška tai, bet tikrų tikrai palaiminga, jei kartais pajunti gyvą kvėptelėjimą...

Kaip savo poezijoje išreiški lietuviškumą?

Stebuklingai brangūs man pirmiausia patys lietuviški žodžiai, pati raiška jais, lietuviškas kalbėjimas. To, be abejo, maža, ir gal tik man pačiam (dėl biografijos „skurdumo“) reikšminga, bet, naivume tu mano, turiu ir aš Panelę Idėją Fiks (koks tau hidalgas ar poetas be tokios!). Man išraiškos tikslumą, svarumą, lengvumą, grožį būtina laimėti dar ir dėl to, kad perskaitęs tautietis, kai savo vienintelį tėvynę išgirs jam tariamą svetimšalį garsą, akivaizdžiai siekiantį užgožti, išstumti jo gimtąjį, – gal nesuskubs (naivume tu mano!) bemat pulti ant kelių: paslaugiai, stropiai, tolerantiškai (taip, taip!) atsižadėti savojo prigimtinio, esą menko, mažo, nesuprantamo, nepajėgaus, neverta... Aš gi puikiai žinau, kaip nyku, nepakeliama gyventi be netariamų tau gimtųjų žodžių... Žiauriai reiklūs Tavo klausimai, Juozai.

Ką veikei po universiteto? Viena rūpėjo, o gyvenimo poreikiai nukreipė kitur?

Manęs ilgokai niekur į darbus pagal specialybę nepriėmė. Pradžioj norėjau įsidarbinti Kraštotyros draugijoje. Tuometiniam jos vadovui sakiau, kad esu tautosakos rinkėjas, lietuviybės gerbėjas... Sakė, visa tai gerai, bet paklausė, ar buvau komjaunuolis. Atlapaširdiškai mostelėjau ranka: mokykloje visus klasėje surašė ant vieno lapo ir... Tuo ir baigėsi šneka – nepriėmė. Bandžiau įsidarbinti Knygų rūmuose. Ten vedėjas, išgirdęs, ko atėjau, šviste nušvito. Net neištvėriau čia pat nepaklausęs, kodėl jis taip... Sako, nežinai, kas yra vadovauti devyniasdešimčiai moterų! Ir reikšmingai perbraukė delnu per savo visišką plikę. Būsi vienintelis vyras tarp jų, paskambink atsakymo po savaitės. Paskambinau, niūriai ištarė: „Ne!“ Ir nieko nebeaiškino... Po kurio laiko gatvėje atsiktinai sutiktas Jonas Balkevičius (tada Filologijos fakulteto dekanas), labai nuoširdus žmogus,

Kūrikas ir krovikas
L. Giedraitis prie
katilinės angos. Literatų
gatvė, Vilnius. 1972 m.

užsiminė: „Girdėjau, nerandi darbo, ateik rytoj į dekanatą.“ Atėjau, vos įžengiau į kabinetą, stabtelėjau prie durų – čiupo telefoną kažkam skambinti. Šneka apibūdinamas mane. Girdžiu iš telefono ragelio kartojamą: „Gerai, gerai.“ Galiausiai dekanas, labai prisiversdamas, ištarė: „Tik čia gal yra šioks toks „kabliukas“ – buvo... pavėžėtas.“ Tada nutilo, ilgai klausėsi, kas jam kalbama. Žiūriu – vis niaukiasi... Akivaizdžiai supratau padėtį, linktelėjau: „Ačiū, sudie.“ Jis taip pat linktelėjo, ir išėjau. O tas ragelio kalbėtojas, pasirodo, buvo „Glavlitas“. Kaip ten tokį pavėžėtą galėtų kas priimti... Įsidarbinau „Naručio“ viešbučio kulinarijose (Literatų g., šalia užrašo *Tu mieszkal Adam Mickiewicz*) kūriku ir pagalbinium darbininku: didžiulės rūsyje buvusios pakuros „maitintoju“ vos pakeliamais rąstigaliais, kaladėmis ir maišų su miltais, dėžių su sviestu, taukais, kiaušiniai bei daug kuo kitu – iš mašinų į sandėlį, iš sandėlio į kepimo cechą – nešiotoju. Taip praėjo bene metai... N. Vėlius per savo žmoną atsiktinai sužinojo, kad Vilniaus miesto moksleivių ekskursinėj turistinėj bazėj (dabar – Vilniaus miesto jaunųjų turistų centras) ieškoma metodininko, galinčio moksleivius mokyti kraštotyros. Nuėjau, o ten, pasirodo, reikalingas turizmo, žygeivystės metodininkas. Buvau paklaustas, ar mėgstu keliauti, atsakiau „taip“, ir be žodžio – priimtas...

L. Giedraitis klauso „Laisvės“ radijo. Iš kairės: Ramutė Rutkauskaitė ir dukros – Rožė ir Dangirutė. 1980 m.

Atsimenu, kaip į redakciją ateidavai ne šaligatviu, o tiesiai per skvero žolę... Esi gamtos vaikas, tikras gamtmeldys, žygeivis, bet kaip tai susiję su tavo pamatine pasaulėjauta?

Viskas man ten sutapo, sakyčiau, stebuklingai. Dirbau visus darbus iš eilės, kokie tik buvo reikalingi: vedžiau moksleivius į pėsčiųjų žygius, sakiau, kad kelionės prigimtis – piligriminė, skirta ne žemę žingsniais matuoti, bet sielą apvalyti, artėti prie šventumo, šventviečių, derinti savo dvasią su šalia keliaujančiais, kūriau ir mokiau kurti laužus, stačiau palapines, kasiau, kaliau stovyklavietėse tualetus, rodžiau pavyzdį nešiukšlinti, su kirviu, pjūklų rankose rengiau kliūčių ruožus turistinėms varžyboms, skrupulingai apvaikščiodamas (šaunu man tai buvo), išstudijuodamas vietovę, ruošiau naujus maršrutus moksleivių žygiams, buvau užsimojęs išleisti jų knygutę „33 žingsniai Vilniaus pašonėmis“, pavyko – tik devynerių... Man visi darbai ėjo pervien. Be išlygų! Tačiau vadinamosios iniciatyvos iš manęs – tuščia. „Jis nežino, pro kurias duris įeiti, pro kurias išeiti“ – netrukus taip mane apibūdino vadovybė. Ir tai buvo tiesa. Padarau (sąžiningai, stropiai), kas liepta, reikalinga, – ir manęs nėra. Visur būtinai prie manęs netoli budėjo lengvai pasiekiamas kokia nors poezijos knygelė (niekuo nepakeičiamas, neišvengiamas atgaivos šaltinis), o marškinių kišenėlė – lyg skydas, šarvas, apsauga nuo visų visokiausių galimų sieloj nebeišteriamų negandų – visada pūpsėjo keturlinkai sulankstytas mokyklinis sąsiuvinėlis su rašikliu

ar pieštuko nuolauža. Gyventi galima! Visai pagal Vladimirą Majakovskį: *Zemliu papašet, papišet stichi...*⁷ O tautosakos, ypač sakmių, kurių tikrai nestokojau, pažinimas nuostabiai pravertė žygiuose su moksleiviais. Esu net linkęs save įvardyti paskutiniu (kito nepatyriau) Lietuvoj žmogumi, kuris „aktualiai“, gyvai, sakytum, pačioje veikloje, gyvenime naudojosi tradicinėmis etnologinėmis, mitologinėmis sakmėmis. Atmetęs „klaidingus mokslinius išvedžiojimus“, sakmėmis papasakodavau apie pamatytų daiktų, gyvių, reiškinių kilmę, priežastis, būdą, savybes. Tai, pasirodo, stebuklingai sudomina, sutelkia (net puikiai sudrausmina!) moksleivius...

Koks iš minėtoje knygelėje aprašytų maršrutų artimesnis Tavo širdžiai?

Be abejo, kur Upė, šiuo atveju, Neris. Palei Nerį esu vedęs šimtus mokinių.

Juk ir žvejojamas mėgavaisi upėmis, ežerais, be to, bitininkauji...

Prie meškerės niekad nesėdinėjau, nelaukiau žuvelės. Aš – besitrunkantis su spinningu. Be to, žvejai yra pamokę kito labai patikusio žvejavimo būdo: pripučiamą valtelę plaukiant Nerimi – šmaikščiausia, gyvybingiausia upe! Sudėtinga, tačiau labai patrauklu: nuolatinis judėjimas, sūkūriai, akmenys, žliaugimai, kratinėjimasis po rėvas, vis nauji krantų vaizdai... Kas dar puikesnio!

7 „Paaria žemę, parašo eilių...“ (Rus.)

L. Giedraitis su pateikėju Hubertu Petrausku. Kasčiukų k., Kelmės r. Kražių ekspedicija. 1976 m.
O. Pajėdaitės nuotrauka.

Kai pasitaiko žuvis – tai būna ir „labai rimta“, ne kokia „nuorūka“. O bitininkavimas... Tai – taip pat maloniausia, atribojanti nuo visko ir visų vienatvė...

Kaip pakliuvai į žurnalą „Liaudies kultūra“?

N. Vėlius vis nuvažiuodavo į Maskvą pas kalbininką, mitologą Vladimirą Toporovą. Dovanų jam nuveždavo medaus. O kad medus būtų tikras ir dar – miško (mano tie keli aviliukai – miške), atvažiuodavo pas mane. Kartą šitaip apsilankęs, tarė: „Yra galimybė dirbti „Liaudies kultūros“ žurnale, ar nori?“ Sakau: „Gal ir noriu, bet niekada nedirbęs spaudoj, bijau, kad nesugebėčiau.“ O jis: „Nesibaimink, sugebėtum...“ Mat, kai važiuodavau į ekspedicijas, aš dažniausiai vienintelis nuo vienos iki kitos būtinai *priduodavau* jam jau surašytą, sutvarkytą tautosakos rinkinį (tikrai daug laiko tam skirdavau). Jokioj spaudoj nedirbęs (sakiau gi: nedalyvavęs mele!), *atsitiešydavau* bent savo surinktos tautosakos surašymu, pateikėjų likimų, buities aprašymu. Taip jaučiausi laisvas, ir tai daryti man buvo malonu. N. Vėlius, be abejo, visa tai skaitinėjo, matė. Sako: „Nuvažiuok rytoj į redakciją ir parašyk pareiškimą.“ Nuvažiuavau, parašiau ir dar buvau paprašytas brūkštelėti, ko siekčiau tame žurnale. Nebežinau, ką besurašiau, tik tą pačią dieną sužinojau, kad pareiškimą dirbti žurnale parašė ir dar vienas žmogus. Tai buvo lituanistikos studijas bebaigianti Saulė Matulevičienė. O etatas – vienas! Tuometinė vyriausioji redaktorė Dalia Rastenienė, perskaičiusi abiejų

pareiškimus ir tuos „brūkštelėjimus“, Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriui Juozui Mikutavičiui pasakė, kad jai reikia abiejų. Direktorius sutiko – štai ir visa to pakliuvimo istorija... Po daugelio metų direktorius yra sakęs, kad N. Vėlius jam buvo šnekėjęs apie mane... Su vyriausiąja redaktore stebuklingai šauniai (mano matymu) sutarėm. Tik buvau gal kiek liguistai įsikibęs būtent į lietuviškąjį etniškumą, o jai rūpėjo daugelis dalykų, plačiau. Sąjūdinio išsilaisvinimo, tautinio atgimimo vilties laiku mano džiaugsmas dirbti lietuviško etnokultūrinio savitumo reikalui – na, manyčiau, gal bent kiek turėjo atgarsio ir skaitytojų dvasioj... Gal bent tuo šis tas buvo ir iš manęs. Dažnai išgirdavau Angelės Vyšniauskaitės pritarimą. Net Marcelijus Martinaitis, telefonu su juo besnekant, yra pasigėrėjęs: „Skaitom skaitom, žinom žinom...“ Žurnalas tada lukštenosi iš „metodinio leidinio“ apribojimų, darėsi ankšta jam tarp jų, rūpėjo plėsti akiratį, nirti giliau. Visa tai, aišku, buvo susiję ir su prieštaravimų įveikimu, neaiškumais. Atsimenu, kaip dvejota, blaškytasi dėl skyriaus, vėliau pavadinto „Mokslo darbais“. Kartą iš D. Rastenienės kabineto grįžusi Saulė (kartū priimtī, vėliau už vieno sudvigubinto stalo dirbome), įžengdama ir sako: „Nesibaigia abejonės dėl „Mokslo darbų“ skyriaus...“ Klausia, ką aš apie tai manęs. Keista, net ir sau pačiam netikėtai, nė mirksnio nesugaišęs, atpyškinau: „Jei tie darbai tyrinės pirmiausia lietuvių etnokultūros dalykus – be abejonės, jų reikia!“ Taip tąkart lyg ta pasakos ropė, pelytei papildomai truktelėjus, ir

L. Giedraitis su pateikėju Jonu Jankumi. Visdergių k., Kelmės r. Užvenčio ekspedicija. 1978 m. O. Pajėdaitės nuotrauka.

pajudėjo... Skyrių vėliau vadinau „sunkiąja artilerija“... Stebino mane tos mano bendratalės kaimynėlės Saulės darbas: visada netikėtai – brakšt kabinetu durimis, įsiveržia, „labas labas“ ir – tiesiu taikymu prie savo popierių. Jokių pašalinių kalbų nevarinėjome: du įsikniaubėliai į surašomus ar surašytus žodžius...

Esi pasiteiravęs apie pamatinę pasaulėjautą... Labai svarbus dalykas. Mano atveju: ką beveikęs gyvenime, vis jutau kartėlį dėl lietuviško kalbėjimo – kad nuolaidžiaujam, atsitraukiam (ne kartą už tai esu apdovanotas ir tūžmingu: *Govori, bliadj, po ruski! Ubju!*⁸). Skaudina lietuvių istorinis siaurėjimas, traukimasis. Tad neatsitiktinai nuo pirmųjų žingsnių žurnale palyginti daug dėmesio skyrčiau archeologams, kalbininkams, jų kalbinta iki poros dešimčių: Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Zabiela, Mykolas Michelbertas, Vytautas Rimša... Rūpėjo, ko iš praeities galima pasisemti, kad stiprėtume... Skaudus atrodė Pietryčių Lietuvos nutautėjimas. Pasirūpinau Zigmo Zinkevičiaus straipsniu apie lietuvišką to krašto pavardžių kilmę. Atrodė, kad štai dabar, kai iškovojom Laisvę, žmonės norės sugrįžti (tarsi tie Sibiro tremtiniai) prie to, kas sava, – savo prigimties, šaknų. Tikrai taip maniau. Redakcijon pakvietęs vieną jauną mokslininkę (pavardė jau

8 Kalbėk, bl..., rusiškai! Užmušiu! (Rus.)

išdilo), raginau, kad rašytų ta tema – juk turim atspirties tašką, neabejotinas kalbininko išvadas: nutautėta, nuslinkta nuo lietuvybės į suslavėjimą, sulenkėjimą... Kai šitaip ištarčiau, mano jaunoji mokslininkė, lyg ugnim perlieta, net atsilošė nuo manęs... Atsistojo ir dingo visam laikui! O štai šiomet rugsėjo dvidešimt pirmosios popietę per LTR radiją net ir visišką stebuklą girdėjau: Pietryčių Lietuvos jaunimas raginamas klausytis ne esą žalingos, bet labai mėgstamos rusiškos žiniasklaidos, o lenkiškos! Taip, būtent taip! Taigi, pasirodo, lietuviškoji žiniasklaida savęs išsaugojimo klausimu nė užuominos neverta! Kuo dar ne stebuklingi mirtininkai esam!? Mano dešimtmėtis anūkėlis Martynas, atkaklus futbolininkas, grįžęs iš neseniai vykusių varžybų Šalčininkuose, pasakojo, kad Vilniuje prie mokyklų nematęs tokio gražaus stadiono, kaip ten: „Net žolė ten tikra, ne sintetinė! Treneris fotografavo ant jos mūsų pėdas! Ten niekas su mumis lietuviškai nekalbėjo. Treneris ten lietuviškai nekalbėjo, tik vertė mums, ką kiti sakė...“ Taigi, 30 metų po Laisvės! Nepriklausomybės! Iškovojo! Taigi štai ir vėl – nei jie nori grįžti į lietuvybę, nei mes bepajėgiam teigti lietuvišką savastį, nes, pagal mūsų „pilietinę“ sampratą, jei teigi save, lietuvi, esi nepakantus kitų neigėjas, priešas. Mano jutimu (linkėčiau sau klysti), mums, gal jau nemažai kam atrodo, kad nesunku būtų ir išsimirti (nusikalčiau

sau tokį žodį; išsimirti, L. G.), užsipilti ant savęs „pilietinį“ (neseniai klestėjusį, garsėjusį kaip internacionalinis) smėliuko sluoksnėlį, ir baigsis nereikalingi rūpesčiai dėl savęs. Juk mūsų traukiamasis, pasak archeologų, kalbininkų, tęsiasi daugiau nei pusantro tūkstančio metų: nuo Maskvos, Vyslos, Kijevo, Pskovo... Kiekgi čia beliko!

Šiais metais LNKC mini aštuoniasdešimtmetį. Kaip jauteisi kolektyve, kokios patirties įgijai?

Judrus, gyvas atrodė kolektyvas. Visi, atrodė, skuba, žino, supranta, rūpinasi. Tu – čia pat, bet vis – tarsi šalia, tarsi prisiplakėlis, kažko svarbaus vis tiek nesugaunantis... Taip tęsėsi poilgiai, kol vieną kartą, pasimetęs savo pasimetimuose, išdrįsau, prisiverčiau kreiptis į žvalią, žvitrį, vis, matau, vijurkiškai besisukančią, darbais čia visavertiškai gyvenančią, savą... Mano nuostabai, ji akimoju stabtelėjo, išklusė, ko teiraujuosi, ir kad prabilęs, prakalbė: šviesiai, geranoriškai, kantriai aiškindama, kas, kur ir kaip čia man neaišku... Jūratė Šemetaitė ten lėkė pro šalį... Bet vėliau paaiškėjo: daug ten būta darbščių pralekiančių, bet ir – ačiū! – geranoriškai stabtelėjančių...

Kaip apibūdintum savo savivoką?

Nejauku man būti pasauly. Neapleidžia vidinė būtinybė likti nematomam, bent kiek atsiribojusiam, pakraštėly, nuošaly, gal ir su visais, bet – šalia. Išties džiugią, pakilią akimirką (dažniausiai – neilgam) tepavyksta laimėti sočiai parašinėjus, kaip sakau, „rašalais pasitaškius“. Kitaip – nesutramdomi, neišvengiami atsidusimai, padejavimai paširdy... To nejaukumo priežastys yra ne tik, sakytum, vidinės, prigimtinės, bet, akivaizdu, ir išorinės. Tarybiniais laikais nuolat slėgė ideologinė svetimybė, svetimųjų gniaužtai, o dabar... Kaipgi dabar man, tiek prisapnavusiam apie tolimą, nežinomą, už taigų, jėnisiųjų pasakiškai paslaptinę Lietuvą, lietuviškumą, o Sąjūdžio laikais tiek prisiilgėjusiam to išsivadavimo⁹, tiek tikėjusiam būsimu Atgimimu – kaipgi man beįmanoma dabar jaustis, kai matau, kad net Vilniaus rūbas taip veržliai, pažangietiška, noriai nulietuvėja visokiais *amberais*, *coffeiniais*, *gymais*, svetimiausiais *shiogetais* – laisvai! geranoriškai! tolerantiškai! – nutautinančiais?! Kaip čia besijausti, kai Vilniuje Vytis savižudiškai, beatodairiškai skelbiamas ne apgynėju, o plėšiku – mirtinai nevertu paminklo

9 Liudvikas Giedraitis. *Sąjūdžio pakylėti. Ekologinio žygio दौरačiais „Lietuva – mano namai“ metraštis*. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, 120 p.

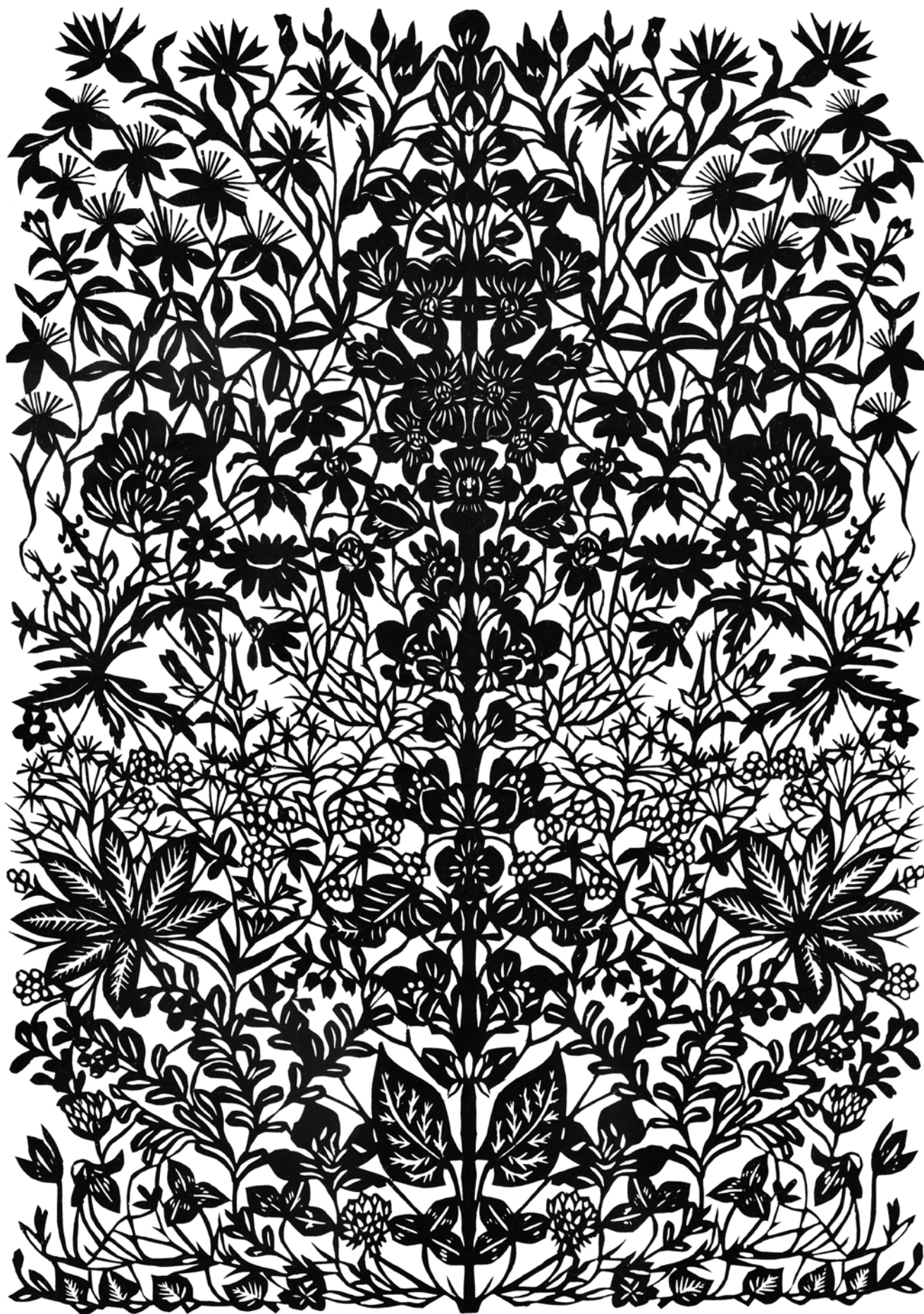
sostinėj, kai šalia buvusių budeliškų NKVD rūmų, kur smaugta Lietuva, kankinti, žudyti jos gynėjai, sakytum, ant kruvinos jų širdies supilamas smėliukas – malonumo, laimingos dabarties rojų rojus (be abejo, *open beach!*, *sharks no swimming*, žinote!), kai per valstybinę Lietuvos žiniasklaidą (iš LRT radijytės ant mano virtuvės stalo), – pabandyk, žmoguli, per dieną išgirsti lietuvių kalba dainuojamą dainą?! Pabandyk! O vakarais, ilgai ir neišvengiamai, patikimai kaip mūras – „Žvaigždės žiūri į žemę“ ir, būk ramus, Lietuvos nemato ir nemato: ištisinis šnior šnior... Galėtume šio to viltis iš „LRT klasikos“, bet apie dainavimą lietuviškai ten ir mintis jau pamesta (liaudies dainų – ir prisiminimai išgaravę), o iš nemuzikinės klasikos ten išgirsim per parą kelių eilėraščių paskaitymą ir apie 25 minučių „Vakarą su knyga“. Visa kita – iš visų šalių ir laikų, aklina kaip mūras – muzika, muzika, šneka apie koncertus ir muziką! Ir teišdžiūsta lietuvių smegenys, nes mūsų laikais nei meno, nei filosofijos, nei visoj neaprépiamoj, žmogui ypatingai reikšmingoj žodinės kūrybos jūroj, klasikos daugiau ir nėra! Nerasta!

Kartą sakei, kad ketinai išpažinti neturįs nuodėmės. Iš kur tai?

Norėčiau pažinti Dievą – ir nepažįstu. O kai prabylama apie Jį, žiūrėk, ir vėl neišvengiamai iki smulkmenų girdėtomis „šventosios žemės ir tautos“ istorijomis, net nežinia, kaip ten beartinančiomis, vedančiomis prie dieviškumo, šventumo, dvasingumo, Dievo esmės... Vėl belieka tarsi paguoda nebent Vydūnas: „...Dievas vis tas pats. Vis tiek, kokiais vardais jį bešauksi.“ Bet ir vėl: kas tasai – Šaukiamasis... Gal tik Šauksmas, Ieškojimas, gal Troškimas atrasti... Greičiausiai – Troškimas...

HOPE OF LITHUANIAN WORDS

Interview with a long-term colleague of the magazine *BŪDAS* (until 2019 – “*Liaudies kultūra*”), deportee, ethnographer, poet Liudvikas Giedraitis, about his childhood in Siberia in exile, his return to Lithuania and re-learning his mother tongue, Lithuanian studies at Vilnius University, expeditions to collect folklore and the people he met. For many years, he led students on study trips around Lithuania; since 1991, he worked on the editorial board of the journal “*Liaudies kultūra*”, started by the Lithuanian Folk Culture Centre. He paid much attention to the promotion of national values, language, and ethnic culture. However, the essential passion of L. Giedraitis life is poetry, which he has concentrated on for the last few decades, without rushing to go public and publish collections of his creative work.

Romos Gudaitienės karpinys iš ciklo „Vaistingieji augalai“. 2020 m.

PUVOČIŲ IR MERKIO IŠSUPTA

Su Nijole MARCINKEVIČIENE, istorike, etnologe, Lietuvos liaudies papročių žinove, iškilia dzūke, dirbančia Lietuvos nacionaliniame kultūros centre, kalbasi Juozas Šorys.

■ *Tavo gimtasis kaimas – Puvočiai, įsikūrę ant aukšto Merkio skardžio, prisiglaudę prie, rodos, bekraščių šilinių dzūkų girių. Kokia Tau yra tėviškė?*

Iki pat dabar tėviškė man yra visas mano pasaulis. Kartais pagalvoju, kad vaikystė ir paauglystė Puvočiuose – atskiras ilgas ir laimingas gyvenimas. Abu tėvai kilę iš šio kaimo, iš daugiavaikių šeimų, o aš buvau pirmoji anūkė. Dvi močiutės, promočiutė, jauni dėdės ir tetos mane kaip žiedą ritinėjo iš rankų į rankas. Ir aš juos visus mylėjau. Kai tėvulio jauniausias brolis ėjo į armiją, man buvo ketveri, bet aš jau sugebėjau žodžiais jį apraudoti. Gyvenom varganai – visas uždarbis buvo iš miško, nes smėlėtos žemės ne ką augino. Maistas, drabužėliai buvo prasti, bet laki vaizduotė suteikė

viską, nors ir dabar jaučiu, koks didelis buvo troškimas turėti pirktinių žaislų. Nusivogtą pusseserės lėlę galėjau tiek myluoti, kad, rodės, ji tuoj atgis... Už kluono augo šiurkščios viksvos su ilgomis, į kasas panašiomis šaknimis. Jos buvo mano vaikai, aprengti varnalėšų lapais, apkaišyti lauko gėlėmis. Kelmynas už tvoros buvo mano antrieji namai, kuriuose netrūko gražių baldų, gardžių valgių, išsigalvotų svečių, kelionių, nuotykių. Neseniai su vaikystės drauge pasijuokėme, kad vaizduotės žaidimuose išgyvenom paralelinį ateities svajonių gyvenimą. Ir tikrų draugų nestokojau. Kiekvienoj pirkioj buvo vaikų, ir mums netrūko laisvės – vieni dienų dienas leisdavome paupiuose, miškuose ar pievose. Tai buvo mūsų stebuklinga karalystė. Be pramanytų žaidimų,

N. Marcinkevičienės motulė (sėdi dešinėje) su sese Ona pas gimines Baniulius per Sekmines. Puvočių k. 1934 m.

Puvočių kaimo jaunimas. Apie 1926 m.

dar buvo daugybė judrių, kaip mes vadinome, *bo-ovynių*. Iki išnaktų su didžiausiu azartu žaidėme *kavones su atsimušimu*, „Kur gyvena batsiuovys?“, „Prasmirdusį kiaušini“, „Aklą vištą“, „Skelbiu, skelbiu karą“, „Pikerį“ ir daugybę kitų. Rinkom saldinių popieriukus, ėjom „gyvo žalio“, žaidėm akmenukais ir lenktiniais peiliukais, žiemą – stalo žaidimai, kuriuos gaminomės patys iš to, kas po ranka pakliūdavo. Nors ir keista, bet vienintelė iš kaimo mergaičių žaidžiau berniokiškus karinius žaidimus – su bunkeriais, slaptažodžiais, mediniais automatais. Muštynėse retai dalyvavau, bet vadovavau dažniausiai aš.

Pirkimomis susiglaudęs gatovinis kaimas, apsuptas miškų, laukymių ir upių?

Išties, Puvočius supa miškai ir upės. Iš vienos pusės Merkys, į kurią įteka Ūla, o iš kitos – Grūda, toliau važiuojant Merkinės keliu į Merkį įteka Skroblus, netoli yra ežerų – Trikampis, Ežerėlis, Versminis. Pušynai žaliuoja iš visų pusių. Visur ganytos karvės, grybauta, uogauta! O ir kaime, nors pirkia prie pirkios, netrūko vietų susirinkimams, šokiams, vaišėms. Patyriau, ką reiškia natūraliai gyvuojanti stipri kaimo bendruomenė. Retai reikėjo kviesti pagalbos, nes visi viską vienas apie kitą žinojo ir laikė pareiga padėti. Jei kaime vestuvės, rinkosi prašyti ir neprašyti, tas pats ir per laidotuves, palankynas, skerstuves... Mus-teikos, Margionių, Gribaulios ir dar vieno kito Kabelių parapijos kaimų žmonės buvo laikomi ypač darbščiais ir pamaldžiais, o anie puvočiškiai laikė uliotojais, atseit jiems tik suėjimai, dainos, šokiai rūpi. Jonas Miškinis iš gretimo Dubininko

kaimo pasakojo legendą, kodėl Dubininkas, kadaise buvęs vienodo dydžio su Puvočiais, palikęs tik kelių trobų kaimelis. Abiejų kaimų dirbami laukai buvo išsimėtę giliai miškuose, o tarp jų liūliuoja išpūdinga Laumės bala. Moterys, pjaudamos javus ar dirbdamos kitus darbus, lopšius su vaikais palikdavo galulaukėje. Temstant iš balos į laukus atslinkdavo laumės ir vogdavo vaikus. Baloje augo galinga pušis (ne taip seniai eigulys Jonas Barysas ją nupjovė), tai pavogtus lopšius su vaikais kabindavo ant jos šakos ir supdavo, kol užsupdavo negyvai. Kadangi Puvočių merginos ir moterys buvo smagios, tai stengdavosi kuo greičiau pabaigti darbus, kad suspėtų išsimaudyti, pakrykštauti Merkyje, padainuoti ant Zotvaro kalno. Anksčiau pabaigusios darbus, susirinkusios vaikus skubėjo namo arba, pirmos pastebėjusios nelaimę, spėdavo atvogti dar laumių neužliūliuotus kūdikius. Dubininko moterys buvo labai darbščios, laukuose krutėjo iki sutemų – tai dėl to ir gale lauko paliktus vaikus dažniau laumėms perleisdavo... Taip Dubininkas ir liko mažas kaimelis, nes laumės išvogė vaikus, o per šokimą, dainavimą, bendravimą Puvočiai išliko dideli ir smagūs. Iš tiesų puvočiškiai tinkami ir prie darbo, ir prie *tanco*. Tai būta *slauno* kaimo, ir aplinkinių kaimų mergaitės su džiaugsmu tekėjo į Puvočius.

Ar Puvočiai nėra ant ribos tarp šilinių ir gruntinių dzūkų, nes vienoje pusėje dunkso didysis miškas, o į kitą pusę palei Merkį (ir už jo) lyg ir laukai tęsiasi?

Visur aplinkui šiliniai dzūkai, bet, va, kitoje Merkio pusėje gyvenę puvočiškiai *anošalinykai* mums buvo kaip kitas pasaulis. Jie gyveno *prie Lietuos*,

o mūsiškiai – *prie lenko*. Anoji pusė kaimo XX a. pirmojoje pusėje išėjo *ant kolonijų* – sėdėjo plačiai ant savo žemės, iš valdžios gavo piniginių palai-kymą, buvo mokomi pažangiai ūkininkauti. Jie regimai prasigyveno ir toli lenkė režinius Puvočius. Mūsiškiai anuos pravardžiavo turčiais, man-drais, *škliūmpiniais*, o anie atsikirsdavo, kad mūsų pusė – *vyžiniai* ir *ruškyniniai*. O tie *ruškyniai* – iš vargo. Nuo ankstyvo pavasario mes, vaikai, pasklisdamom po pievas rūgštynių rinkti, nes maisto podėliai jau būdavo aptuštėję. Laukiniai barščiai, rūgštyniai buvo paklausūs iki tol, kol daržai paugdavo. *Anošalininkai* nebuvo patenkinti, kad mūsiškiai anų miškus nusiaubdavo ne tik ruškyniaudami, bet ir grybaudami, uogaudami, žoliaudami. Vis dėlto abi kaimo pusės gyveno labai sutartinai, o jaunimas buvo kaip vienas kumštis. Kaimiečius abipus upės atitolino 1944 metais besitraukiančių vokiečių susprogdintas tiltas. Dabar krantus jungia beždžionių tiltas – kabantis lieptas, nors vietinių, juo einančių, jau tik vienas kitas.

Puvočių pavadinimas juk ne nuo puvoimo, kaip galėtų pasirodyti?

O ką gali žinoti? Esu girdėjusi du jo aiškinimo variantus. Sakoma, kad carų laikais kaime gyvenęs (nors niekas nežino, nei kur, nei kaip) ir jį valdęs dvarininkas Pugačiovas, tad galėjo būti, kad tam tikru laiku kaimą vadino Pugočiais, bet dėl priebalsių *g* ir *v* kaitos jie tapo Puvočiais. Inventorinėse knygoje aptikta įrašų, kad gyventojai dvarininkui pristatydavo statines apynių, džiovintų baravykų, žuvų, o visa tai *padvadomis* vežė į Marcinkonių geležinkelio stotį, o iš ten traukiniais į Peterburgą. Kitas variantas irgi susijęs su rusišku žodžiu *pagatj* (gąsdinti). Link Skroblaus upelio stūkso nemaža kalva (dalį jos nukasė, kai tiesė vieškelį), kuri vadinama Alešninko (Alešnyko) kalnu. Pro šią vietą dar ir dabar sutemus banguoka praeiti, nes vis dar prisimenama, kaip vienas ar kitas Trasninko ar Puvočių kaimo gyventojas toje vietoje girdėjęs graudžius garsus. Kadaisė praeiviai matę ištaigingą karietą, kurioje sėdėjusi juodai apsigaubusi ponija. Vaiduoklė buvusi tokia įspūdinga, kad dėl to kažkada Pamerkiais vadintą kaimą pervadino į Pugačius. Alešninko pakalnėje tebestūkso didelis akmuo, ant kurio matosi raudonos dėmės. Kalbėta, kad senovėje ant to akmens kažkas buvęs nužudytas, o nekaltas kraujas amžiams į jį įsigėręs. Vėlesnis pasakojimas susijęs su tikru įvykiu. Toje vietoje ėjusi siena tarp Lenkijos ir Lietuvos. Puvočiškiai pagrobę lenkų pasienietį, kad išgautų svarbių žinių, ir taip išėjo,

Nijolė su motule ir tėvuliu. Puvočių k. 1954 m.

kad ir jis ten galvą paguldęs. Minimom ir užduotį vykdyusiųjų pavardės, tarp jų buvo ir mano mamos dėdė Juozas Zurlys. Jam pavyko prasmukti į Lietuvos pusę, o vėliau išplaukti į Ameriką. Kiti buvo lenkų pagauti ir nukankinti.

Be Zotvaro ir Alešninko kalnų, rašinyje esi perteikusi savo mamos pasakojimus ir apie kitas išskirtines Puvočių apylinkės vietas.

Pasakojama legenda apie Perkūno akmenį, kuris yra už Grūdų upės, netoli jos santakos su Merkiu. Ten labai graži vieta, labai srauni Merkio tėkmė, iš tolo girdisi jo ošimas... Tai didelis, taisyklingai perskeltas akmuo. Pasakojama, kad motina jos nepaklausiusiai, netinkamą berną įsimylėjusiai dukrai palinkėjusi: „Kad jus Perkūnas nutrenktų!“ Motina dukrai skyrė prakeiksmą, ir jis išsipildė. Šią legendą yra užrašiusi ir Rožė Sabaliauskienė. Be Perkūno akmens, Merkyje dar yra Stavario akmuo. Pasakojama, kad Joninių naktį laumės ant jo su kultuvėmis velėja drobes. Su šiuo akmeniu susijusi ir viena neoficiali mūsų kaimo apeiga. Kai jau *prieidavom į mergas ar bernus* turėjom teisę plaukti Merkiu nuo Perkūno akmens iki Stavario. Tai ne mažiau kaip dviejų

Ant Zurlio kalnelio sėdi motulė su sūnumi Rimu. Matyti Nijolės gimtieji namai. Puvočių k. 1963 m. Juozo Večkio nuotrauka.

kilometrų atstumas. Jei pajėgi sraunumoj užsiropšti ant Stavario akmens, gali sakyti, kad vaikystei sudie.

Ir Tu už Stavario akmens kabinaisi, kai pajutai, kad merga esi?

Kaip kitaip – ir aš kabinausi. Berniukai pirma atplaukdavo ir sulipdavo ant Stavario; kai mes, mergaitės, atplaukdavom, jie rankas paduodavo ir užtempdavo ant akmens. Tėvulis pasakojo, kad senbernis Nikodemus, kurį mes vadinome Imelis (vokiečiai praminė), turėjo didelę knygą ir „įrašinėjo į bernus“. *Bernaikai* atsinešdavo *krūkučį* (mažą buteliuką) samanės ir po paragavimo buvo įrašomi į knygą ir tapdavo bernais – galėdavo

dalyvauti šokiuose ir kitokiuose jaunimo suėjimuose. Mergoms tokio įrašymo nebuvo, bet sakydavo, kad jeigu *nastajaščas* bernas tave šokiuose išveda šokti, tai tada jau tu – merga. Kažką panašaus išgyvenau ir aš. Rodos, po devintos klasės vieną šeštadienio pavakarę pas mus užsuko būrys *nastajaščių* vaikinių ir paprašė tėvų, kad išleistų mane į šokius. Pirmieji tikri mano šokiai nutiko Mardasavo kaime.

Kaip prasidėjo Tavo mokslai?

Motulės vis klausiu, kodėl ji norėjo, kad greičiau pradėčiau eiti į mokyklą. Pradėjau būdama šešerių metų, bet ji mane gal nuo ketverių metų varė pas Puvočių aštuonmetės mokyklos direktorių

Nijolė su pradinės mokyklos mokiniais ir mokytoja Ona Kuzmickaite, pabaigus pirmąją klasę. Puvočių k. 1961 m.

Česlovą Klimčiauską, kad priimtų. O aš taip bijau to direktoriaus. Vis sukau ratus apie jo namus, bet taip ir neužėjau. Penkerių metų ji mane jau pati nuvedė į mokyklą. Einant per kaimą (mokykla buvo kaimo gale) mus pamatė mano draugo Pranuko mama ir sako jam: „Matai, ji už tave jaunesnė ir jau eina, eik ir tu.“ Ir klasėje mus abu kartu pasodino. Pranukas sėdėjo sėdėjo, o pamokos vidury – už kepurės ir pro duris. O mane suėmė toks nesustabdomas juokas, kad mokytoja manęs paprašė daugiau mokykloje nesirodyti. O kai buvau šešerių, mama mane vis tiek išvarė į mokyklą. O mokyti man buvo smagu. Beveik visi mokytojai – ar dėdienės, ar dėdės, ar kaimynai, tai kartais kiti vaikai pavydėdami sakydavo, kad jie mane palaiko. Buvau mokyklos aktyvistė: šokau, dainavau, deklamavau. Po aštuonių klasių baigimo Puvočiuose toliau mokiausi Merkinėje. Merkinė man atrodė oho, koks didmiestis, oho, kokie ypatingi miesčionys ten gyvena! Mokiniai protingi, o mokytojai – griežti. Žiemą gyvenau bendrabutyje ir taip jo nemėgau, taip norėjosi į namus... Kai eidavau per miestelį, žiūrėdavau į šviečiančius namų langus, už kurių sėdi laimingi vaikai, o aš kažkur... Ten lyg susitraukiau, sumažėjau, susigūžiau... Kai praėjus penkeriems metams po mokyklos baigimo susitikom, vienas klasiokas net paklausė: „Ar tu mokeisi mūsų klasėje?“

Tau mama arba, kaip ją vadini, motulė, – išskirtinis žmogus. Teko ir man su ja susipažinti – ji ne tik puiki dainininkė, įvairiausių istorijų pasakotoja, tradicijų žinovė, bet ir nuovoki pašnekovė. Ką ji ir jos giminės šaka Tau reiškia kaip dukrai ir gilinantis į paprotinės gyvenenos subtilybes?

Mano mama ir jos giminė – paprasti žmonės. Pagal mamos senelį visą giminę vadino Zurliais. Zurliai valdė pusę valako (100 ha!), bet vargo patyrė. Mirus jos tėvuliui, labai anksti liko našlaite. Jos broliai buvo jaunesni, todėl jai su sese reikėjo ir arti, ir akėti, ir kult. Šeima buvo labai balsinga. Dar R. Sabaliauskienė rašė, kad jei kas miške paklysta, tai reikia palaukti, kol Zurlio Malvynka (mano močiutė) kvies kiaules ęsti. Jos skardus *kūkc kūkc kūkc...* kiaurai ėjo per miškus ir klonius. Tai jau paklydėlis ir žino, kurioje pusėje kaimas. Jos mama Malvina buvo gera dainininkė, bet ypatingą balsą turėjo jos sesuo Kastantė (Kostė). Daininga ir darbšti Zurlių giminė buvo ir draugiinga. Kaime sakydavo: „Zurliai vienas už kitų imas kap žydai.“

Zurliuoti turbūt ir reiškia dainuoti...

Puvočių bernai. Viduryje sėdi Nijolės tėvulis. Puvočių k. Apie 1949 m.

Taip, žodyne aptikau, kad *zurzėti, zurlėti* reiškia niūniuoti, negarsiai dainuoti... Labai didžiuojuosi, kad turiu tokią mamą. Ji – namų siela ir valdovė. Ir ne tik namuose. Kur tik susirenkama, ten ji nejučia pasidaro tarsi neformali vedlė ar lyderė. Girdėjau žmones sakant, kad jeigu susibūrimė bus Zurlio Marė, tai bus smagu. Gali ir anekdotą papasakoti, ir vaizdelį iš gyvenimo, – viską nuskays labai vaizdžiai, su savitu humoru. Turi pasakotojos gyslelę ir talentą, jei reikia, gali ir pridėti, ir pagražinti, sukurti netikėtą intrigą. Papasakoja taip, kad yra ir kuo pasidžiaugti, ir iš ko pasijuokti. Visą, ką iš kitų girdėjusi, puikiai atsimena, bet geba sudėti ir norimus akcentus. Kai dalyvaavo Puvočių folkloro ansamblyje, buvo pagrindinė pasakotoja. Gali ir saikingai pablevyzgoti. Turi ir pašaukimą būti natūraliai vaišinga – visus priglaudžia ir pamaitina, jei reikia, ir apnakvindina. Seniau buvę savų *žebrokėlių*, pavyzdžiui, Jonas Buckelis iš Trasninko kaimo, kiti jų nepriimdavo, o mama be dvejonių priimdavo: „Eik, Jonai, kluonan gult, tik nerūkyk...“ Yra pas mus nakvoję ir čigonai, ir keliaujantys po kaimus narkomanai. Motulė jiems atidavė ne tik savo aguonų lukštus,

Nijolės tėvai (sėdi dešinėje) su giminaičiais ir kaimynais ant Zurlio kalnelio. Puvočių k. 1963 m. J. Večkio nuotrauka.

bet ir parnešė iš kaimynių, paskolino mėsmalę sakydama: „Nebagėliai gydys kepenų ligas.“ Ir visokius dainų užrašinėtojus, kraštotyrininkus mielai priima – netingi pakalbėti. Ir dabar kartais atrodo susenusi, pavargusi, nusiminusi, bet, va, užėjo žmogus, pakalbino, – mūsų motulė prakalbo, žodžiai tik liejasi, ji tik tiesiasi, jaunėja, sveiksta... Bendravimas jai geriausias vaistas.

Ką papasakotum apie savo jau a. a. tėvulį? Koks jis buvo?

O tėvulis koks? Mama sakydavo, kad kai jis bernavo, visas jaunimas jo klausė. Kol jo nebūdavo, ir šokių nepradėdavo. Buvo kaimo bernų vadas. Motulė sako: „Aš ir sapnu nesapnavau, kad šitas rėksnys, lakmitka bus mano vyras!“ Už šito *lakmitkos* būtų bet kokia merga tekėjusi. Jis buvo įdomus žmogus. Puvočiuose buvo keturių skyrių mokykla, tėvulis, ją baigęs, dar ketverius metus lankė ketvirtą skyrių. Mes jį *pašidindavom*, kad labai mokytas, baigęs net aštuonis skyrius. Jis ir buvo mokytas: žinojo viso pasaulio šalių sostinių pavadinimus, daugumos vadovų pavardes. Buvo ypatingo darbštumo. Jis mums, mažiems, vis tą pačią, tinginystę pajuokiančią pasaką sekė. „Ėjo du broliai į turgų ir rado pamestą pasagą. Jaunėliui vyresnysis sako – pakelk pasagą, gal pravers. Dar ko! Lenksiuos aš, matai, dėl gelžgalio. Vyresnysis pakėlė. Turguje kaip tik kažkokiam ūkininkui prireikė pasagos, ir jis ją už skatiką nupirko. Už tą skatiką vyresnysis nusipirko gorčių vyšnių. Eina keliu namo ir valgo, o jaunėlis vis kaulija, kad ir

jam duotų. Brolis vis numeta vyšnių ant žemės, jaunėlis pasiima ir vėl prašo, brolis vėl numeta... Taip visą kelią. Prie namų vartų vyresnėlis sako – tai va, broli, patinęjai vieną kartą pasilenkti, tai lanksteis visą kelią.“

Puvočių vyrai buvo pasiskirstę į dvi grupes: nuolatiniai, t. y. dirbantys miškų ūkyje, ir *smaliniai* – cheminiame miškų ūkyje. Nuolatiniai ilgai ir laimingai darbuodavosi, o *smaliniai* keitėsi, nes darbas buvo labai sunkus. Tėvulis *smaliniu* prabuvo visą darbingą gyvenimą, užsidirbo ir ordiną, ir ne vieną medalį... Pasakojau apie nerūpestingą savo vaikystę, bet vos tik baigiau pradinę mokyklą, man buvo įteiktas peilis *smalai* grendyti ir kibiras. Sakai renkami vasarą, per karštymetį jie geriausiai teka. Darbas ne iš maloniųjų, bet labiausiai piktinausi dėl to, kad sakai nepasiduoda jokiems muilams. Nors dantimis gremžk. Ypač baisu tai buvo, kai paaugau, ėmiau mergauti...

Be to, jis, dar būdamas bernas, ėmė dirbti meteorologijos tarnyboje: rytais ir vakarais matuodavo Merkio vandens temperatūrą, taip pat vandens lygį, kas dešimtą dieną plaukdamas *čaika* (ir motulė arba mes, vaikai, padėdavom) su man keistomis dėžutėmis ir malūnėliais matuodavo debetą – koks vandens greitis ir kiek jo prateka per tam tikrą laiką. Pradirbo 50 metų. Nuo ketvirtos klasės jau ir aš vakarais bėgau prie Merkio su termometru ir metru. Dabar tai daro brolis, kartais su malonumu jį pavaduoju. Gal todėl ir man atrodė, kad visą gyvenimą verta išlaikyti pastovumą ir dirbti vieną darbą, nesiblaškyti. Panašiai ir išėjo, bet kai pasitraukiau iš darbo Lietuvos

centriniame valstybiniame archyve, pamaniau – na va, jau tėvulio linijos neišlaikiau...

Ta čaika – valtis? Patys kaimiečiai pasidarydavo?

Taip, patys pasidarydavo iš lentų, išsimaluodavo. Plaukiodavo upe, žvejodavo, keldavosi į kitą krantą. Kartą į Puvočius buvo užsukęs žymus tautosakos rinkėjas Jurgis Dovydaitis. Užėjo pas mano močiutę, o ji prie lango kalbėjosi su kaimyne Agula. Paklausė, gal jos žinančios, kas turi valtį. O jos suglumusios ėmė aiškintis, kas ta valtis – gal velišius (kur milą velia), o gal jam malūno reikia? Ir niekaip nesuprato, ko nori. Sako – per upę persikelti. O močiutė: „Tai ko tu iš karto nesakei, kad tau čaikos reikia?“

Ir išaušo diena, kai išvažiavai į Vilnių stoti į istorijos specialybę. Kodėl taip rinkaisi?

Turbūt todėl, kad atrodė lengviausia įstoti, bet pirmaisiais metais į tuometinį Pedagoginį institutą nepatekau, nes pritrūko balų. Neįstojusi likau dirbti Vilniuje ir universitete lankiau parengiamuosius kursus, po kurių pasijaučiau gana drąsiai ir lengvai įstojau. Besimokydama universitete rinkausi archyvų specializaciją, nes, tiesą sakant, norėjau likti dirbti Vilniuje – su būsimu vyru draugavome nuo pirmo kurso. Mūsų, istorikų, kurse buvo devynios poros. Net profesorė Pranė Dundulienė tuo stebėjosi, sakė, kad su tokiu kursu tik kartą buvusi susidūrusi... Įsivažiavau ir studijas prisimečiau kaip laimingą laiką – įdomūs dėstytojai, daug šurmulio, bendravimo. O dėl archyvistikos galvojau, kad ta kryptis bus artimiausia mano būdai. Dokumentų paieška, bylų tvarkymas. Ir išties, kai vėliau dirbau archyve, buvau patenkinta: užsidarai

saugyklų fonduose ir visą dieną su juodu chalatu ir šliurėmis prasėdi dulkėse, bet krapštaisi, padarai reikalingą darbą, ir niekas tau galvos „vertingais patarimais“ nesuka.

O iš dėstytojų gal labiausiai įsiminė etnografe P. Dundulienė, ypač dėl jos vadovautos mokomosios ekspedicijos Salantuose. Tada pirmąkart buvau Žemaitijoje ir pamačiau jūrą. Po, atrodė, be galo didelio ir plataus Merkio, jūra man padarė stulbinantį įspūdį, kaip neregėta ir neišsivaizduojama stichija. Džiaugiausi galėdama pavaikščioti po žemaičių vienkiemius, pakalbėti su kaimo žmonėmis, ten, beje, pirmą kartą pamačiau ir žydinčius linus, ir klumpes. Atsimenu, užėjome į apleistą, likimo valiai paliktą viensėdį – langai išplėšti, ant sienos kabėjo šventas paveikslas, medinės lovos, o po viena iš jų – medinės rankų darbo klumpės. Sodyba su sodu, o jos šiaurinė pusė lyg siena užaugusi aukštomis eglėmis. Eini ten vieškeliais – žiūrėk, ir išnyra vienkiemis, žmonės grėbia šieną, o pievos – prie pat namų, visai kitaip nei Dzūkijoje. Viskas vienoje vietoje. Tada buvau pasirinkusi kalendorinių švenčių temą, bet ne kažin ką užrašiau, nes dar nemokėjau bendrauti su žmonėmis, o ypač su uždarakais žemaičiais, be to, iš pradžių veikė ir tarminis šokas. Pripranti ir susikalbi, įsiminė, kai buvęs tremtinys pavaišino medumi ir sūriu. Atsimenu, kad gal iš naivumo ar iš smalsumo buvau užrašiusi partizaniškų dainų, bet iš profesorės padėjėjos gavau pastabą, kad rinkau ne tai, kas pagal temą buvo reikalinga.

Ekspedicijos metu per televiziją rodė Sopoto muzikos festivalį, ir, nors P. Dundulienė neleisdamo vakaroti, bet tyliai suėjom pasižiūrėti (vadovė miegojo antrame aukšte). Kai koncertas baigėsi,

Nijolė su kurso draugais. Puvočių k. 1973 m.

einant į kambarius kilo šurmulys. Gudresnieji spėjo su drabužiais sulįsti po antklodėmis, o mus tris ji pagavo koridoriuje. Ėmė pykti ir bartis, kad neklausom jos nurodymų, o aš pasakiau: „Dėstytoja, atsiprašome, mes buvom nuėjusios kojų mazgoti.“ Pavadinimas dėstytoja, o ne profesore, jai nepatiko: „Kraukitės lagaminus, važiuojat namo!“ Išgyvenom tikrą siaubą – nežinau, kaip kitos, o aš apsipyliau ašaromis ir naktį pražliumbiau; galvojau, kaip dabar su tuo lagaminu grįšiu į Puvočius... Jau kitą dieną vilnietis Algis Bliujus suvarė mus į tą pačią salytę, pakvietė profesorę, drąsiai išdrožė jaudinančią, mus ginančią prakalbą, ir tada jos profesoriška širdis atlyžo.

Kodėl vis dėlto palikai darbą archyve ir perėjai į Lietuvos nacionalinį kultūros centrą, kuris tada vadinosi gana mįslingai – Mokslinis metodinis kultūros centras?

Matyt, likimo ironija. Dirbau archyve, tuometinėje saugykloje Pranciškonų bažnyčioje, kur tik užklydęs balandis, lyg šventoji dvasia, kartais įskrisdavo pro grotas. Buvau ne kartą pagalvojęsi, kad čia, tarp dulkinų bylų, yra tikroji mano vieta, ir aš šį darbą dirbsiu visą gyvenimą. Vėliau archyvą perkėlė į naują modernų pastatą Nemenčinės plente, o vyras išgirdo apie galimybę įsidarbinti minėtame centre (tuo metu gyvenome Justiniškėse, o mano vaikai pradėjo eiti į mokyklą: vienas – į pirmąją, o kitas – į parengiamąją klasę). Žalio supratimo neturėjau, kur išeinu, kuo jie ten užsiima, atsimenu, bendradarbiė lenkė paklausta atsakė: „Ni to šoka, ni to dainuoja.“ Tad pradėjusi dirbti iš pradžių patyriau savotišką kultūrinį šoką (atėjau vos pasibaigus Dainų šventei, bendradarbiai buvo pavargę ir iškrikę, pirmas mano darbas buvo parašyti kultūros namų darbuotojams atsiliepimą apie renginius, kurių net nebuvau mačiusi, tik skaičiusi scenarijų, mat buvau priimta į tuometinį Karinio ir patriotinio auklėjimo skyrių). Vėliau buvo rengiama karinių patriotinių renginių apžiūra, rodos, pavadinta „Vardan taikos“, ir man reikėjo derinti jos nuostatus su generolu Steponu Nekrošiumi. Ta keista subordinacija – generolas ir aš, dar tik pradėjusi dirbti, nė kojų neapšilus... O po to teko važinėti po kultūros namus ir vertinti tai, su kuo tik ėmiau susipažinti... Atsimenu, žiemą viena keleiviniu autobusu, stoviniuojančiu kiekviename kaime, važiuoju į Ignaliną, o kultūros namų salėje randu penkis šešis žiūrovus... Vėliau perėjau į kitą – Civilinių apeigų ir ritualų skyrių, kuris jau Atgimimo metais buvo pervadintas Papročių ir apeigų skyriumi (jiems vadovavo etnografinės mokslus universitete

baigusi Birutė Imbrasienė). Tiesa, Juozas Kudirka kvietėsi ir į Folkloro skyrių (ten reikėjo lyg sekretorės, lyg įrašų šifruotojos – tuo metu jau buvo aktyviai rengiamos ir platinamos etnografinės medžiagos rinkimo anketos), bet atsisakiau. Manau, kad pasirinkau teisingai: tuo metu dar jaučiausi labai „kaimiška“ (ir vėliau tas jausmas niekur nedingo), tad juokaudama pasakysiu: turbūt dėl to dirbantys tradicijų srityje dėl manęs ir „varžėsi“... Pradėjusi darbuotis šiame bare maniau, kad nemažai dalykų žinau iš gimtojo kaimo patirties, bet greitai supratau, kad etnografija ir papročiai – tai marios, kurių niekada neišsėmsiu. Atgimimo laikotarpiu daug kas keitėsi: turėjome susigrąžinti net tradicinių švenčių pavadinimus, domėjomės tuo, kas iki mūsų buvo nuveikta (šios srities literatūros labai trūko, kai ką konspektuodavomės tuometinės Respublikinės bibliotekos Lituanistikos skyriuje), diskutavome su kolegomis, patys ėmėmės lauko tyrimų. Pradėjus kultūros darbuotojams rengti seminarus apie kalendorines šventes ir jų papročius, man teko gilintis į pavasario ir vasaros laikotarpį, na, o vėliau radosi ir kitos temos. Dabar apmaudu, kad tais laikais dėl diktofonų ir kasečių trūkumo praleisdavome neįrašę vertingų pateikėjų pasakojimų. Rodėsi, kad „ne į temą“ arba „nevertinga“, o dabar tų grynuolių nebesusigrąžinsime...

Kartu dirbom maždaug dešimt metų, ir manau, kad mus buvo ištikusi panaši dilema, kaip studijų metais, – gali „susiurbti“ bendrąją dalykinę auditorijose dėstomą informaciją, bet gilintis į pačiam svarbius lietuviškosios tapatybės fenomenus turi pats.

Jei paprotinė tematika tavęs nepagavo, tai tiek ir naudos, tuomet žinios pro vieną ausį įeina, o pro kitą išeina.

Šiomet LNKČ sukanka 80 metų, ir Tu jame praleidai apie 35 metus. Redakcijoje manome, kad centro jėga buvo ir yra asmenybės, gebančios kurti pridėtinę vertę, nuveikti daugiau, nei numatoma planuose. Kas Tau įsiminė dirbant mūsų įstaigoje?

Dabar atrodo, kad kai išlindau iš archyvo, perpratau centro darbo specifiką, ši veikla jau buvusi kaip nesibaigianti šventė, nes tiek daug visko Lietuvoje pamačiau ir patyriau! Ką tradicijas išmanantys žmonės sugeba, kokios skirtingos ir savitos yra etnografinės sritys, o kur dar Dainų šventės, folkloro festivaliai „Baltica“, „Griežynė“, apžiūra „Tradicija šiandien“ ir daugybė kitų renginių. Apie mūsų centrą galiu nuoširdžiai pasakyti daug gerų žodžių.

Per tiek darbo metų ne tik Lietuvoje, bet ir centre turbūt sutikai ne vieną išties spalvingą asmenybę, iš kurios perėmei tiek dalykinės, tiek žmogiškosios patirties. Ką išskirtum?

Manau, kad centro kolektyvas buvo ir yra draugiškas ir darbingas. Ne kartą stebėjau, kiek daug jame susibūrė protingų ir atsidavusių savo pašaukimui profesionalų. Iš pradžių darė įspūdį Giedrės Puodžiukaitytės ir Alės Počiulpaitės tautodailės išmanymas ir kryptinga veikla – kūrybinės dirbtuvės, metodinės medžiagos rengimas, seminarai. Tai skatino pasitempti. Darbštumu, žiniomis žavėjo Juozas Kudirka, Teresė Jurkuvienė... Vis dėlto turbūt nepakeičiamas *pravadyrius*, kaip mano tėvulis sakydavo, etnobaruose buvo Vytautas Musteikis. Nors jis už mane jaunesnis, bet uždegė imtis ekspedicijų, klajoti po kaimus ir kaupti medžiagą. Sumanėme užfiksuoti, kaip dar natūraliai švenčiamos kalendorinės šventės, t. y. važiuoti į jų šventimo vietas iš anksto neperspėjus, kad niekas nebūtų surežisuota. Lankėm šeimas ir bendruomenes. Negalėjau atsisėbėti jo užsidegimu: kviesdavo važiuoti ir per Kūčias, Kalėdas, Velykas, kurios kiekvienam yra ir savos šeimos šventės, bet viską aukojo, negailėjo nei savo mašinos, nei benzino, nei laiko, tempė iš paskos ir mane. Džiaugiuosi tuo, ką užfiksavome, nors dabar akivaizdu, kad ir kamera, ir vaizdajuostės buvo prastos, tad įrašo vaizdas pamirga, ir garsas ne visada kokybiškas.

Kartą susitarėme, kad filmuosime, kaip Kūčias Kašėtose švenčia Paulina ir Steponas Kašėtos. Pažadėjo priimti (šiai ne taip prisikalbinau), bet kai reikėjo filmuotis: „Ne, vaikai pasakė, kad nereikia.“ Kas mums daryt, kur dėtis Kūčių vakarą? Tada nufilmavom Kūčias mano namuose Puvočiuose – atvažiuom, kai motulė jau kleckus kepė... Ir pirtį kūrėm, ir aguoniapienį darėm... Natūraliai, kaip įprastai Kūčias švėsdavome, ir užfiksavom. Tiesa, vėliau dar važiuom į Kašėtas filmuoti kitų žmonių, o buvom jau taip pavargę... Užėjom pas Antosę Kašėtienę, o ta – jau po patalais. Prižadinau. Antosė tik pakėlė galvą, ne pagal metus vikriai atsisėdo, ir tuoj pat liejosi įdomiausi pasakojimai, nutikimai, tikėjimai. Klausausi net išsižiojusi ir vis pagalvoju – ko gi Vytautas tyli, ko neaiškioja, nieko neklausinėja? Juk jis visada ką nors pasitiksindavo. Atsisuku – ogi jis taip saldžiai miega, prie kameros galvą padėjęs. Jis neleido ramiai sėdėti kabinete: „Važiuojam, einam, darom!“ Kartais tas jo klausinėjimas esančius šalia net ir nervindavo, bet jis negalėjo praleisti progos išsiaiškinti tai, kas jį domino. Ir viską, ką

išgirdavo, užsirašinėjo savo legendiniuose lapeliuose, ypač išgirstus nežinomus žodžius, kurie vėliau nuguldavo kalbininkų kartotekose. Buvo tiesiog šio darbo fanatikas, ir man į jį lygiuotis ne visada pavykdavo.

Manau, kad daug kur, ypač metodiškai ir kruopščiai tvarkydama sukauptą medžiagą, ne tik jam prilygai, bet ir aplenkei.

Keliolika metų dirbome kartu su etnologe B. Imbrasiene. Ji turėdavo daug gerų idėjų, pagaudavo, kas tuo metu būdavo tarsi „ant bangos“. Pavyzdžiui, mūsų skyrius, kartu su profesore Angele Vyšniauskaite, dar Atgimimo metais išleido knygėlę „Lietuvių kalendorines šventes“ (1990 m.), kuri tada buvo tiesiog graibstoma. Birutė suprato, kaip svarbu aktualizuoti lietuvių kulinarinį paveldą. Daug etnografinių žinių ji buvo atsinešusi iš savo namų – jos gimtasis kaimas buvo netoli Kriaunų, Aukštaitijoje. Laikiau ją „vaikščiojančia enciklopedija“ ir daug ko iš jos išmokau. Vėlesniais metais jutau didelį Vidos Šatkauskienės, ilgametės LNKC direktoriaus pavaduotojos, palaikymą. Juolab kad dažnai jaučiausi kažko nežinanti, neįsigilinsi, nesugebanti (kiti daug ką darydavo drąsiau, labiau pasitikėdami savimi). Ji skatino mano ryžtą – buvo ramiau dirbti jaučiant jos „stogą“.

O mūsų diskusijos prie arbatos – juk buvome lyg mini klubas?

Taip, jis veikė daugiausia per pietus, be jau paminėtųjų, jis neįsivaizduojamas ir be Eugenijos Venskauskaitės, Danutės Skersytės, užsukdavo G. Puodžiukaitytė, Rytis Ambrazevičius, V. Musteikis ir kiti folkloro specialistai, taip pat Liudvikas Giedraitis, Evelina Radzevičienė, Aleksandras Šidlauskas. Maža buvo tokių, kurie mus aplenkdamo. Daug arbatos esam išgėrę. Daugiausia aptardavom rūpimus darbus, kita vertus, o kiek ginčytasi, kiek iečių sulaužyta! E. Venskauskaitė buvo tikra folkloro, ypač šokių, entuziastė. Kažkokiam renginyje mano mamai teko su ja ir kalbėti, ir šokti. Ji vis kartojo, kad dar nėra sutikusi žmogaus, su kuriuo būtų taip lengva šokti. O aš vis prisimenu, kaip Eugenija man į ausį pašnabždėjo, kad pirmą kartą gyvenime Šv. Andriejaus vakarą pamerkusi vyšnios šakelę, ir, didžiausiai jos nuostabai, per Kalėdas ta šakelė apsipylė baltais žiedais. Gal ištekęsiu? Tai buvo paskutinės jos Kalėdos.

Kaip įvaldei meną bendrauti su pateikėjais? Koks Tavo metodas ir sėkmės raktas? Juk iš pradžių šių išbandymų lyg ir privengdavai, matyt, neturėjai įgūdžių?

Pateikėjos Ona Šibailienė iš Dubininko kaimo, Teresė Marčinkienė ir Julė Balčienė iš Puvočių kaimo. Puvočiai. 1976 m.

Tai dėl mano charakterio, iš pradžių man nebuvo lengva prieiti prie nepažįstamo žmogaus ir pirmai jį užkalbinti. O gal jis laiko neturi ar pasirodys, kad niekų klausiu... Atsimenu išpūdingiausią mūsų ekspediciją Mištūnuose (Šalčininkų r.), rodos, 1992 m.: kiekvienas to kaimo žmogus buvo aukso vertės pateikėjas, tad negaliu sau atleisti prakeikto neryžtingumo, drovumo belstis į pirkios duris. Vėliau ten važiauvau dar ne kartą, bet senųjų žmonių jau buvo likę tik vienas kitas... Kita vertus, turiu ir karčios patirties: su V. Musteikiu dalyvavome ekspedicijoje Sutrenų kaime (Molėtų r.), kartu vyko ir studentų, o aš buvau vyriausia. Mūsų šeiminkė, kurios kluone ant šieno miegojome, man tiesiai šviesiai išrėžė: tie, kiti – dar kaip vaikai, laksto kaip durneliai, bet ką tu čia veiki, namie vaikus ir vyrą palikusi? Nežinojau, ką atsakyti... Kartą Trakų r. (1994 m.), sužinojusi apie gerą pasakotoją, nuėjau, o ji mane pasitiko su lazda, mat buvo per radiją klausiusi kriminalinės laidos apie plėšikus. Mosuoja lazda ir rėkia: „Ak tu šiokia, ak tu tokia, ko tau čia reikia, per tokias ir randa senokus nukankintus...“ O aš viena, tokia suvargusi, su kuprine... Kruonyje jau 2007-aisiais kartu su Maryte Liugiene dalyvavome seminare. Po jo, kol ji varstė savo šiaudelius, nutariau pakalbinti kokią pateikėją. Prie tvoros šnekučiavosi du vyrai. Priėjusi paklausiau, gal pasakytų, kur galėčiau rasti vyresnių žmonių, tai vienas puolė ant manęs šaukdamas, kad per tokias bjaurybes dingsta pensininkų santaupos... Gerai, kad antrasis vyras jį prilaikė. Gal kiti su tokia agresija nesusidurdavo, bet mano tokia dalia.

O norint prakalbinti žmogų reikia įdirbio. Nepakartojama etnografinių žinių rinkėja Rita Balkutė pasakojo, kaip ji į ekspediciją nusivežė mokytojas. Sako, vakare jų klausiu, kaip sekėsi. Viena mokytoja pasakoja: „Ai, beveik nieko neužrašiau. Užėjau į pirkia ir klausiu moteriškės, kaip ji laukė piršlių, o ji sako: „Kaip, kaip! Nusiprausi, užsidedi stanyką, paskabini kolčikus, sėdzi ir lauki...“ Turi pajauti pašnekovą. Kaip rašė Regina Merkienė, vos pro langą pamatę pateikėjai nusprendžia, ar norės su tavimi bendrauti. Pirmiausia reikia jų išklausti. Vyresnės moterys dažniausiai iš pradžių padejuoja: jos pačios serga ar vaiką yra praradusios, kitos vyras išėjo. Tad turi nusiteikti, kad pirmiausia kalbėsi apie tai, kas žmogui svarbu, o tik vėliau prieisi prie to, kas tave domina. Po kurio laiko kai kurie atveria širdis ir pasako viską, ką tik žino. Lėno kaime (Ukmergės r.) užėjau pas moterį, kuri buvo labai jau prastos nuotaikos. Sako, pasakok, laiką gaišk, o kas man iš to? Užmokėk, tai gal ką ir pasakysiu! Kaip tyčia, pinigineje buvo tik smulkmė. Padaviau penkis litus. Pasirodo, kokia puiki pasakotoja! Pusę dienos pas ją prasėdėjau. Arba užėjau į greta Puvočių esantį Kašėtų kaimą pas jau minėtą Antosę Kašėtienę, kuriai buvo 90 metų. Atrodė, kad ji manęs ilgai laukė. Be jokių įžangų pradėjo pasakoti, ką žino, lyg nujausdama, kas man svarbiausia. Pradėjo nuo maldelių į jauną mėnulį, kaip arė Grūdų upę, kad pradėtų lyti. Sakė: „Va, arėm šiemet Grūdą trys našlės, nes trūko vandens, o Stepas stovėjo ant kranto ir mus ragino – na, na... Va, matai, Puvočiuose nelyta, o

pas mus lyta.“ Apie raganas, kurios gyvena kaip normalios moterys, o po mirties jų kapo smėlis ima judėti. Vyrai atkasa ir pamato, „kad žalcyms ragankai zizį žinda ir uodegu karstan kad kala, kad kala...“ Pripasakojo ypatingų dalykų, buvo išskirtinis atradimas. Nuostabi pašnekovė – ko paklausi, tą gausi. Švenčionyse aplankyta Leonora Trapikaitė neatrodė labai kalbi, bet kai atsivėrė, pasekė tiek retų ir gražių pasakų, nutikimų su rekrūtais, pridainavo dainų! Pažėrė ir mažosios tautosakos perliukų. Yra pateikėjų, kurie pasakoja labai nuosekliai, smulkiai, etnografiškai, tarkim, susakys smulkiausias malūno prietaisų detales, pavadinimus, visus malimo niuansus. Etnografui tai aukso vertės medžiaga. Bet man dar smagiai, iškart pastatau ausis, kai pasako, kad malūno kampe Sekminių rytą bildukui padeda grūdų. Pajuntu, kad toks kalbėtojas prisimins ir daugiau su senąją pasaulėžiūra, tikėjimais susijusių dalykų. Kitas sako, kad tai *zababonai*, kad pats tuo netiki. Tada truputį nusiviliu. O tie, kurie tiki („O ką ca žinai, gal kas ir yra, ko mes savo akim neragim?“) ir dar turi lakią vaizduotę, t. y. šiek tiek kitaip mąsto ir jaučia, gali pasidalinti labai įdomia pasaulio samprata, tikra liaudiška filosofija. Kartais tyčia pradedu kalbą nuo sapnų, kad suprasčiau, ko tikėtis. Jei sako, kas sapnai pildosi, žinau, kad su tokiu žmogumi galima kalbėtis visomis temomis. O kiti tiesiog viską neigia: taip darė, bet tai tik *zababonas*, *neprauda*. Pavyzdžiui, Elena Targevičienė iš Poškonių kaimo (apie Dieveniškės) tikėjo tuo, ką pasakojo. Jos pasakojimų apie javuose iš šiaudų sumazgytas „lėles“ (prakeiksmus), *šeptūnus*, raganas, liaudies mediciną negalėjau atsi-klausyti. Skuodo senelių globos namuose sutikau nuoširdžią pasakotoją Stefaniją Kauniene. Tokioj pat įstaigoj susipažinau ir su Aleksandra Bitiniene iš Pasvalio rajono. Ji apie pyrago, *bičkuriukų* (bandelių), virtinių gaminimą, vestuvių vaišes galėjo papasakoti su tokiu užsidegimu, su tiek išvedžiojimų, kad klausytumeis dieną naktį. Net saldu. Prisimenu, atsisveikinant Aleksandra užsiminė, kad jai čia viskas gerai, bet nežmoniškai nori dar nors kartą sočiai pavalgyti naminio sūrio. Vilniuje lėčiau į Tymo turgelį pirkti aukštaitiško sūrio, bandžiau perduoti. Vis rūpi, ar gavo? Dubičiuose (Varėnos r.) net kelis kartus svečiavausi pas Pranę Švedienę. Va, ji tai *zababonų* meistrė! Vėlų vakarą klausė, gal turiu smulkių monetų, mat ji norinti tris karpas nuo savo akies voko pašalinti. Padaviau. Kažką pazuržėjo po nosimi ir išėjusi monetą numetė ant kelio. Nori tikėk, nori ne, bet iš Dubičių, be aukso vertės etnografinių aprašų, ant akies voko parsivežiau ir tris karpas! Likimo

dovana laikau ir tris pasimatymus su rokiškėne Monika Tuskiene... Bet kiek praleistų progų! Kasčiūnų kaime, kurį buvau gerai išnaršiusi, vis ruošiausi užėiti pas vieną nuošaliau gyvenančią moterį. Žinojau, kad serga, buvo nepatogu brautis, gal nenorės kalbėtis, – ir nenuėjau. Bet juk pasakys, jei nenorės kalbėti... Jei ir lazda pagrūmos, – nieko tokio, eini toliau laimės ieškoti. Jos sūnus vėliau sakė – o ji taip tavęs laukė... Net nenuėjau, kad ji apie mane žinojo. Sakė, kad dar sąsiuvinuke kažką vis užrašinėjo. Ėjau pro jos namus, bet neryžtingumas pakišo koją.

Minėjai, kad iš kalendorinių švenčių anksčiausiai ėmei domėtis Sekminėmis ir Joninėmis (Rasomis).

Tuo metu, ruošdamasi seminarams, daugiausia rėmiausi jau esamų šaltinių medžiaga, knygomis. Parengiau knygelę „Rasos. Joninės. Kupolės“ (V.: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1994, 32 p.), bet joje mažai mano pačios autentiškų užrašymų. O leidinyje apie Velykas „Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienis, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka“ (parengė Nijolė Marcinkevičienė, Loreta Sungailienė, Audronė Vakariniene. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2006, 791 p.) vos ne pusę skyriaus sudaro mano užrašyti autentiški pasakojimai. Netikėta buvo, kad visai šalia Vilniaus – Grabijoluose, Karveliškėse, Padvariuose ir kitur – užrašiau liudijimų apie velykinį prausimąsi upeliuose, velykines eglutes, kuparėlius, *žėkelius* ir kita. Suplanavusi šį leidinį lankiau visų Lietuvos regionų kaimus. Tiesa, iš pradžių šį užmojį pati vertinau skeptiškai, maniau, kad žinovai mane pašieps, kita vertus, į mokslą netaikiau, mano adresatas buvo šia sritimi besidomintys kultūros ir švietimo darbuotojai.

Palei Nerį vaikščioti ir kalbinti tuteišius Tave turbūt įjunkė ten ne vienus metus dirbusi etnininkė iš pašaukimo Ida Stankevičiūtė?

Turbūt likimo pirštas, kad ji pati mane susirado ir pakvietė bendradarbiauti. Iki tol jos nepažinojau, o ji vieną rytą tiesiog užėjo į kabinetą ir pasakė: „Važiuojam, ir jokių atsikalbinėjimų!“ Esu jai dėkinga, kad užvedė ant kelio, nes pamerių kaimuose pažinojo visus, kurie galėjo ką nors vertingo pasakyti. Ji buvo kilusi iš Kauno, bet čia nusipirko sodybą, specialiai išmoko kalbėti lenkiškai, tiksliau, taip, kaip kalba vietiniai žmonės, o man kalbos barjeras, aišku, trukdė. Jei būčiau jų kalba kalbėjusi, gal dar daugiau puikių prisiminimų būtų pasisekė užrašyti. Pavyzdžiui, Rakiškių kaime viena pateikėja sakė, kad nereikia

verkti mirusių vaikų, nes ilgesys juos laiko žemėje, jie ne taip greitai virs angeliukais. Viena motina labai ilgėjosi savo mirusios dukrelės. Žinodama, kad Velykų naktį bažnyčioje renkasi tais metais mirusiųjų vėlės, ji naktį įslinko į bažnyčią ir laukė. Ir kaip kartas, tarp daugybės vėlių pamato savo mergaitę. Pagriebė ją, apgaubė savo didele skara (tokias seniau nešiojo to krašto moterys) ir parsinešė namo. Ir nešiojosi ją po skara, džiaugėsi, niekam neprasitarė, kad prie širdies glaudžia savo vaiką. Bėda ta, kad kai ji virdavo kiaušėms bulvių jovalą, mergaitė nuo garų labai kosėdavo, imdavo dusti. Motinai jos pagailo, todėl nuėjo pas kunigą ir pasipasakojo, kad padariusi tokią nuodėmę. Klausė, ką jai daryti. Kunigas prisakė ją paleisti. Kaip? Lauk, kada mergaitės kūmai susipyks, tada pradenk skarą, ir mergaitė dings. Ilgai laukė, nes tikima, kad šiaip kūmai beveik niekada nesipyksta: jei kartu krikščioji vaiką, tai negali pyktis... Tad toks barnis, kurio metu vaikas galėtų pakilti į dangų, – beveik stebuklas. Bet taip ir atsitiko – išgirdo kūmų barnį, atskleidė skarą ir paleido savo mirusią mergaitę... Ten tiek daug senovinių pasakojimų... Laužus per Velykas kurdavo nebūtinai šventoriuje, o javų lauke, vaikščiojo velykiniai sveikintojai su „evangelija“, t. y. oracijomis. Per Sekmines abipus durų dar statomi berželiai, o merginos stovi po svyruokliais beržais, kad kasos gražios augtų... Ir visa tai išlikę čia pat, prie Vilniaus.

Kartu su Ida išleidote ir knygėlę apie senojo paveldo turtingą Grabijolų kaimą.

Ida apie šį kaimą buvo ypač daug vertingos medžiagos pririnkusi, mano – ne tiek daug. Kokie nuostabūs tie Grabijolai! Senoviniai šuliniai, stebuklingi šaltinėliai, nudžiūvęs alko ažuolas, išlaikytos senosios bendruomenės tradicijos – namuose moterys kepa duoną, išlikę senoviniai valgiai: kaimiški šaltbarščiai, ant šiaudų rūkyti žiobriai, „stikliniai“ kleckučiai ir dar visokių įdomybių. Pajutau paprastų žmonių gerumą, ir jie mielai sutikdavo kalbėtis.

Užsiminei apie Vėlines, bet visada sakydavai, kad Dzūkijoje dar svarbūs ir Džiedai, kurie minėti ne tik rudenį.

Džiedai išlikę tik Dzūkijoje, nors, ko gero, yra buvę visoje Lietuvoje, nes minima, kad elgetoms kepavo specialią duoną. Knygoje „Atvažiuoja Kalėdos“ (sud. Nijolė Marcinkevičienė: papročiai, tikėjimai, burtai. Jūratė Šemetaitė: dainuojamasis folkloras; Audronė Vakariniene:

Nijolė Knygų mugėje. 2016 m.

choreografinis folkloras. V.: LNKCC, 2019, 860 p.) yra liudijimų, kad dar visai neseniai moterys nešė *džiedus* – maistą varguoliams, kad šie melstųsi už mirusiuosius. Puvočiuose ir dabar apie korumpuotą valdininką ar daktarą sakoma: „Jam privalu neštie kap džiedus.“ Mano kaime buvusi tradicija kiekvienais metais sunešti maisto produktus – *džiedus* – vis kitam ūkininkui, o šis juos veždavo į Marcinkonių špitolę ar atiduodavo vargingiems pamaldiems žmonėms, kad pagerbtų kaimo mirusiuosius. Vienas ūkininkas ne visą duoklę nuvežė varguoliams – panižo rankos vieną kitą avies kumpelį, grikinę *babką* pasilikti sau. Nepraėjus nė mėnesiui gobšuoliui traukinys nutraukė dešinę ranką... *Džiedai* – auka elgetai, kuris nedirba, o dažnai ir smerkiamas, nes esą tik laukia atkišęs ranką. Toks privalomas aukojimas, „kad mūs nebaščikam Džievas būt gailestingas“, padėjo gyvenimo nuskriaustiems žmonėms išgyventi. Tuo tarsi parodoma, kad ne žvakė ar gražus vainikas ant kapo, o geras darbas padeda mirusiesiems. *Džiedai* nėra tiesiogiai susiję su Vėlinėmis. Be rudeninių *Džiedų*, per metus jų būdavo dar treji – pavasarį, vasarą ir žiemą. Tik dabartiniiais laikais bandom visus santykius su mirusiais sukelti į Vėlines, bet nuo seno mirusieji pasirodo ir veikia visose lietuvių šventėse.

Esi rašiusi apie gana mįslingą šventę – Krikštus, švęstus per gavėnios vidurį. Per juos šoko lenton, dailio žiedą...

Apie juos esu parašiusi straipsnį, bet Krikštai kažkodėl menkai užfiksuoti, matyt, pavėluota. Atrodo, kad seniau tai buvusi didelė ir prasminga pavasario kvietimo šventė, bet kai rinkau medžiagą, vos bepagavau ją už uodegos... Minėta, kad „šoko lenton“, buvo dalijamas žiedas. Kašėtose esu užrašiusi, kad per Krikštus supdavosi, kepė šaltanosius, darė „kiškius“ iš avižų. Tas supimasis tada, kai dar šalta... Lipdavo ant kalno, darydavo aukštas sūpynes, kurdavo laužus, apie kelmą susėsdavo jaunimas. Šaltanosių kepimas visame kaime, jų ragavimas, vaikų lakstymas ir, svarbiausia, jų krykštavimas. Krikštai ir sietini su krykštavimu, turbūt juos ir reikėtų vadinti Krykšttais, beje, tą sąsają minėjo ir Rožė Sabaliauskienė. Ir kai kurie mano užrašyti pateikėjai, ypač iš Žiūrų, sakė, kad tuo metu vaikai krykštauja (sakydavo – vaikų krykštai). Sakė, kad krykštaudami vaikai net į kitus kaimus nulėkdavo paragauti šaltanosių. Jie juokiasi, džiaugiasi, nes jau gavėnia, tokia slegianti ir nusibodusi, sveriasi į kitą pusę. Papročiai ilgiausiai išlieka, virtę vaikų žaidimais, bet matyti, kad tai buvo suaugusiųjų, ypač jaunimo, šventė su savomis apeigomis.

Matyt, seniau Krikštai galėjo būti švenčiami ir per pavasario lygiadienį? Kitas variantas –pusiaužiemio šventė (sausio 25 d.), kuri irgi kartais taip pavadinama?

Galėjo Krikštai sietis ir su pusiaužiemiu, kai žiema į antrą pusę pakrypo. Galbūt su krikščionybės įsitvirtinimu iš pusiaužiemio šventė persikėlė į pusiaugavėnį?

Per dažną šventę ar pradedant, užbaigiant darbus, būta tikėjimų (zababonų) arba maginių-simbolinių veiksmų, tikėta ir ženklais...

Tikėjimai buvo persmelkę žmonių kasdienybę (buitį, žemės darbus, šventes), padėjo nuspėti ateitį. Svarbu, ką pirmą susitiksi, ar nesi apsilikęs išvirkščiais marškiniais... Manyta, kad kiekvienas judesys ar žodis gali daug lemti, ypač tuo ypatingoju arba šventu laiku. Kažką padarysi arba ne, – ir bus nulemta. Tikėjimai yra susiję su žmogaus noru pažvelgti į ateitį ir bandyti ją paveikti, pakreipti sau palankia linkme, ar nors psichologiškai pasirengti pokyčiams. Juk net meldamasis Dievui, prašydamas pagalbos, kartais matai, kad niekas nesikeičia, tada pats turi imtis

veiksmų, kad paveiktum gamtos galias: juk jeigu neužaugo rugiai ar kris gyvuliai, – sveikas žuvis. Žmogaus gyvenimas priklausė nuo žemės teikiamo derliaus, nuo orų, nepaprastai svarbi buvo ir santarvė su šeima, gimine, kaimynais.

Domėjaisi ir sodybomis, namais, jų gamtine aplinka, tiesiog tradiciniu gyvenimo būdu ?

Apie tai daug medžiagos nesurinkau. 2010 m. esam susukę filmą „Lietuvio namai“. Jo iniciatorė buvo V. Šatkauskienė, kartu lankėme Aukštaitijos tradicinius kaimus, ypač gatvinius ir kupetinius (jų viduryje dažnai būna kapinės). Ignalinos r. nustebino išlikę senoviniai rykai, pagalbiniai ūkiniai pastatėliai, užtvaros. Pirkaitės, kamaraitės, jų išplanavimai... Buvom pasiekę ir Platelių apylinkes, užfiksavom trobas su senoviniais kaminiais, kurių viduryje maistas būdavo verdamas ant ugniakuro, o viršuje *vendzydavosi* lašiniai ir kumpiai. O dvigalių didelių žemaitiškų trobų patalpos su daugeliu paskirčių – alkieriukai, kambariai karšiniams – tiesiog stebino savo archajiškumu. Beje, dar 1999 m. Lietuvos liaudies kultūros centras išleido nedidelę A. Vyšniauskaitės knygelę.

Be kalendorinių, domėjaisi ir šeimos šventėmis – vestuvėmis, krikštynomis, taip pat laidotuvėmis, jų paprotine semantika.

Kiek daugiau pasidomėjau vestuvėmis, ypač, kai 2012 m. kūrėme filmą „Tradicinės lietuvių vestuvės“¹. Vėlgi atrodė, kad nemažai apie jas žinau, bet tik daugiau pasigilinusi supratau, koks tai buvo spektaklis su dramos, tragedijos ir komedijos elementais. Tikėta, kad tradicinėse vestuvėse kiekvienas viešas pasirodymas, šokis, daina, netgi judesys kažką lemia, jie turėjo aiškiai apibrėžtą prasmę ir tikslą – užtikrinti laimingą ateitį (kad būtų duonos, vaikų, santarvės, kad priimtų į naują bendruomenę). Vestuvės buvo ypatingas gyvenimo virsmas, ypač jaunamartei, kuri nežinodavo, kas jos laukia naujuose namuose. Ta nežinomybė – kaip ir iškeliaujant į aną pasaulį. Ne veltui nutekėjimas į kitą parapiją buvo lyginamas su mirtimi. Atrodė, jei pereisi visus apeiginius išbandymus, atliksi visus vestuvių ritualus, tai ir būsimas gyvenimas klostysis gerai. Visko būta tiek daug, tad nekeista, kad senovinės vestuvės tęsdavosi apie savaitę. Savo ypatumų turi ir skirtingų etnografinių sričių vestuvės, ir jie

1 DVD *Lietuvių tradicinės vestuvės*. Scenarijaus autorė Nijolė Marcinkevičienė, režisierė Daiva Bilinskienė, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2012.

neatsitiktiniai, už jų – ilgaamžė gentinė ir tautinė patirtis.

Tradicinėse šventėse išryškėja tam tikra paprotinė tvarka, lyg sistema, bet ilgainiui lieka tik atskiri jos elementai...

Akivaizdu, kad kai papročiai žmonėms nieko nebereiškia, jie nunyksta. Išlieka tik tai, kas konkrečiai bendruomenei ar pavieniam žmogui dar yra svarbu. Turi tikėti tuo, ką darai. Žinoma, kurį laiką papročių dar laikomės iš įpratimo, tarkim, pasitinkame jaunuosius su vandeniu, duona ir druska! Kodėl, jau nebe svarbu (juk dabar vidury stalo karaliauja šakotis). Turi tikėti tuo, ką darai, ir žinoti viso to prasmę.

Gilinaisi ir į liaudies mediciną, ypač jos elementus kalendorinių švenčių papročiuose. Kita vertus, rodos, netraukė kitos ilgametės LNKC kolegės Ritos Balkutės „valdos“ – užkalbėjimai, burtai, liaudies magija?

Kai renki medžiagą apie šventes, būtinai išgirsi pasakojimų ir apie duoną, tada išgirsi, kad silpnesnius kūdikius guldė ant dar šilto duonos kepalo, kad jie sutvirtėtų, arba kad devynių duonkubilių duona, devynios jos rūgštys gydo moteriškas ligas... (viską, ką sukauptau apie duoną, sudėjau į knygelę „Nuo grūdo iki kepalo“ (V.: Žuvėdra, 2014, 168 p.). Arba verba – jei vaikas neramus, tai parūkai arba pamušai verba, ir jis aprimsta. Arba Kūčių šienas – dėl širdies ramumo gerdavo juo užplikytą arbatą, duodavo jos ir gimdyvėms. Jei sakraliu laiku buvo panaudotas koks daiktas ar žolynas, tai tikėta, kad jis įgauna galių padėti žmonėms. Tampa tam tikru vaistu. Dažniausiai veikia ne fizinės jėgas, o dvasią, – ramina, guodžia. Apie Švenčionis, Ignaliną sakydavo, kad visus metus už balkio laikomos Sekminių berželių šakelės apramindavo vaikus. Juk šventei buvo naudotas ne atsitiktinis augalas, o turintis gyvybinių, stebuklingų galių. Tokios ir žilvičio vytelės, gluosnio ar kadagio šakelės. Dažnai tikėta panašumo magija: pavyzdžiui, labai parinkdavo blindės šakelę su daugiau pumpurų (kačiukų), kad avelės būtų vislios. Kalėdaitis, jei jame išspaustas kūdikėlio Jėzaus atvaizdas, buvo saugomas tam atvejui, jei bus sunkus gimdymas. Tikėtasi, kad, jo suvalgius, moteris lengviau pagimdys sveiką kūdikį.

Tarp kitų Tavo leidinių – ir parengtos mažosios monografijos apie dzūkų kaimus: „Pavarėnis“ (1999) ir „Levūnai“ (2005). Kaip jos „iššoko“?

Kraštotyriminkė, lituanistė Rūta Karvelytė Senojoje Varėnoje susipažino su mokytoja Marija Bakanauskiene, kurios Amerikoje gyvenantis pusbrolis Juozas Saulėnas buvo rinkęs medžiagą apie gimtąjį kaimą Pavarėnį (ta medžiaga buvo perduota Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštynei). Rūta pati leidinio parengti nesiėmė, įprašė mane, esą vis tiek po kaimus klaidžioji, tai koks tau skirtumas... Sumaniau, kad ką iš žmonių išgirsiu, tą ir užrašysiu, nes nors ir nedaug, bet pateikėjų dar buvo. Tad į knygelę sudėjau visą tuo metu prieinamą medžiagą apie beišnykstantį kaimą. Būdama naivi, užrašiau viską, net pasakojimus apie kaimynus, kokie jie tinginiai, girtuokliai, įvardydama ir pavardes... Nors tiesiai man tai nebuvo pasakyta, bet supratau, kad vėliau dėl to buvo ir nelaimingų žmonių. Vis dėlto esu patenkinta ta paprasta knygele, nes kartais joje surinkti duomenys sumirga ir tiriamuosiuose straipsniuose. O „Levūnų“ sumanymas kilo iš užsidegimo, atsitiktinai susitikus iš to, maždaug prieš trisdešimt metų išnykusio, kaimo kilusią gerą pateikėją (kaimas buvo įsikūręs giliai miške, prie Nemuno). Ji vis rypavo: „O, koks gražus buvo mūsų kaimas, o kokie žmonės...“ Kartais pagalvoju: kaimo nebėra, o nedidelė knygelė apie kaimo papročius, darbus, verslus, žmones liko. Įsiminė ypatinga šio kaimo giminių Kleponių bendruomenė, jų draugiškumas, ištvermingas papročių laikymasis. Pagarbos vertas jų gebėjimas išgyventi smėlėtoje žemėje, miške. Iki šiol yra išlikusi ir ypatinga kaimo pušis, vadinta Ročkos skuja, kurioje tupėdavo pelėdos. Taip pat išskirtinis Latako šaltinėlis, srovenantis netoli tos pušies. Tikėta, kad jo vanduo – stebuklingas, jo pasisemti atėdavo ir gretimų kaimų žmonės. Kai paskutinį kartą prie jo buvau, toks menkutis, tarsi susitraukęs jis pasirodė, o anksčiau prie jo virė gyvenimas: moteris skalbė, plovė ir dorojo kiaušinių žarnas, jame šaldė pieną...

Vis dėlto dabar turbūt labiausiai esi siejama su kulinariiniu paveldu ir jam skirtomis knygomis (gal todėl, kad daugeliui po širdies pilvas svarbiausias?). Tai Tau buvo lyg ir netikėta, iki pradedant rinkti medžiagą – mažiau rūpėjusi sritis?

Papročių lauke visos tradicinės gyvenamosios sritys yra susijusios, neatskiriamos. Mano įsitraukimą lėmė visuomenės poreikis daugiau sužinoti apie tradicinę mitybą, valgyti ne tik skaniai, bet ir sveikai. Tikiu, kad jiems rūpi ir tradicinė lietuviška virtuvė. Juk gali nešvęsti tradicinių švenčių, bet nevalgyti – negali. Kai rinkau žinias apie

kalendorines šventes, viena iš sudėtinių ir svarbių jų dalių buvo maistas. Juk paklausus apie Velykas, pirmiausia prisimins dažytus ar margintus kiaušinius, mielinus pyragus, kumpį ir kt. O Kūčios – tai pirmiausia *kleckiukai*, *galkutės*, *parpeliukai*, grybai, kisieliai. Visa tai susiję ir su apeigomis. Taip, apie 2000-uosius kulinarinis paveldas virto viena iš pagrindinių domėjimosi sričių. Tada sumaniau rengti leidinį, pradėjau konsultuotis su besidominčiais šia sritimi.

Tarkim, suvalkiečių virtuvė įvairiapusiškesnė nei dzūkų. Tuose kraštuose kalbėti apie tradicinę mitybą – vienas malonumas. Stebina jų valgių ir net jų pavadinimų įvairovė, išradingumas... Jie gyveno turtingai, nes geros žemės puikiai derėjo javai, bet maistui gebėjo panaudoti visa, kas po ranka – laukines kriaušeles, obuoliukus, įvairias retas žoles, prieskonius. Beveik visos suvalkietės – šeiminkės. Jei paklausi apie sūrį, tai iškart pažers žinių, kaip daro bent kelias jų rūšis. O dzūkai, gal iš įgimto paprastumo, gal dėl neturto, ilgiausiai išlaikė tradicinius valgius. *Šaltanosiai*, *babka*, *grybų rasalas*... Ir šimtametė apie tai papasakos, ir visai jauniklė apie juos bus girdėjusi. Lietuvos dalių savitumą gal geriausiai atskleidžia tarmė, papročiai ir maistas. Paklausęs, ką valgo per pusryčius, lengvai atskirsi, iš kokio krašto žmogus kilęs. Aukštaičiai, pavyzdžiui, turi avižų šustinį. Nuo jo kvepia visi namai. Tai detalai yra aprašęs Antanas Bielinis. Tverėčiaus apylinkėse tokį patiekalą vadino *ciulkėmis*. Ten bet koks smagumas siejamas su *ciulkių* valgymu. Pavyzdžiui, buvo sakoma: „Išsišiepė kontentnas, kap ciulkių pilvų prikišys“ arba „Kult – tai ne ciulkę praryt“. O kokių tik nėra aukštaičių blynų – kraujiniai, ruginiai, kvietiniai, avižiniai... Kai išmaišydavo blynų tešlą – *blendį*, ją palikdavo subręsti prieš Mėnulio pilnatį. Jo apšviesti blynai turėję geriau iškilti, būti baltesni. Siekdavo, kad blynai būtų apvalūs, gelsvi. Vieną *blendį* užmaišydavo iš vakaro, o kitą – iš ryto. O kokių padažų jie turi! Bulvinių, kruopinių, kopūstinių, batvinių, žirninių... Kartais išgirsti – oi, kokie prancūzų blynų padažai, bet jei naudotume aukštaitiškus, jie nustebintų ne vieną europietį gurmaną. Vidurio ir šiaurės Aukštaitijoje karaliaudavo tarsi atskira virtinių kultūra. Iš ko tik nedaro jų įdarų: morkiniai, aguoniniai, varškiniai, bulviniai, mėsiniai, visokie maišyti... Mėgsta juos daryti ir su *patrakėliais* – kepenimis, plaučiais, kitomis antrarūšėmis mėšomis. Net daro specialias liepines geldeles jiems minkyti. Kėdainių r. mačiau virtiniams gaminti skirtų rykų – kokio įspūdingo dydžio samčiai, kiaurasamčiai, lentos virtiniams

išimti! Juk ne bet kaip elgėsi – kiekvieną atskirai išimdavo, kad apdžiūtų... Minėtame krašte moterų darbštumą ir tvarkingumą vertindavo pagal tai, kokie virtiniai išeidavo. Juos valgydavo ir per šventes, ir kasdien.

Žemaičių tradicinį maistą mažiausiai pažįstu, bet daro įspūdį, kad jie valgo apie penkiolikos atmainų košes. Apie Skuodą iš ryto vietoj pasisveikinimo klausdavo: „Ar jau po košės?“ Ten valgydavo raugintą *skabaputrą* su įvairiais priedais, ji turbūt bendra ir latviams (kuršiams). O tradicinis šiupinys iš įvairių javų su kiaulės uodega, kojomis. Apie pirmąją šiupinio svarbą byloja ir tai, kad Mažojoje Lietuvoje ir Užgavėnės vadindavo šiupinio vakaru. Žemaičių virtuvės savitumą rodo ir tai, kad jie dar visai neseniai į savo trobas įsileido rusišką krosnį. Košės būdavo patogiu virti erdviuose kaminų ugniakuruose – juk krosnies neuždegsi pečiadangte ir nepaliksi. Dėl šios aplinkybės jie mėgo patiekalus, kurie būdavo verdami ant atviros ugnies, maišomi. Aišku, daro įspūdį ir žemaičių patiekalai iš kraujo, pavyzdžiui, krūvainiai, kuriuos iškepa panašiai, kaip duonos kepalą. Atskirai reiktų kalbėti, kaip sugebėdavo kraują išlaikyti ir po skerstuvų, kaip kepdavo; juos ir valgydavo vietoj duonos. Įsiminė ir žemaitiškos sriubos, pavyzdžiui, našta, kurios receptą užrašiau Kretingos rajone. Aiškino sakydami, kad kai neši našta, ją reikia surišti. Iš vištos ar žąsies išverda paukštienos sriubą – kojeles, snapelius ir kitas liekanas suriša žarnomis ir pagamina tarsi sultinį, prideda bulvių ar kruopų. Verda ir žąsies kraujines sriubas – kraują išvarvina pradurdami paukščių kaktas. Mažajai Lietuvai būdingi saldieji patiekalai – biskvitai, pyragai, kafija su cikorija, be to, jie mėgsta pieniškus patiekalus, žuvį, o duona tradiciškai būdavo apvali. Įdomi jų kraujinė sriuba su vaisiais – kriaušėmis, džiovintais obuoliais, su uogiene, rugine duona. Ten pusryčiams kartais patiekdavo virto alaus su pienu.

Ir jie iki XIX a. pabaigos alų darėsi namuose...

Panašiu laiku ir vėliau naminių alų darė visoje Lietuvoje. Netgi dzūkai yra darę alų, jau nekalbant apie aukštaitius, kurie labiausiai išlaikė naminio darytinio alaus tradiciją – juk jų žemės geriausiai derėjo miežiai. Manoma, kad seniausias lietuviškas alus yra keptinis, o jo ištakos siekia šumerų, egiptiečių kultūras. Įdomu, kad kartu su Veronika Povilioniene, kuri trumpai dirbo centre ir su kuria kartu sėdėjome viename kabinete, prisidėjome prie keptinio alaus paviešinimo. Prieš Dainų

Puvočių grybinė. Iš kairės – Nijolės brolis Rimas, grybininkas Vincas Bingelis ir Birutė Marčinskienė. 1968 m. Nuotraukos iš asmeninio archyvo.

šventę tarėmės, kad būtų gerai, kad tradiciniai aludariai atsivežtų pačių daryto alaus. Veronika prisiminė, kad netoli jos vyro Vidmanto tėviškės darydavo keptinį alų. Nuvažiavom į Čivilių kaimą prie Jūžintų ir suradom tris entuziastes – keptinio alaus darytojas. Darė įspūdį, kaip jos iki prakaitų nuoširdžiai minkė ruginį salyklą, kepė duonos kepalus, bėrė laukinius apynius... Jūžintų žmonės labai didžiuojasi iki šių dienų išlaikę šį neeilinį gebėjimą.

Teko užrašyti prisiminimų ir apie laukinių augalų panaudojimą tradicinėje mūsų virtuvėje. Ne taip seniai maistui naudojo geltonąją usnį, kurią žmonės vadino *grabūzdu*. Tai sodraus skonio didelis lapuotas augalas, iš kurio dzūkės, rytų aukštaitės dar visai neseniai virė sriubas. *Grabūzdų* stiebų ir lapų paraugindavo ir žiemai. Skonis geresnis, nei paprastos burokinės lapinės sriubos. Beje, Šalčininkų r. laukinius barščius naudojo kaip apeiginį valgį. Juos patiekdavo žiemą, ypač per laidotuves, nes iš jų išeina sodriai tamsi sriuba. Pirmiausia jos paragavau kartu su V. Musteikiu, kai lankėmės pas gerą pateikėją Michaliną Dvynelienę Žižmų kaime (netoli Dieveniškų). Dar spėjau išgirsti vieną kitą pasakojimą apie vargo duoną. Tai duona su priemaišomis. Pušų ūgliais, rūgštynių žiedais, beržo ar lazdyno žirginiais skalsino kasdieninę duoną, taip pat jų dėdavo ir į blynus, jei pritrūkdavo miltų. Ir asiūklių sporas rinkdavo blynams. Kol nebūdavo javų, kol neišaugusios daržovės, naudojo garšvas, žliūges,

balandas – taip vadavosi nuo bado. Ir dabar garšvas, pienes, dilgėles deda į pavasarinės salotas, dėl mikroelementų, vitaminų jos sugrįžta į šiuolaikinį racioną.

Ką Tau ir šiliniams dzūkams reiškia grybavimas?

Viską. Kai prasideda grybai, prasideda tikrasis šilinių dzūkų gyvenimas, nes tai visada buvo vos ne vienintelė jų valiuta. Juk jie negalėjo parduoti nei javų, nei grikių, tik grybus. Ypač svarbūs *cikriniai* grybai – baravykai. Kitaip apie juos ir neskakė – tik grybas. Juos džiovindavo, rišdavo ant siūlo į vainikėlius ir laukdavo *kupčių* arba patys tarybmečiu veždavo į Peterburgą, Maskvą. Iš to ir gyvendavo – nusipirkdavo, kaip sakydavo, ir miltų Velykoms, ir druskos, ir cukraus, jei metai būdavo grybingi. Todėl su jais susiję tiek daug tikėjimų. Žmonės grybauti išeidavo dar prieš aušrą, kurdavo laužus ir laukdavo, kol išauš, kad galėtų grybus pamatyti. Svarbu buvo juos surasti, parnešti ir išdžiovinti. Kaip maisto sau nevertino, jų manymu, tai – prastas maistas, juo nesididžiuodavo. Va, jei pavasarį dar turi mėsos ar lašinių, tai galėdavo pasigirti. Sakydavo, barzdą lašiniais patepė, kad visi matytų. Jei grybus valgai – vargšas, bet valgydavo, nes jie būdavo maisto pagerinimas, vietoj taukų. Baravyką įmeti į *prėską* arba *bulbienę*, ir jau skanu. Ar į kopūstus, jei mėsos neturi. Sau pasilikdavo prasčiausius, neprekinės išvaizdos baravykus. Vadinamuosius žalius, kurių *kupčiai* nenorėdavo pirkti, nes paklausūs buvo baltieji, dar

geltonieji. Grybavimas nulemdavo šilinių dzūkų gyvenimo būdą. Jau žiemą imdavo spėlioti, kaip vasarą dygs grybai: žiūrėdavo, ar lede prie šulinio yra burbuolių, ar yra ant sniego „blusų“, koks vėjas dažniausiai pučia. Ir grybinius lietus sekdamo, ir beveik kiekvienas turėjo savo maldelę ar Mėnuliui, ar Dievui, kad tik grybai ateitų į kašeles. Kiekvienas turėjo savo kašelę, ir kitas jos nepašims, nes savininkui atrodė, kad ji sėkminga. Kiti ir nuvogdavo iš kito kašelės grybus, kad nors kiek dalios grybauti įgautų. Sakydavo: koks stebuklas tie grybai, nes vieni vaikščiodami po tą patį mišką randa daug grybų, o kiti – ne. Reikia turėti *dalių*, kad prisiviliotum grybus.

Ar galėtum suskaičiuoti, kiek esi aplankiusi pateikėjų, kiek šimtų valandų pokalbių su jais esi įrašiusi? Ne kartą savo užrašytais pasakojimais dalinai ir su „Būdo“ (prieš tai – „Liaudies kultūros“) skaitytojais. Na, ir kur visi šie turtai saugomi? Ar galėtum jais pasinaudoti ir kiti tyrinėtojai?

Sporto terminais kalbant, į etnografinės medžiagos čempionatą nepatekčiau, nors aplankytų, pakalbintų žmonių skaičius artėja prie keturženklis. Vien „Versmės“ leidyklos lokalinių tyrimų „Lietuvos valsčiai“ ekspedicijoje dalyvauta vienuolika kartų. Mūsų įstaigos Etninės kultūros skyrius organizavo dešimtis kompleksinių ekspedicijų, nė vienos nepraleidau. Talkinau ir Lietuvos kraštotyros draugijai... Vėliau pamėgau po kaimus ar miestelius bastytis viena. Kur pasukti, dažniausiai lemdavo atsitiktinumai. Iš vienos pateikėjos nugirdau apie Dubičiuose (Varėnos r.) vykstančius ypatingus Sekminių atlaidus ir *Čiudobną poną Jėzusą*. Tikėjimai Jėzaus Nazariečio stebuklais mane pritrenkė. Dar savo akimis mačiau keliais apie bažnyčią einančių maldininkų išmintą taką. Ši skulptūra dievinama, kita vertus, ji tokia žmogiška – pasakojama, kad jai kerpami plaukai, nagai (?), šventėms ji perrengiama vis kitais drabužiais. Užsirūstinęs ant žmonių, Jėzus Nazarietis nususuka ar kuriam laikui visai išeina... Istorijos apie tai, kaip Nočios parapijiečiai ją vogdavo, o po to Dubičių žmonės tokiu pat būdu susigrąžindavo – neįtikėtino įdomumo. Visada paklausinėjau ir apie švenčių papročius.

Panašiai nutiko ir su Darsūniškiu. Šis kaimas unikalus 3 vartų koplytėlėmis – ypatingai stebuklais garsėjo šiaurinių vartų šv. Agotos skulptūra. Šiuose kraštuose sutikau gerų pasakotojų, tad grįždavau vėl ir vėl. Į Kietaviškes nusibeldžiau, išgirdusi, kad Gandrinėms (kovo

25 d.) dar tebekepamos bandelės, kurias vaikai randa ant tvoros stulpo arba pakabintas ant medžio. Pavyzdžiui, į Kruonį (taip taip, jau po to, kai vyriškis ieškojo lazdos, kad mane prikultų už valkiojimąsi po kaimus) keleiviniu autobusu nusibeldžiau, nugirdusi, kad šiuose kraštuose neišnešiotus kūdikius apkasdavo kopūstų ežioje. Rūpėjo išsiaiškinti, kodėl? Į Kazokiškių kaimą (Trakų r.) važiauvau, nes grįždama iš Onušio pakelėje pamačiau etnografinę pirkelę, o šalia jos – dvi besikalbančias senutes. Ir nenusivyliau! Maršrutiniu autobusu važiauvau ir į Pasvalio kraštą, nes vienoje gryčioje pamačiau ant velionio lovos ištiestą juodą kaspiną ir jo nuotrauką ant pagalvės... Parūpo šio krašto laidojimo papročiai. Tąkart užrašiau ir puikių pasakojimų apie paukštį Velykį.

Taip susikauptė krūva mokyklinių sąsiuvinų, kuriuose užrašinėčiau prisiminimus, tikėjimus. Porą metų (gėda prisipažinti) pas pateikėjus ėjau su pieštuku ir sąsiuviniu, nes diktofono dar neturėjau. O garso kasetės, filmuota medžiaga nugulė Liaudies kultūros archyve. Lobio ten nerasiu – turiu tokią savybę: viską, ką užrašau, tuoj pat ir paskelbiu. Tuo, kas vertinga, man knieti pasidalinti su kitais. „Liaudies kultūroje“ (vėliau – „Būde“), „Atspindžiuose“, „Šiaurės Atėnuose“, „Bičiulystėje“ ir dar daugelyje žurnalų ir laikraščių galite aptikti mano etnografiniais aprašais paremtų straipsnių ar tiesiog žmonių pasakojimų. Beveik visa mano surinkta vertingesnė medžiaga sugulė į Lietuvos nacionalinio kultūros centro išleistas knygas. Daug aprašų pravertė „Baltų lankų“ leidyklos išleisti knygai apie tradicinę mitybą „Metai už stalo“ (2009 m. 354 p.), o filmuota medžiaga skelbiama LNKC leidžiamos serijos „Gyvoji tradicija“ DVD.

WRAPPED BY PUVOČIAI AND MERKYS ●

Interview with historian, ethnologist Nijolė Marcinkevičienė. Originally from southern Lithuania, Dzūkija region, she has worked diligently in recording and fostering traditions, became an authority on customs and traditions, the innate lifestyles of the various ethnographic regions of Lithuania, their culinary heritage. She shares her life story and stories about the people she has met. During the expeditions and traveling alone in Lithuania, visiting several hundred people, she accumulated a lot of material about old traditions and customs. An amazing feature is her ability not only to discover, but also to talk to people who have accumulated a lot of wisdom in life. She is the author of many books and articles on the traditional lifestyle of rural people, calendar and family holidays and customs, folk beliefs and medicine, culinary heritage.

PIRMYKŠTĖ MAŠTYSENA

Ananda K. KŪMARASVAMIS

Ananda K. Kūmarasvamis (Ananda K. Coomaraswamy) gimė 1877 m. įtakingo Šri Lankos (ligi 1972 m. Ceylonas) veikėjo ir aristokratiškos kilmės Anglijos piliėtės šeimoje. Motina pasirūpino klasikiniu ir visapusišku išsilavinimu. Galiausiai Londono universitete su pagyrimu baigęs geologiją, būdamas 25 metų amžiaus, Ananda tapo Ceylono mineralogijos tyrimų centro direktoriumi. Daug keliaudamas po kraštą jis aistringai užsidegė vietiniais menais, o paskui ir menais, menu apskritai. Ėmė rašyti menotyros klausimais ir dėl puikaus išsilavinimo netruko šioje srityje išgarsėti. 1917 m. jis jau Indijos ir islamiškojo meno skyriaus Bostono dailiųjų menų muziejuje saugotojas, prižiūrintis milžinišką Rytų meno rinkinį ir skaitantis paskaitas apie jo simbolinį bei metafizinį turinį. Rimtą postūmį A. K. Kūmarasvamiui suteikė pažintis su tuomet jau žinomo tradiconalisto (lietuviškiau – tradiconisto) Renė Genono darbais, o vėliau ir su juo pačiu asmeniškai. Nuo tada A. K. Kūmarasvamis parašo brandžiausius savo darbus kuo įvairiausiai kultūros ir meno klausimais, susiedamas juos į vientisą žmonijos dvasinės tradicijos pynę. Jau ketindamas mesti viešą veiklą, sugrįžti į Indiją ir atsidėti grynai dvasiniam gyvenimui, 1947 m. jis netikėtai visai paliko šį pasaulį.

A. K. Kūmarasvamiui būdinga kilni, itin pagarbi nuostata senųjų ir vadinamųjų pirmųjų kultūrų atžvilgiu (mes jį už tai nepagrįstai pavadintume romantiku), dėl kurios jis ilgą laiką buvo gana šaltai priimamas kultūros antropologų, nors ir sunkiai viešai pakritikuojamas dėl nepaprastos savo erudicijos. Iš dalies ji atbaido ir skaitytoją, pasiklystantį tarp įvairiakalbių išnašų, apimtimi neretai viršijančių patį tekstą. Todėl pateiktame vertime kai kurios pernelyg į šalį nuvedančios minties gijos „nukarpytos“. Vertėjo tikslas – priminti šį neeilinį pasaulinio masto XX a. pirmosios pusės autorių lietuvių skaitytojui ir ypač paskatinti pasidomėti (nebūtinai sekti!) jo pažiūromis tradicinės kultūros tyrinėtojus.

Asmenvardžiai vertime rašomi lietuviškai, angliškosios jų lytys pateiktos atskiru sąrašu gale.

Mitas nėra mano, aš gavau jį iš motinos.

Euripidas, 488-as fragmentas

- Ko gero, nėra kito dalyko, kuris šiuolaikinio mokslo būtų taip plačiai tyrinėjamas ir taip nelmtai nesuprastas kaip folkloras. Sakydami „folkloras“ turime omenyje tą vientisą ir savyje darnią kultūros visumą, kuri nuo priešistorinių laikų mus pasiekė ne knygomis, bet perduodama gyvu žodžiu ir veiksmu – kaip sakmės, pasakos, dainos, žaidimai, amatų, medicinos, žemės ūkio ir kiti ritualai, taip pat visuomenės organizavimo formos, ypač tos, kurias mes vadiname „gentinėmis“. Visa tai sudaro kultūrinį kompleksą, kuris nepriklauso nuo jokių tautinių nei rasinių ribų ir visame pasaulyje yra stebėtinai panašus¹, – žodžiu, nepaprastai gają kultūrą.

1 „Žmonijos metafizinės sampratos gali būti suvestos vos į kelis visuotinai paplitusius tipus“ (Franz Boas. *The Mind of Primitive Man*. New York, 1927, p. 156). „Didieji žmonijos mitai savo esminiais aspektais yra kone monotoniškai vienodi“ (D. C. Holton. *The National Faith of Japan*. London, 1938, p. 90). Herojų gyvenimo schema – universali (Lord Raglan. *The Hero*. London, 1936). Jau prieš pusę amžiaus buvo surinkta per tris šimtus vienos pasakos variantų iš viso pasaulio (M. R. Cox. *Cinderella*. London, 1893).

Folkloras nuo egzoterinės „religijos“ – su kuria jis net gali sueiti į priešpriešą (kaip kad kitu atžvilgiu jis yra priešprieša „mokslui“²) – skiriasi daugiau intelektualiu, o ne moralizuojančiu turiniu, betgi dar akivaizdžiau ir iš esmės – prisitaikymu prie perdavimo liaudyje³. Viena vertus, kaip

2 Priešprieša tarp religijos ir folkloro dažnai kyla iš savotiškos konkurencijos tarp iš viršaus nuleistos naujos „tiesos“ ir senosios tradicijos, kurios dievai paverčiami piktosiomis dvasiomis. Folkloro ir drauge religijos priešprieša su mokslu remiasi požiūriu, esą bet kokios žinios, kurios tik nėra empirinės, yra beprasmės. Itin absurdiška ir apgailėtina padėtis susidaro tuomet (o kaip tik taip neseniai buvo nutikę Anglijoje), kai Bažnyčia susiima rankomis su mokslu siekdama vaikus „apsaugoti“ nuo pasakų, kurios sakančios netiesą.

3 Prisitaikymas prie perdavimo liaudyje pažymėtinas. Šventąja kalba parašytas raštas tam nėra pritaikytas. O kai raštus, pradžioje parašytus tokia šventąja kalba, bandoma pritaikyti prie „nemokytos liaudies“ juos išverčiant ir padarant prieinamus „laisvam nagrinėjimui“, rezultatai būna visiškai kitokie. Pirmu atveju turime dorą ir visuomet suprantamą (nors nebūtinai suprastą) turinio perdavą, antruoju – neišvengiamus nesusipratimus. Dėl to galima pridurti, kad „raštingumas“, nūdien laikomas kone „išsilavinimo“ sinonimu, iš tikrųjų yra daug svarbesnis pramonės nei kultūros požiūriu. Tai, kas savaime aišku ir suprantama valstiečiui indui arba indėnui, yra visiškai nesuvokiama dirbtinai išmokslintoms Amerikos viešųjų mokyklų aukoms.

sakyta, „mitas nėra mano, aš gavau jį iš motinos“; antra vertus, „perėjimas nuo tradicinės mitologijos prie ‘religijos’ mena humanistinį nuosmukį“⁴.

Folkloro turinys metafizinis. Mūsų negebėjimas to pripažinti – visų pirma iš bedugnio metafizikos ir jos techninių terminų neišmanymo. Pavyzdžiui, galima pastebėti, kad pirmykštis meistras būtinai palieka savo darbą šiek tiek neužbaigtą, o pirmykštė motina nemėgsta, kad jos vaikas būtų pernelyg giriamas. Abiem atvejais stengiamasi „negundyti likimo“ ir taip išvengti galimų blogų pasekmių. Mums tai atrodo nesąmonė. Betgi mūsų pačių kalboje tebėra išlikęs paaikškinimas: meistras palieka savo dirbinyje ką nors nebaigta dėl tos pačios priežasties, dėl kurios pasakymas „baigta“ reiškia ne tik galutinai išpildyta, bet ir nebegyva. Tobulumas (*perfection*)⁵ yra mirtis: kai daiktas galutinai padarytas, kai visa kas jame tapo užbaigta, visos jo potencijos jau paverstos veiksmu, – tai galas. (Dievų numylėtiniai miršta jauni.) Meistras savo darbui linki visai ko kito, kaip ir motina savo vaikui. Visai gali būti, kad nei meistras, nei valstietė moteris nebesuvokia šios atsargumo priemonės prasmės, tad ji jau virtusi vien prietarų. Tačiau mes, vadinantys save antropologais, tikrai turėtume gebėti ją suprasti – tą pirminę mintį, kuri vienintelė ir galėjo lemti tokį prietarą, – ir paklausti savęs: ar tik valstietis, šios ar kitos atsargumo priemonės paisydamas, nesisaugo nuo atitinkamos grėsmingos įtaigos, kuriai mes pasidarėme atsparūs tik todėl, kad savo būtį uždarėme aklinau uždaroje sistemoje?

Šiaip ar taip, prietarų sunaikinimas liaudžiai neišvengiamai reiškia (viena ar kita prasme) nelaikę mirtį, mažų mažiausiai – nuskurdintus ir sugriautus gyvenimus⁶. Imkime tipišką atvejį –

4 J. Evola. *Rivolta contro il mondo moderno*. Milan, 1934, p. 374, išn. 12. „Pirmykščiam žmogui mitinis pasaulis buvo tikras. Ir toks tebėra“ (Lucien Lévy-Bruhl. *L'expérience mystique et les symboles chez les primitifs*. Paris, 1938, p. 295). Galima būtų pridurti, kad jis visuomet esti Tiesoje, amžinai dabar, nė kiek nepaveiktas istorijos tiesų ar pasiklydimų. Mitas yra tikras *dabar* arba nebuvo tikras niekuomet.

5 [Lotynų kalboje tas pats vienas žodis *perfectio* reiškia ir ‘atlikimas, baigimas, baigtumas’, ir ‘tobulumas, tobulybė’, iš veiksmažodžio *perficio*, *-ere* ‘padaryti, atlikti, pabaigti, įvykdyti’ ir galiausiai *facio*, *-ere* ‘daryti’. – *Vert. past.*]

6 „Civilizuoto“ žmogaus gyvenimas jau yra nuskurdintas, užtat ir jo įtaka tegali nuskurdinti visus, kuriuos tik pasiekia. „Baltojo žmogaus uždavinys“, apie kurį jis kalba su tokiu pasiskanavimu, prilygsta mirties uždaviniui. Apie „civilizuotų“ tautų skurdą žr. I. Jenkins. The Postulate of an Impoverished Reality. *Journal of Philosophy*, XXXIX, 1942, p. 533 ir t. Eric Meisner. *Germany in Peril*. London,

Australijos aborigenus. D. F. Tompsonas, neseniai tyrinėjęs išpūdingą iniciacinę jų simboliką, pažymėjo „mitologijos palaikomą tikėjimą ritualine bei antgamtime bausme, išstinkančia tuos, kurie nepaiso tėvų ir protėvių tvarkos ar ją pažeidžia. Kai šis tikėjimas protėviais ir jų galia, atėjus ‘civilizacijai’, nusilpo bei nunyko – o aš nežinau nė vieno atvejo, kad įprastomis gentinėmis aplinkybėmis jai būtų nepaklūsta, – bematant prasidėjo chaosas ir rasės mirtis“⁷. Pasaulio muziejai sauskimši visokiausių tradicinio meno pavyzdžių, paveržtų iš galybės tautų, kurių kultūras sugriovė pragaištingoji industrinė civilizacija, – tautų, kurios buvo priverstos mesti savo išstobulintas aukšto lygio technikas bei prasmingas gyvenimo lytis, kad vos galėtų pramisti iš samdomo darbo žaliavų pramonėje⁸. Tuo pat metu šiuolaikiniai mokslo vyrai (su viena kita pagerbtina išimtimi⁹) folkloro turinį tėra supratę taip pat menkai, kaip anksčiau misionieriai, kovoję su juo kaip su „velniškais pagonių pramanais“. Antai Seras Džeimsas Džordžas Freizeris, visą gyvenimą paskyręs liaudies tikėjimams bei papročiams su visais jų išsišakojimais, galų gale tesugebėjo pasakyti, su išdidaus pranašumo priegaide, kad jam „teko nuo žmogaus proto aukštumų – lyg Mozei nuo Pisgos kalno – žingsnis po žingsnio apžvelgti didžią dalį žmoni-

1942, p. 41, 42; W. Andrae. *Die ionische Säule: Bauform oder Symbol?* Berlin, 1933, p. 65.

7 *Illustrated London News*, February 25, 1939. Tradicinė civilizacija remiasi atitikimu tarp giliausios žmogaus prigimties ir ypatingo jo pašaukimo (žr. René Guénon. *Initiation and the Crafts*. *Journal of the Indian Society of Oriental Art*, VI, 1938, p. 163–168). Priverstinis šios darnos ardyimas užnuodija pačius gyvasties šaltinius ir paleidžia ištiesą srautą pakrikimų bei kančių. „Civilizacijos“ atstovas to negali suprasti, nes pati pašaukimo samprata jam yra praradusi prasmę ir virtusi „prietarų“: „civilizuotas“ žmogus, kaip savotiškas ekonominis vergas, gali būti priverstas arba savo noru imtis bet kokio darbo, kurio regimai reikalauja materiali nauda arba spiria socialinės ambicijos, visai nepaisydamas savo asmeniško būdo, todėl ir negali suprasti, kad iš paveldimo pašaukimo išplėštas žmogus praranda „pragyvenimą“ daug Gilesne prasme nei vien ekonominė.

8 Žr. Coomaraswamy. „Notes on the Savage Art“, „Symptom, Diagnosis, and Regimen“. *Figures of Speech or Figures of Thought: the Traditional View of Art*. Edited by William Wroth. London: Luzac & Co., 1946, Chaps. XVI (pp. 213–222) XVII (pp. 223–223).

9 Tepaminėsiu vos kelis geriausiai man žinomus veikalus: Paul Radin. *Primitive Man as Philosopher* (New York, 1927) ir *High Gods in North America* (Oxford, 1933); Karl von Spiess. *Marksteine der Volkskunst* (1937) ir *Vom Wesen der Volkskunst* (1926); Konrad Th. Preuss. *Lehrbuch der Völkerkunde* (Stuttgart, 1939) ir kt. Karlas Gustavas Jungas iš sąrašo iškrenta dėl išimtinai psichologinės simbolių interpretacijos, sąmoningo ir viešai pareikšto bet kurios metafizinės reikšmės atmetimo.

jos. Lyg kokių subtilių apžavų buvau sugundytas iširti ir įvertinti tai, ko negaliu pavadinti niekaip kitaip nei tamsiais, tragiškais žmogaus pasiklydimais ir kvailystėmis, bevaisiais bandymais, išsvaistytu laiku ir žlugusiomis viltimis.¹⁰ Žodžiai, veikiau primenantys kaltinamąją išvadą šiuolaikinei Europos civilizacijai nei pirmąsias visuomenės kritiką.

Skiriamoji tradicinės visuomenės ypatybė yra tvarka. Tiek visos bendruomenės, tiek individo, kad ir kokios būtų jo funkcijos, gyvenimas sutinka su pripažinta darna, kurios teisėtumu niekas neabejoja. Nusikaltėlis čia yra ne tas, kuris nenori deramai elgtis, o veikiau tas, kuriam neišeina¹¹. Kai auklėjimas ir viešoji nuomonė nederamą elgesį padaro tiesiog absurdišką, ir kai pašaukimo samprata apima profesinę garbę, „nenorėjimas“ deramai elgtis labai retas. Tikėjimas – aristokratiška dorybė, netikėjimas – minios būklė. Kitaip tariant, tradicinė visuomenė yra vieninga visuomenė ir tuo ji iš esmės skiriasi nuo proletarinės arba individualistinės visuomenės, kurioje didžiausias elgesio problemas sprendžia daugumos tironija, o mažasias – kiekvienas pats sau, užtat negali būti jokio tikro sutarimo, o tik konformizmas arba nonkonformizmas.

Dažnai laikomasi nuomonės, esą tradicinėje visuomenėje, gentinio ar klaninio gyvenimo sąlygomis, kuriomis kaip tik ir suveša liaudies kultūra, individas į savo gyvenimo būdą įsprautas per prievartą. Teisingiau būtų pasakius, kad šiomis sąlygomis individas tiesiog neturi socialinių ambicijų. Įsitikinimas, esą tradicinėje visuomenėje individas yra valdomas „tvirtos rankos“, gerokai prasilenkia su tiesa. Priešingai – kaip tik

demokratijos, sovietai ir diktatūros primeta žmogui gyvenimo būdą iš išorės¹². Vieningoje visuomenėje tam tikras gyvenimo būdas yra neišvengiamas ta prasme, kuria būsimą likimą savaime nulemia sudarytos priežastys. Tai tik vienas iš daugelio pavyzdžių, kaip tradicinės visuomenės tvarka dera su prigimtimi: būtent vieninga visuomenė suteikia geriausias galimybes savo nariams pasiekti asmeninį išsipildymą – t. y. galimybę peržengti savo individualizmo ribas. Tiesą sakant, kaip tik toks asmeninis išsipildymas ir yra tradicijos tikslas. Kaip tik čia, Žiulio Romeno žodžiais (beje, ypač tinkamais hindų visuomenei) tariant, mes aptinkame „kuo įvairiausių, neįkainojamo turtingumo ir sodrumo sąmonės būsenų darną“¹³.

Tikrasis folkloras liaudyje perteikia tą patį, kas atitinkamai išsilavinusioje aplinkoje sudaro ortodoksinę elito tradiciją. Negana to, santykis tarp liaudies ir išsilavinusiųjų metafizikos yra analogiškas (ir iš dalies identiškas) santykiui tarp mažųjų ir didžiųjų misterijų. Dažniausiai abi pasitelkia tuos pačius simbolius, tik pirmoji daugiau tiesiogiai, o antroji juos supranta alegoriškai. Pavyzdžiui, liaudies padavimų milžinai ir herojai – tai išsilavinusiųjų mitologijos titanai ir dievai; pasakų herojaus septynmyliai batai atitinka mitinius Agnio ar Budos šuolius; nykštukas – tas pats Sūnus, kurį Ekhartas apibūdino kaip „mažą, bet galingą“.

Kol tebėra žinomas folkloro turinys, tol tebeturime pagrindą, ant kurio įmanoma atkurti visą iniciacinį mokymą.

10 Knygos *Aftermath* (London, 1936) pratarmė. Vienintelė Freizerio darbų išliekamoji vertė – dokumentinė, visi jo išvedžiojimai bus pamiršti.

11 Nuodėmė (sanskritiškai *apāraddha*, pažodžiui ‘nepataikymas’), kaip bet koks nukrypimas nuo deramos tvarkos, yra savotiškas negrabumas, kylantis iš meistriškumo stokos. Štai gyvenimo ritualas: jį atliekant svarbu, kad visa, kas daroma, būtų daroma teisingai, deramai. Ir visai nesvarbu, kaip žmogus jaučiasi dėl savo darbo ar savo gyvenimo: visi tokie jausmai yra šališki ir nukreipti į save. O jeigu deramai atlikdamas ritualą ar bet kokią kitą veiksmą žmogus dar ir suvokia jo paskirtį, jeigu visi jo veiksmai yra sąmoningi, o ne vien tik instinktyvus atoveiksmis į malonumą ar skausmą, patirtą ar numatomą, tai toks sąmoningumas pamatiniams principams savaime išvirsta į dvasios laisvę. Kitaip tariant, kai tik veiksmas savaime yra teisingas, jis savaime yra simboliškas ir nurodo būdą, arba kelią, kuriuo gali būti pasiektas galutinis tikslas. Ir atvirkščiai: kas elgiasi nederamai, elgiasi pagal savo nuomonės ir, temokėdamas vien tai, kas „patinka“, apriboja savo asmenį savojo individualumo mastu.

12 Demokratija – kai visus valdo proletarų dauguma; sovietai – kai visus valdo proletarų mažuma; o diktatūra – kai visus valdo vienas proletaras. Tradicinėje vieningoje visuomenėje valdymą atlieka paveldimoji aristokratija, kurios užduotis – palaikyti amžiniais principais grįstą tvarką, kad savo valios neprimestų jokia atsitiktinė „partija“ ar kieno nors „interesai“ (nes kaip tik tai ir būtų tikroji tironija).

„Liberalioji“ klasių kovos teorija remiasi prielaida, neva tarp skirtingų klasių negali būti jokių bendrų interesų, – jos tegali viena kitą engti ar būti engiamos. Betgi klasikinės valdžios teorijos remiasi nešališko teisingumo samprata. Daugumos valdžia praktiškai yra nuolatinė priklausomybė nuo nepastovios „jėgų pusiausvyros“, kuri iš esmės reiškia nepalaujamą vidinį karą. Didesniu mastu ši būklė tiksliai atitinka pastangas palaikyti galių pusiausvyrą tarp valstybių, o šios pastangos kaip tik ir sukelia karus.

13 „Kuo stipresnė ir gyvybingesnė visuomenė, tuo mažiau joje išorinės prievartos“ (G. Gurvitch. Mass, Community, Communion. *Journal of Philosophy*, XXXVIII, 1941, p. 488).

Dabar aptarkime pačią „pirmykštę mąstyseną“, nagrinėtą tiek antropologų, – mąstyseną, kuri pasireiškia tokiose visuomenėse kaip mūsų nusakytoji ir kuri vadinama tradicine. Pirmiausia turi būti atmetos dvi glaudžiai susijusios prielaidos. Pirmoji – kad iš viso esama tokio dalyko kaip „pirmykštis“, arba „alogiškas“, mąstymas, skirtingas nuo civilizuoto, arba mokslinio. Vyresniosios kartos „animistams“ dar buvo savaime suprantama, kad „jeigu mes, tokio proto, kokio esame, atsidurtume pirmykščių žmonių padėtyje, tai mąstytoje ir elgtumės visai kaip jie“¹⁴. Antroji prielaida – tai tokių antropologų bei psichologų kaip Liusjenas Levi-Briulis išvelgiama kone praraja tarp pirmykštės mąstysenos ir mūsiškės¹⁵. Nesutarimą šiuo klausimu iš dalies paaikškina tikėjimas pažanga, gerokai iškrepęs mūsų civilizacijos istorijos sampratą. Pernelyg noriai mes manomės esą pažengę, o šiuolaikinėms pirmykštėms visuomenėms priskiriame vadinamąją pirmykštę mąstyseną, nepastebėdami, jog daugelis šios mąstysenos požymių mūsų namuose gal net ryškesni nei kur nors Afrikos džiunglėse. Krikščionis ar hindas savo pažiūromis daugeliu atžvilgių yra artimesnis „laukiniui“ nei moderniam buržua. Tikroji skirtis tad iš tikrųjų yra tarp šiuolaikinės ir viduramžių arba Rytų mąstysenos, ir tai ne rūšinė skirtis, o tokia kaip skirtumas tarp ligos ir sveikatos.

Taigi aptarsime tokią „pirmykštę mąstyseną“, kokią ją aprašo, kartais itin nuodugnai, L. Levi-Briulis ir kiti psichologai bei antropologai. Pirmiausia – jai priskiriamos „kolektyvinės idėjos“¹⁶,

14 G. Davy. *Psychologie des primitifs d'après Lévy-Bruhl. Journal de psychologie normale et pathologique*, XXVII, 1931, p. 112.

15 „Prelogizmo“ kaip tokio atmetimą žr. O. Leroy. *La Raison primitive* ir W. Schmidt. *The Origin and Growth of Religion*, p. 133, 134. Olivjė Lerua, nagrinėdamas karaliaus dieviškumą, be kita ko, užsiminė, jog pirmykščiu savo tiriamųjų mąstymą Levi-Briulis ir Freizeris pavadino tik todėl, kad jį aptiko pirmykštėse visuomenėse, o pačias visuomenes pavadino pirmykštėmis tik todėl, kad toks pirmykštis požiūris jiems teikė pasitenkinimą. Levi-Briulio teorijos dabar jau kone visuotinai atmetos, ir dauguma antropologų bei psichologų pripažįsta, kad pirmykščio žmogaus protiniai gebėjimai buvo tokie pat kaip mūsų. Plg. Polą Radiną: „gebėjimu logiškai ir simboliškai mąstyti civilizuotas žmogus nuo pirmykščio nesiskiria“ (Paul Radin. *Primitive Man as Philosopher*, p. 373; jį cituoja W. Schmidt. *Origin and Growth of Religion*, p. 202, 203; Franz Boas. *the Mind of Primitive Man*, p. 156).

16 Antropologų „kolektyvinės idėjos“ – tai tiesioginė minėto tradicinės visuomenės vieningumo apraška, tik su ta svar-

t. y. bendros, bendruomeninės idėjos, priešingai civilizuotai visuomenei, kurioje kiekvienas užsiima savomis idėjomis¹⁷. Kad ir kaip įvairuotų detalės, liaudies literatūra, pavyzdžiui, pasakoja istorijas apie herojus, kurie visi patiria esmiškai tuos pačius nuotykius ir pasižymi tomis pačiomis savybėmis. Nė akimirkai niekam nesmilktelėjo, kad vaizdinių bendrumas visai nebūtinai mena šių vaizdinių kolektyvinę kilmę. Teigiama, neva pirmykščio mąstymo tiesos kyla ne iš patyrimo, bent jau ne iš tokio „logiško“ patyrimo kaip mūsiškis. Tačiau tai, ką pirmykštis žmogus patiria, kaip tik ir yra jo tiesa. Tokia kritika verta tiek pat, kiek meno istoriko, kritikuojančio pirmykštį meną, kad šis „neatitinka gamtos“, arba literatūros istoriko, reikalaujančio individualaus charakterio psichoanalizės. Pirmykščiam žmogui tokie niekai nerūpėjo – jis mąstė tipologiškai. Tipologiškas buvo ir jo „išsilavinimas“, nes tipu galima sekti, o atskirybę – tik mėgdžioti.

Kita pagarsėjusi „pirmykštės mąstysenos“ ypatybė buvo pavadinta dalyvavimu, tiksliau – mistiniu dalyvavimu [*participation mystique*]. Daiktas nėra vien tik tai, kas matoma, bet ir tai, ką jis išreiškia. Gamtos ar dirbtiniai daiktai pirmykščiam žmogui yra ne kitos, aukštesnės tikrovės sutartiniai simboliai, kokiais juos galime laikyti mes, o tiesioginės jos apraiškos¹⁸. Pavyzdžiui, erelis arba liūtas ne tiek simbolizuoja ar vaizduoja Saulę, kiek yra pati Saulė jų pavidalu (pavidalas čia yra svarbesnis už prigimtį, per kurią pasireiškia). Tuo pačiu būdu kiekvienas namas yra pasaulis jo pavidalu, taip pat kiekvienas aukuras,

■
bia išlyga, kad antropologai turi omenyje ne vien pačių idėjų bendrumą, bet ir jų kilmės bendrumą, remdamiesi prielaida, jog esama tokio dalyko kaip liaudies kūryba ar masių padaromi spontaniški atradimai. Iš tikrųjų „liaudies literatūra niekuomet nėra sukurta liaudies“ (Lord Raglan. *The Hero*, p. 145).

17 Normalioje visuomenėje niekas negalvoja vien už save, kaip nėra privačios aritmetikos. Proletarinėje kultūroje niekas išvis negalvoja, o tik puoselėja atitinkamą rinkinį prietarų, daugiausia žurnalistinės bei propagandinės kilmės, nors branginamų kaip „asmeniniai įsitikinimai“. Tradicinės kultūros idėjos tokios, kad jų privati nuosavybė tiesiog neįmanoma. „Kas iš tikrųjų sieja žmones, tai kultūra – visų bendros idėjos ir vertybės“ (Ruth Benedict. *Patterns of Culture*, Boston, 1934, p. 16). Kitaip tariant, religija ir kultūra normaliomis aplinkybėmis yra neperskiriamos, o ten, kur kiekvienas galvoja tik už save, išvis nėra visuomenės – tik žmonių aibė.

18 Šri Ramakrišna yra prisipažinęs: „Kartą žiūrėjau ramli los pastatymą ir išvydau, kad atlikėjai iš tikrųjų yra Sita, Rama, Lakšmana, Hanumanas ir Bibhišana. Tada juos vaidinusius aktorius bei aktorese ėmiau ir pagarbinau.“ [Skr. *rāmīlā*, pažodžiui ‘Ramos žaidimas’, – tradicinis Ramajanos eposo inscenizacijų teatras. – *Vert. past.*]

įkurtas žemės viduryje. Mes to negalime suprasti tik todėl, kad mums svarbesni patys daiktai nei tai, ką jie reiškia, svarbesni paskiri faktai nei universalios idėjos. Kilmė iš gyvūno–totemo yra visai ne tai, kas vaidenasi antropologui (eilinis literalistinis absurdas), – tai kilmė iš Saulės, visų Progentainio, Progenitoriaus, Pradžiapacio, tuo pavidalu, kuriuo jis klando pradininkui apsireiškė regėjime arba sapne. Ta pati logika grindžia Komuniją – Tėvas Progentainis savo palikuonių paukojamas ir suvalgomas švento gyvūno pavidalu: „Imkite ir valgykite, tai yra mano kūnas.“¹⁹ Kaip apie tokius simbolius yra pasakęs Levi-Briulis, „dažnai jų tikslas yra ne regimai ‘perteikti’ provaizdį, o palengvinti dalyvavimą“, tad „jeigu esminė jų paskirtis yra ‘perteikti’, tiesiogine šio žodžio prasme, nematomas būtybes ar daiktus taip, kad jie taptų paveikūs, tai jie visai neprivalo būti šių būtybių ar daiktų pavidalo, būti jų reprodukcijomis“²⁰. Priešingai nei šiuolaikinio „menininko“ estetiškos ar dekoratyvinės paskatos (jam išlikę senoviniai motyvai tėra beprasmės „meninės formos“), pirmykščio meno tikslas savaime paaiškina abstraktų jo pobūdį. „Mes, civilizuoti tie žmonės, esame praradę ‘pirmąsą sielą vaizduotę’ (*Urbildseele*). Mes nebegyvename apsupti savo vidinių pavidalų – pavirtome žiūrovais, bematančiais juos vien per atspindį išorėje.“²¹

Pirmykščio ir „liaudies“ meno aukštesnį intelektualumą dažnai pripažįsta netgi tie, kurie šiaip jau meno „emancipaciją“ nuo kalbinių bei komunikatyvinių funkcijų laiko pageidautina pažanga. Antai Valdemaras Deona rašo: „Primityvizmas idėjas išreiškia per meną“, bet menas „vystėsi... progresyvaus natūralizmo link“, vaizduodamas daiktus nebe „kaip jie suvokiami“ (aš veikiau tarsi „kaip jie suprantami“), o „kaip jie matomi“, šitaip abstrakciją pakeisdamas regimybe, ir šią raidą „nuo idealizmo prie natūralizmo“, kurioje

forma (išvaizda) ima dominuoti prasmės atžvilgiu, galutinai esą išpildė graikų genijus, „meniškesnis už visų kitų“²².

Prarasti meną mąstyti vaizdiniais reiškia ne ką kita, kaip prarasti tikrąją metafizikos kalbą ir nusmukti į žodinę „filosofijos“ logiką. Antai toks abstraktus, ar veikiau pirmapradis, pavidalas kaip neolitinis saulės ratas (kuriame mes teįžvelgiame „gamtos jėgų garbinimą“), t. y. ratas, kurį sudaro centras ir jį supantys stipinų spinduliai. Tai neišsami turtingo turinio vaizdinys, kuriam išskleisti prireiktų ne vieno tomo, o kai kurios jo nuorodos išvis sunkiai išsakomos žodžiais. Pati pirmykščio bei liaudies meno prigimtis įrodo jo iš esmės intelektualų turinį. Ne vien grafiniai atvaizdai, iš tikrųjų kiekvienas rykas buvo daromas taip, kad be savo praktinės naudos turėtų dar ir prasmę. „Kūno ir dvasios poreikiai tenkinami drauge.“²³ „Kas kūniška ir kas dvasiška, dar neišsiskyre.“²⁴ „Prasmingas pavidalas, kurio fizinė ir metafizinė pusės pradžioje sudarė pusiausvyrą, kol pasiekė mus, tolydžio prarado turinį, ir mes dabar tai vadiname ‘ornamentu’.“²⁵ Visa, ką mes vadiname „išradimais“, tėra nuo seno žinomų metafizinių principų pritaikymas praktiniams tikslams. Ir kaip tik todėl tradicija esminius išradimus visuomet priskiria kultūriniam herojui protėviui (kuris galiausiai visuomet yra Saulės ainis), taigi – pirmapradžiam apreiškimui.

Tokiu atveju, kad ir kokia utilitariška būtų daikto paskirtis, nėra jokio reikalo aukoti jo pavidalui būdingos pirminės simboliškos prasmės. Priešingai, gamtinio tinkamumas ir gražumas tiek ir priklauso nuo juodu grindžiančios formos, tiek ir jį išreiškia. Labai aiškiai tai matyti, pavyzdžiui, tokiam senoviniame išradime kaip susegamasis žiogelis, kuris, savo ruožtu, yra ne kas kita kaip perdirbtas dar senesnis išradimas – tiesus smeigtukas, viename gale smailas, o kitame turintis

19 [Mt. 26.26. – *Vert. past.*] Teiginyje „kai kuriais atvejais mums nėra lengva pasakyti, ar čiabuvis mano iš tikrųjų esąs priešais tam tikrą (nematomą) būtybę, ar tik priešais jos simbolį“ (Lévy-Bruhl. *L'expérience mystique*, p. 206) tie „mes“ gali žymėti tik tokią profanišką mąstyseną, kokią autorius turi omenyje kalbėdamas apie „civilizuotą“ ar „emancipuotą“ žmogų, arba save. Išsilavinęs katalikas ar hindas nė už ką nepasakys „ši pirmykštė simbolių ypatybė kelia mums didelių sunkumų“, ir galima tik stebėtis, kodėl mūsų autorius šitaip glumina „laukiniai“, o ne šiuolaikiniai metafizikai. Nors iš tikrųjų tai nė nestebina: toks santykis kyla iš prielaidos, kad išmintis prieinama tik *mums*, o laukiniai išvis neskiria tikrovės nuo regimybės. Todėl, kad mes nusprendėme pirmykščius religinius kultus apibūdinti kaip „gamtos garbinimą“ – mes, kurie esame tikrieji gamtos garbintojai.

20 Lévy-Bruhl. *L'expérience mystique*, p. 174, 180.

21 R. R. Schmidt. *Dawn of the Human Mind*, p. 7.

22 W. Deonna. Primitivisme et classicisme. *Bulletin de l'Office Internationale des Instituts d'Archéologie et d'Histoire d'Art*, IV, nr. 10, 1937.

23 R. R. Schmidt. *Dawn of the Human Mind*, p. 167. Kažin, ar „pirmykštis žmogus“ jau buvo platonikas, o gal Platonas tebebuvo pirmykštis žmogus, kai meną pavadino teisėtu tik tuo atveju, jeigu šis „rūpinsis tais piliečiais, kurie bus geri ir kūno, ir sielos atžvilgiu“ („Valstybė“ 409.e–410.a), ir patarė „nelavinti nei sielos atskirai nuo kūno, nei kūno atskirai nuo sielos“ („Timajas“ 88.b–c). [Platonas. *Valstybė*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. Antrasis pataisytas [= atitaisytas] vertimas. Vilnius: Pradai, 2000, p. 124; ir Platonas. *Timajas*. *Kritikas*. Iš [senosios] graikų kalbos vertė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 1995, p. 153. – *Vert. past.*]

24 A. M. Hocart. *Les Castes*, p. 63. Tokiomis aplinkybėmis „kiekvienas pašaukimas buvo žynystė“ (ten pat, p. 27).

25 Andrae. *Die ionische Säule*, p. 65.

galvutę, žiedelį, arba akį, taigi adata. Kaip smeigtukas, jis tiesiog persmeigia medžiagas ir taip savaime jas susega, o kaip adata, susega jas palikdamas po savęs „pėdsaką“ – giją, nyrančią jam iš akies. Žiogelis pasidaro tada, kai pradžioje tiesus smeigtukas ar adata užlenkiama pati į save taip, kad smaigalys sugrįžtų į akį ir joje laikytusi, šitaip kartu susegdamas visas medžiagas, kokias tik yra persmeigęs.

Kas yra susipažinęs su iniciacinės simbolikos technine kalba (šiuo atveju, amatams taikomų „mažųjų misterijų“ kalba), tas išsyk pastebės, jog tiesus smeigtukas, arba adata, simbolizuoja gaminimą, o žiogelis – atgaminimą. Negana to, žiogelis atitinka sagą, kuri irgi susega medžiagas, būdama prisietta prie vienos iš jų siūlu, veriančiu ją per jos skylutes, o šios savo ruožtu atitinka adatos akį. Metalinis adatos smaigalys ir jai iš paskos pasilieianti gija (ir kai sustiprinta sagos, atitinkančios adatos akį, ir kai ne) reiškia tą patį – tai „dvasios gija“ ([sanskritiškai] *sūtrānman*), kuria Saulė prisieja ir „prisega“ visa ką prie savęs. Saulė – pirmapradis siuvinėtojas ir siuvėjas, iš gyvybės gijų audžiantis visatos audinį, analogišką mūsų drabužiams²⁶.

Metafizikai nesuvokiama, kaip tokie dalykai, matematiškai tiksliai išreiškiantys doktriną, galėtų būti „išrasti“ neatsižvelgiant į jos prasmę. Žinoma, antropologo įsitikinimu, visas tokias prasmes jiems tepriskiria rafinuotas simbolistas (panašiomis teisėmis galima būtų apsimitinėti, jog ir matematinė formulė galėjo būti atrasta atsitiktinai). Betgi tai, kad žiogelis ar smeigtukas mums bėra vien tik beprasmis praktinis patogumas, aiškiai liudija mūsų profanišką neišmanymą ir tik patvirtina, jog tokie pavidalai, „kol pasiekė mus, tolydžio prarado turinį“ (Valteris Andrė). Menotyriminkas ne savavališkai „priskiria“ prasmę tokiems pavidalams, o paprasčiausiai perskaito ją, nes ši prasmė sudaro jų vidinį „būdą“, ar „gyvastį“, kuri

26 „Saulė – tai segė (*āsañjanam*, galima būtų versti ir ‘saga’), ši pasaulį prisegusi per visas keturias jo šalis... Ji veria šiuos pasaulius savo gija, o ši gija – tai Dvasios dvelksmas“ („*Śatapatha brahmana*“ VI.1.17 ir VIII.7.3.10). Plg. „*Atharvavedā*“ IX.8.38, taip pat „*Bhagavadgītā*“ VII.7: „Visa suverta ant Manęs kaip karoliai ant gijos.“ Dėl „dvasios gijos“ vaizdinio dar plg. Homero „*Iliadā*“ VIII.18 ir toliau; Platono „*Teaitetā*“ 153 bei „*Istatymus*“ 644; Plutarcho *Moralia* 393 ir toliau; Hermio Trismegisto vardu pasirašytą knygelę XVI.5.7; Jono Evangeliją 12.32; Dantės „*Rojų*“ I.116; Rūmi „*Dyvanā*“ (odė XXVIII: „Jis įdavė man gijos galą...“); Viljamo Bleiko *I give you the end of a golden string* „Įduodu tau auksinės gijos galą“ ir t. t. Mes juk kalbame apie gyvų kūnų „audinius“. Daugiau žr. Comaraswamy, „The Iconography of Durer’s ‘Knots’ and Leonardo’s ‘Concatenation’“, 1944, ir „Spiritual Paternity and the Puppet-Complex“, 1945.

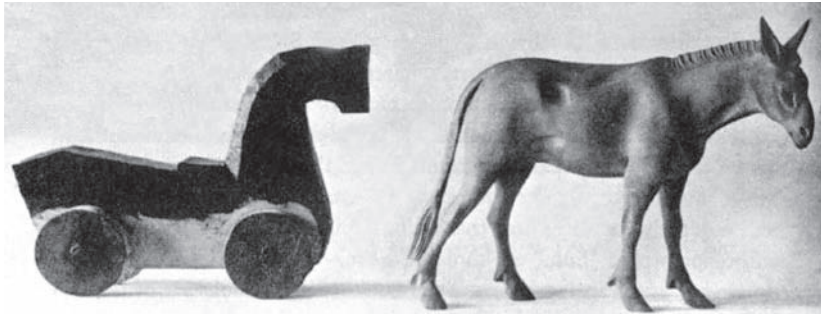
1 pav. Sarmatiškas (?) ornamentas.

glūdi juose nepriklausomai nei nuo atitinkamo laikotarpio konkretaus menininko, nei nuo mūsų supratimo ar nesupratimo. Šiuo atveju žiogelio ir smeigtuko prasmę buvus suvokiamą įrodo tai, kad priešistorinių segių galvutės, arba akys, reguliariai būdavo puošiamos soliariniais simboliais²⁷.

Kadangi simboliškasis liaudies menas neketina mums aiškinti, kokie daiktai yra, o tiesiog pasitelkia ir nurodo vaizdinius, kuriuos tie daiktai mena, tiktų (užuot vadinus jį abstrakčiu) pripažinti jam algebros kokybę. Šia prasme jis iš esmės skiriasi nuo realizmui priklausančio profaniško, arba „aritmetiško“, meno, kurio tikslas – būtent papasakoti mums, kokie daiktai yra, išreikšti menininko asmenybę ir sukelti atitinkamą emocinę reakciją. Liaudies meno mes nevadiname abstrakčiu, nes jo lytys radosi ne nuo ko nors atsitraukus, ką nors praleidus; nevadiname jo konvencionaliu, nes jo lytys radosi ne eksperimentuojant ir dėl ko nors susitarus; nevadiname jo nei dekoratyviu šiuolaikine šio žodžio prasme, nes jis nėra beprasmis. Tiesą sakant, tai menas iš esmės, ir veikiau antgamtinis nei „natūralistinis“. Liaudies meno prigimtis tad savaime yra pakankamas jo intelektualumo įrodymas: tai „dieviškas paveldas“ tikrąją žodžio prasme.

1-ame ir 2-ame paveiksluose pateikiame tris pavyzdžius – du liaudies ir vieną buržuazinio meno, kad būdingas pastarojo stačiokiškumas, beprasmiskumas ir šlykštumas būtų akivaizdus. 1-ajame paveiksle – sarmatiškas „ornamentas“, veikiausiai žirgo pakinktų papuošalas. Viduryje – šešių stipinų ratas, aplink kurį sukasi keturios

27 Žr. Christopher Blinkenberg, *Fibules grecques et orientales*, Copenhagen, 1926. Šių segių puošyba – tai ištisa soliarinių simbolių enciklopedija.

2 pav. Žirgelis ir asilas – liaudies meno ir buržuazinio meno pavyzdžiai.

žirgų galvos, irgi pažymėtos ratais, sudarančios sūkurį, arba svastiką. Visiškai aišku, jog tai dieviškoji „vilkstinė“ – dangiškosios Saulės sukimasis keturiais žirgais kinkytose keturratėse vežėčiose. Šitokio pobūdžio atvaizdai savo turiniu toli pranoksta vėlesnius, vaizduojančius antropomorfišką Saulę – atleisti sudėjimo personažą, stovintį keturių šaunių žirgų traukiamuose ratuose.

Kiti du pavyzdžiai – tai šiuolaikiniai indiškai mediniai žaislai: pirmajame atpažįstame metafizinį formalųjį meną, kurio atitikmenų galima aptikti per visą tūkstančius metų siekiančią tradiciją; antrasis – europietiškos įtakos padarinys: jos paveiktas menininkas ėmėsi nebe „mėgdžioti gamtą“ per jos veikimo būdą, o tiesiog mėgdžioti gamtą per jos regimąsias apraiškas. Jei kuris iš šių dviejų menų gali būti pavadintas naiviu, tai jau tikrai ne tradicinis liaudies menas!

Būdingi antropologų pasisakymai apie „pirmąją mąstyseną“, iš kurių kelis galima pacituoti, dažnai itin taikliai nusako – tik ne tai, ką norėjo autorius, t. y. žemesnio lygio sąmonę bei suvokimą, o tiesiog priešingai – iš esmės aukštesnę sąmonę nei civilizuoto žmogaus, priartėjančią prie tokios, kokią mes pavadintume pirmaprade. Pavyzdžiui: „Pirmąjį protas gyvenimą patiria kaip visumą... Menas nebuvo skirtas juslių tenkinimui.“²⁸ Robertas Rudolfas Šmitas pažymi, jog „pagoniškuose liaudies papročiuose, mūsų liaudies prietaruose iki šiol gyvi priešistorinių laikų dvasios žygiai ir pirmųjų išvalgų atspindžiai – dieviškas paveldas... Iš prigimties kiekviena siela, kiekvienas protas atitinka savo fiziologinį organizmą. <...> Pasaulį gyva būtybė suvokia kaip partnerį, tik nesąmoningą, neindividualų, – kaip esminę savojo Ego dalį. Jis išivaizduojamas esąs paveikiamas žmogaus pastangų ir kančių... Gamtos žmogus gyvena savo vaizdiniuose. Jis suvokia juos kaip ištisą eilę tikrovių. Jo regmės užtat ne tik yra tikros – jos sudaro objektyvią aukštesnę

28 Earl Baldwin Smith. *Egyptian Architecture*. New York, 1938, p. 27. „Koks didingas išradimas – jaudinti jusles dėl jų pačių“ (Alfredas Nortas Vaithedas). Ar tikrai? „Ne, net jeigu visi pasaulio žmonės ir arkliai, siekdami malonumo, skelbtų tai esant kriterijū!“ (Platonas, „Filebas“ 67).

tikrovės išvalgą... Protavimas talentą tik daugiau mažiau suvaržo. Meniškos prigimties, poetai, tapytojai, skulptoriai, muzikantai, regėtojai, regintys Dievą akis į akį, visą savo gyvenimą lieka eidetiškai išsakniję savo kūriniuose. Juose gyvena liaudies siela... Prigimtinis žmogus, kuriam vaizdinys ir mintis sutampa... Magijos žmogus... tebėra gyvas šiuolaikiniame pasaulyje, apimančiame ir visą pirmąją praeitį; antra vertus, „emancipuoto žmogaus... pirmąjį magiškas somato-psichinis vienis yra išsiskaidęs... išorė ir vidus, pasaulis ir ego jo sąmonėje pavirto dualizmu“²⁹. Ar bėra ką pridurti Džono Lodžo teiginio naudai: „Nuo akmens amžiaus iki dabar – *quelle dégringolade* [koks nusiritimas]“!

Mums sunku suprasti pirmąjo žmogaus tikėjimą simbolių ritualų veiksmingumu visų pirma dėl to, kad mes ribotai tesuvokiame asmenybės pratęsimo galimybę, iš karto įspraudami savo mintį į grynai fizinio priežastingumo rėmus. Mes pražiūrime tai, kad nors išankstinis ritualas ir nepasiuonia jokio fizinio poveikio norima kryptimi, pats ritualas yra šia kryptimi nukreiptos valios formali išraiška, o ši valia, atlikto ritualo paleista, vis dėlto irgi yra veiksmi jėga, bent tam tikru mastu neišvengiamai paveikianti visuminę aplinką. Šiaip ar taip, preliminarus „mimetinės

29 R. R. Schmidt. *Dawn of the Human Mind*, p. 1, 13, 89, 126, 212. Paskutinysis sakinytis gailiai pjaunasi su garsiaja Platono malda („Faidras“ 279.b–c): „...dievai, kiek tik čia jūsų esama, leiskite man tapti gražiu iš vidaus. O visa, ką tik turiu išorėje, tebūnie draugiška tam, kas yra mano viduje.“ [Platonas. *Faidras*. Iš graikų kalbos vertė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 1996, p. 96. – *Vert. past.*] Plg. „Bhagavad-gytą“ (VI.5–6) apie draugystę arba priešišumą tarp empirinio ir tikrojo „paties“. Šmitas, žinoma, kalba apie aiškį subjekto ir objekto skirtį, kurią numano įprastas „žinojimas“ – kaip tik tas „žinojimas“, kuris, tradicinės metafizikos požiūriu, yra *nevydė*, o dorovės požiūriu – „pirmaprade nuodėmė“, kurios užpelnis – mirtis (Pr. 3). Iškalbingi Šmito pasakymai šiuolaikinį civilizuoatą „išmanųjį“ žmogų apibūdina kaip atrofavusį, visiškai nuo aplinkos atitrūkusį asmenį. O kadangi jis tai vaizduojasi kaip žmogaus pakilimą, vadinasi, anie „regėtojai, regintys Dievą akis į akį“, kuriuose išsipildo liaudies siela, jam priklauso prie atavizmų, prie žemesnės rūšies žmonių, ir „dieviškas paveldas“ – tai kažkas tokio, ko būtina kuo greičiau atsikratyti.

magijos“ ritualas įveiksmia būsimos veiklos formalią priežastį, ar tai būtų žemdirbystės, ar karo menas, tad jo atlikėjas turi teisę tikėtis, jog ir tikroji veikla, jei tik pavyks ją įgyvendinti pagal numatytą planą, bus sėkminga. Mums atrodo keista, kad pirmykščiam mąstymui ritualas atstoja numatymą ne tik kaip būdą tarsi praminti būsimus žingsnius, bet ir kaip savotišką lūkestį, kuriame ateitis jau virtualiai tapusi tikrove. Užtat „pirmykščiai nujaučia ateities įvykį kaip esantį dabar“ – paleista jėga suveikia nedelsiant, „o jeigu jos padariniai pasirodo tik po tam tikro laiko, jie vis dėlto įsivaizduojami – ar veikia nujaučiami – kaip sukelti nedelsiant“³⁰.

Išties įspūdinga, jog kaip tik toji būseną, į kurią „sutelkta visa kur ir visa kada“ (Dantė), teologui ir metafizikui yra „dieviška“. Jos atžvilgiu, „visos būsenos, žiūrint iš esmės, yra vienalaikės amžinajame *dabar*“, o „tasai, kuris nesugeba ištrūkti iš laiko kaip akimirkų sekos, kad išvystų daiktus vienalaikius, bus nepajėgus suprasti nė jokios metafizinės tiesos“³¹.

Norime pasakyti, jog tai, kas „mums“ atrodo „laukinių“ gyvenime iracionalu ir tikrai gali būti nepraktiška, nes regimai nepadeda dorotis su fiziniomis jėgomis, iš tikrųjų yra pirmaprados metafizinės išvalgos pėdsakai. O jeigu laukinis ir pats, apskritai imant, nebesuvokia savo „dieviško paveldo“, tai toks jo aptemimas nėra nė kiek gėdingesnis už mūsų, kurie išvis nepripažįstame jo dvasinio paveldo vidinės esmės, nesuprasdami jos lygiai taip pat kaip jis. Anaipol nesakome, kad šiuolaikinis laukinis įkūnija pačią „pirmapradę būklę“, tačiau jo tikėjimai ir visas folkloro turinys yra šios būklės liudijimas. Mes sakome, kad iš tikrųjų pirmykštis žmogus, t. y. žmogus „prieš Nuopuolį“, nebūdamas nei filosofas, nei mokslininkas, vis dėlto buvo metafizinė būtybė ir, taikliais Boldvino Smito žodžiais tariant, „patyrė būtį kaip visumą“.

Be to, negalima sakyti, kad „pirmykštis“ žmogus niekuomet nesuvokia savo paveldo šaltinio. Tarkim, „Dr. Malinovskis pabrėžė, jog Trobriando salų čiabuvių požiūriu, magija (žemės ūkio ar kito) nėra žmogaus išradimas. Nuo neatmenamų laikų ji priklauso iš kartos į kartą perduodamam paveldui. Kaip visi socialiniai institutai, ji buvo sukurta mitiniais laikais herojų, padėjusių civilizacijos pamatus. Iš čia jos šventumas. Iš čia ir jos

veiksnumas“³². Kur kas rečiau archeologai, kaip V. André, išdrįsta pareikšti nuomonę, jog „užčiuopę archetipą – galutinį [meninio] pavidalo šaltinį, įsitikiname ne žemiausia, bet aukščiausia jo kilme“, ir pasakyti, jog „prasmingas pavidalas, kurio fizinė ir metafizinė pusės pradžioje sudarė pusiausvyrą, kol pasiekė mus, tolydžio prarado turinį“³³.

Trobriando saliečių paminėjimas ragina mus pateikti dar vieną atvejį, kuris iš pirmo žvilgsnio rodo tiesiog neįtikėtiną jų nepastabumą. Mat apie trobriandiečius, taip pat apie kai kuriuos australiečius pranešama, esą jie nesuvokia priežastinio ryšio tarp lytinės sueities ir dauginimosi – esą jų įsitikinimu, vaiko dvasiai įsigauti į moters iščias būtinos palankios aplinkybės, o viena pati sueitis gimimo nelemia³⁴. Išties neįtikėtina, kad čiabuviai, „kurių prigimtiniai gebėjimai ne prastesni nei bet kurio europiečio, jei tik ne geresni“³⁵, nesuvoktų jokio ryšio tarp lytinės sueities ir nėštumo. Kita vertus, aišku, kad jų dėmesys sutelktas ne į tai, ką galima pavadinti pagalbinėmis nėštumo sąlygomis, bet į jo pirminę priežastį³⁶. Jų nuostata iš esmės nesiskiria nuo visuotinės tradicijos, kuriai dauginimasis priklauso nuo veisiančiojo veiksnio, mitologų vadinamo „vaisingumo dvasia“ ar „vaisingumą skatinančia dievybe“, kuri yra ne kas kita kaip Dieviškasis Erotas, indų Kamadeva bei Gandharva, „Rigvedos“ (I.115.1) dvasinė Saulė, visa ko šaltinis ir gyvastis. Nuo jo „susijungimo su dirva“ priklauso derlius³⁷, kaip

32 Lévy-Bruhl, *L'expérience mystique*, p. 295.

33 W. Andrae, *Die ionische Säule*, „Schlusswort“.

34 M. F. Ashley Montagu, *Coming into Being among the Australian Aborigines*. London, 1937; B. Malinowski, *The Sexual Life of Savages*. London, 1929. Plg. Coomaraswamy, „Spiritual Paternity and the Puppet-Complex“, 1945.

35 Montagu, *Coming into Being*.

36 „Dievas, visokeriopos veisiančiosios galios viešpats“ (Hermio Trismegisto „Asklepijas“ III.21); „veisiančioji galia priklauso Dievui“ (*Summa Theologica* I.45.5); „nuo kurio kiekviena tėvystė danguje ir žemėje turi vardą“ (Ef 3.15). Gėlų giesmėse Kristaus ir Mergelės Marijos nuolat šaukiamasi kaip vaisingumą skatinančių dievybių, teikiančių prieauglį gyvuliams ir žmonėms. Atskiros frazės kone pažodžiui sutampa su „Rigvedos“ (VII.102.2): „Pardžanja, kuris įdeda sėklas į augalus, karves, kumeles, moteris“. „Ir nė vieno iš savųjų nevadinkite tėvu, nes turite vienintelį Tėvą danguje“ (Mt 23.9).

37 „Saulė yra visa ko judančio ir nejudančio *ātman*-as“ („Rigveda“ I.115.1). „Visos, kokios tik yra gimusios būtybės, tiek judančios, tiek nejudančios, yra gimusios iš dirvos jungties su dirvos pažinėju“ („Bhagavadgita“ XIII.26). „Tik dėl Jo bučinio (kvėptelėjimo), kurį jis suteikė savo vaikams, kiekvienas gali tarti ‘aš esu’“ („Śatapatha brahmana“ VII.3.2.12). „Šviesa – tai veisiančioji galia“ („Taitirya samhita“ VII.1.1.1). Plg. Jn 1.4: „Jame buvo gyvybė, ir gyvybė buvo žmonių šviesa.“ „Kai tėvas iš tikrųjų išsviedžia save su sėkla į iščias, išties tatai Saulė išsviedžia

30 Lucien Lévy-Bruhl, *La Mentalité primitive*, Paris, 1922, p. 88, 290. Regimai neveiksnių ritualų pasitelkimą grynai praktiniams tikslams pasiekti supratingai nagrinėja Polas Radinas (*Primitive Man as Philosopher*, p. 15–18).

31 René Guénon, *La Métaphysique orientale*, Paris, 1939, p. 15, 17.

kad žmogus savo „dirvon“ pasėja kūniškąjį gyvybės dėmenį. Taigi, kaip sako [budistų] „Madžhima nikaja“ (I.265–266), pastojimui reikalingi trys dalykai: vyro ir moters sueitis, tinkamas moters periodas ir Gandharvos įsikišimas. Pirmieji du sudaro būtinas sąlygas, o trečiasis yra esminė priežastis. Dabar paaiškėja ir „Brihadarajanka upanišados“ (III.9.28.5) žodžių prasmė: „Sakyk ne ‘iš sėklos’, bet ‘iš to, kas gyva’ [sėkloje]“. „Sielos galia, kuri sėkloje, per joje sugaubtą dvasią pasidirba sau kūną“ (*Summa Theologica* III.32.11). Vadinasi, drauge su Frydrichu Šileriu tikėdamas, jog „kūną pasidirba sau dvasia“ („Valenšteinas“ III.13), „pirmykštis“ žmogus visiškai sutinka su vienbalse šiuo klausimu tradicija ir netgi su krikščioniškąja doktrina: „Dvasia teikia gyvybę, o kūnas nieko neduoda“ (Jn 6.63).

Kaip matyti, trobriandiečio požiūris, kad lytinė sueitis tėra proga pastoti, kad vien jos negana, o būtina, kad gimdon įeitų „vaiko dvasia“, iš esmės sutampa su filosofų bei teologų metafiziniu mokymu. Nuomonė, esą „seni folkloriniai vaizdiniai“ prasiskverbia į raštus ir taip juos užteršia liaudies prietarais, apverčia tikrąją įvykių eigą. Iš tikrųjų kaip tik folkloriniai vaizdiniai yra taisyklės pavidalas, kuriuo liaudis priima ir perduoda iš kartos į kartą metafizinę doktriną. Liaudiškuoju savo pavidalu tam tikra doktrina gali būti ne visuomet iš karto atpažįstama, tačiau kol formulė perduodama neiškraipyta, ji išlieka suprantama. „Prietariai“ didžia dalimi yra ne šiaip kludiesiai, bet formulės, kurių turinys tapo užmirštas ir kurios užtat virto beprasmėmis – beje, dažnai kaip tik dėl to, kad pamirštas tapo pats mokymas.

Galima sakyti, jog Aristotelio („Žmogų pradeda žmogus ir Saulė“ – „Fizika“ II.2)³⁸, taip pat

save su sėkla į įščias“ („Džaiminyja upanišada brahmana“ III.10.4). Daugiau soliarinės tėvystės pavyzdžių žr. „Šatpatha brahmanoje“ (I.7.2.11: Saulė ir Žemė – visa ko gyvo tėvas ir motina); Dantės „Rojuje“ (XXII.116: Saulė – kiekvieno gyvo mirtingojo tėvas); Šv. Bonaventūros *De reductione artium ad theologiam* 21; *Mathnawi* I.3775; Plutarcho *Moralia* 368.c (*phōs... gonimon* „veisiančioji šviesa“) ir kt.

Dėl Dirvos pažinėjo galima pridurti, kad jo jungtis, ar susijungimas (*samyoga*) su Dirva nėra vien kognityvinis, bet erotinis: sanskrito *jñā* šia prasme sutampa su lotynų *gnoscere* ir anglų *know* [ir lietuvių *pažinti*] Biblijos sakinyje „Jokūbas pažino savo žmoną“. Soliarinis „pažinimas“ (visomis prasmėmis) atliekamas saulės spinduliais, išspinduliuojamais „akies“. Iš čia ritualas, kuriame žynys, vaizduodamas Pradžiatį (visa ką pradėjusį Tėvą Saulę), formaliai pažvelgia į aukotojo žmoną, tuo ją „apvaisindamas“, – metafizinis ritualas, kurį antropologas pavadintų „vaisingumo magija“. Daugiau žr. Coomaraswamy. *The Sun-kiss*, 1940.

38 Ją atitinka gėlų giesmės žodžiai „iš Gyvybės Dievo širdies ir mėnesinių“ (Carmichael, *Carmina gadelica*, II.119). Panašiai Senovės Egipte „gyvybė buvo kildinama iš vaisi-

minėtosios hindų („Džaiminyja upanišada brahmana“ III.10.4) ir budistų („Madžhima nikaja“ I.265–266) doktrinos savaip jungia metafizinę ir mokslinę gyvybės kilmės sampratą. Tai tik darsyk labai iškalbingai parodo, kad mokslinis ir metafizinis žiūros taškai anaipol ne prieštarauja vienas kitam, o veikia vienas kitą papildo.

Tepalietėme vos kelis folkloro „motyvus“. Esminis dalykas, kurį norėjome išskirti, – tai kad tokių motyvų visuma sudaro ištisą audinį tarpusavyje susijusių intelektualinių doktrinų, priskirtinų veikia pirmapradei išminčiai nei pirmykščiam mokslui, ir kad šios išminties šaltiniu nieku gyvu nelaikytina liaudis ar netgi – įprasta šio žodžio prasme – žmogus. Liaudies išmintis į praeitį siekia tą tašką, kuriame pasidaro nebeatskirama nuo pačios pirmaprados tradicijos, kurios pėdsakai mums geriau pažįstami iš dvasininkų bei aristokratų luomų meno. Ir būtent šia prasme, be jokių „demokratiščių“ užuominų, tautos tradicija, išreikšta jos kultūroje, iš tikrųjų yra Dievo žodis: *Vox populi vox dei*.

ANGLIŠKOJI ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Andrė, Valteris = Walter Andrae
 Bleikas, Viljamas = William Blake
 Valdemaras Deona = Waldemar Deonna
 Ekhartas, Johanas (Mokytojas) = Meister Johann Eckhart
 Freizeris, Džeimsas Džordžas = James George Frazer
 Genonas, Renė = René Guénon
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Lerua, Olivjė = Olivier Leroy
 Levi-Briulis, Liusjenas = Lucien Lévy-Bruhl
 Lodžas, Džonas = John Lodge
 Malinovskis, Bronislavas = Bronislaw Malinowski (le. Bronisław Malinowski)
 Radinas, Polas = Paul Radin
 Ramakrišna, Šri = Śrī Rāmākrishna
 Romenas, Žiulis = Jules Romains
 Smitas, Boldvinas = Baldwin Smith
 Šileris, Frydrichas = Friedrich Schiller
 Šmitas, Robertas Rudolfas = Robert Rudolf Schmidt
 Tompsonas, D. F. = D. F. Thompson
 Vaithedas, Alfredas Nortas = Alfred North Whitehead

Sutrumpintas vertimas iš: Ananda K. Coomaraswamy. *Figures of Speech or Figures of Thought: the Traditional View of Art*. Edited by William Wroth. London: World Wisdom, 2007 (Luzac & Co., 1946), Chapter XV: Primitive mentality, pp. 191–211.

Iš anglų kalbos vertė ir parengė Dainius RAZAUSKAS.

nančiosios šviesos ir kuriančiojo žodžio... Saulės dievas Ra buvo aukščiausias kūrėjas, o jo kūrybos priemonės buvo akis, ‘Horo akis’, ir balsas, ‘dangaus balsas, griaustinis’; faraonas buvo laikomas gimęs iš Saulės ir žemiškos moters (Alexander Moret. *Du caractères religieux de la royauté pharaonique*, Paris, 1902, p. 40, 41).

KELIOS MINTYS APIE TAUTODAILĘ IR JOS DABARTĮ

Asta VALIUKEVIČIENĖ

Metų pradžioje paprastai planuojame, ką turėtume nuveikti, o pabaigoje apžvelgiame, kas pavyko. Manychiau, kad vienas iš svarbių šių metų įvykių – tarptautinis simpoziumas „Tautodailė šiuolaikinėje visuomenėje“. Šį simpoziumą rengė visas būrys svarbių institucijų: Etninės kultūros globos taryba, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Lietuvos nacionalinis muziejus, Lietuvos tautodailininkų sąjunga, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuvos istorijos institutas ir Lietuvos Respublikos Seimo Kultūros komitetas. Renginys buvo skirtas Tautodailės metams apibendrinti ir tautodailės tyrinėtojo Pauliaus Galaunės 130-osioms gimimo metinėms paminėti.

Pauliaus tėvas Konstantinas Galaunė buvo kalvis, o mama Emilija – garsi verpėja ir audėja. Abiem tėvams amatas buvo ne vien būdas užsidirbti, bet ir saviraiškos forma, teikusi kūrybos džiaugsmą. Kažin kaip būtų susiklostęs Lietuvos dailės istoriko ir kritiko, grafiko, lietuvių profesionaliosios muziejinkystės pradininko Pauliaus Galaunės gyvenimas, jei jo šeimoje nebūtų buvę gyvų tautodailės tradicijų: Nors Paulius netapo kalviu, jis puikiai suvokė tautodailės svarbą, o ilgainiui paklojo pamatus lietuvių muziejinkystei. Beje, dar 1976-aisiais buvo įsteigta Pauliaus Galaunės premija, kurią Kultūros ministerija iki šiol skiria geriausiems Lietuvos tautodailininkams.

Turėjęs gyvai įvykti 2020 metais, dėl susiklosčiusių aplinkybių šis skirtingų šalių specialistų sambūris buvo perkeltas į 2021-uosius ir į virtualią erdvę.

Simpoziumą pradėjęs Lietuvos Respublikos Seimo narys Stasys Tumėnas uždavė klausimą: ar reikalinga tautodailė dabartiniame pasaulyje? Jos svarba jis nesuabejojo, bet formuluotė privertė suklusti. Ar tautodailė tikrai tėra praeities inkliuzas, tik muziejinis eksponatas, kuriam dabartiniame gyvenime sunku pritapti? O gal tai mūsų kasdienio gyvenimo dalis, pasireiškianti įvairiomis – senomis ir naujomis – formomis, kurios įgauna vis naujų prasmų? Gal vertėtų klausti, ar mums reikalinga tik tokia tautodailė, kokia buvo XIX a? Ar ji gali būti užkonservuota tam tikrame laikotarpyje? O gal turime leisti jai kisti? Kaip etnologė Gražina Kadžytė yra prasitarusi – jei lietuvis būtų aklaui laikęsis savo tradicijų ir stengęsis

nieko nekeisti, jis iki šiol nebūtų išėjęs iš dūminės pirkios...

Tad konferencijoje kalbėta tiek apie tradicijų ir savitumo išsaugojimą, tiek ir apie natūraliai vykstančią tautodailės kaitą. Taip pat apie tautodailės kūrėjų situaciją Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse – Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje ir Vengrijoje. Kiekviena šalis susiduria su savais iššūkiais, o dalinimasis patirtimi gali padėti juos įveikti. Visų šalių pranešėjai sutarė, kad svarbiausia yra gyvoji tradicijos perdava, kai amato subtilybes iš meistro perima pameistriai arba tai vyksta šeimos rate. Kita vertus, nors kiekvienas iš mūsų galime būti tautodailės sergėtojais, puoselėtojais ir skleidėjais, labai svarbi ir palanki valstybės politika bei įvairaus pobūdžio institucinė pagalba.

Taigi, kokia tautodailės dabartis? Lenkijos tautodailės meistrų sąjungos pirmininkas Valdemaras Majcheris pasidalino savo bendruomenės rūpesčiais: meistrai sensta, o jaunimas neskuba įsitraukti į tautodailininkų sąjungos veiklą. Nors panašios tendencijos juntamos ir kitose šalyse, vis dėlto situacija nėra dramatiška. Štai Latvijos atstovai pasidžiaugė, kad jų šalyje veikia net 125 taikomojo liaudies meno studijos, kuriose vykstančiuose mokymuose dalyvauja daug jaunų žmonių. Dažniausiai tokios studijos kuriamos kultūros centruose, o jų steigėja būna savi-valdybė. Šių studijų veiklą kuruoja Latvijos nacionalinis kultūros centras, kuris, atsižvelgdamas ankstesnių metų veiklą ir pasiekimus, paskirsto joms valstybės dotacijas. Latvijoje daugiausiai tokių studijų yra Vidžemės, Kuršžemės regionuose bei Rygoje, dažniausiai jose mokoma audimo. Pasak taikomojo liaudies meno ekspertės Lindos Rubenos, anksčiau mokytis austi rinkdavosi daugiausiai pensinio amžiaus moterys, dabar audimas išpopuliarėjo tarp gerokai jaunesnių moterų ir merginų. Visose šalyse jauni žmonės domisi tradicine kultūra, tautodaile, papročiais. Todėl vienas iš strateginių tikslų – ne tik supažindinti jaunimą su įvairiomis tautodailės sritimis, bet ir suvokti jų poreikius bei lūkesčius ir pasiūlyti jiems patrauklių veiklų.

Lietuvos nacionalinio kultūros centro direktoriaus Sauliaus Liausos teigimu, tautos paveldas, kaip ir lietuviybės puoselėjimas, tampa ypač svarbiu

išvykus iš gimtosios šalies. Gyvenant svetur tautinio savitumo išsaugojimas pareikalauja nemažai asmeninių pastangų. Kita vertus, tiek gyvenant užsienyje, tiek savoje šalyje, norintiems perimti ir tęsti tradicijas dažnai vien asmeninių pastangų nepakanka, reikia ir profesionalų pagalbos.

Koks tautodailės statusas skirtingose valstybėse? Lietuvoje turime 1999-aisiais priimtą Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymą, kuriame kalbama ir apie tautodailės saugojimą, puoselėjimą bei plėtojimą. Tautinio paveldo produktus globoja 2007-aisiais priimtas Lietuvos Respublikos tautinio paveldo produktų įstatymas, kurio tikslas – skatinti tradicinių amatų plėtrą ir remti amatininkus. Jame įtvirtinta ir tautinio paveldo produktų sertifikavimo sistema. Tačiau to nepakanka. Simpoziume buvo pristatytas šio teksto autorės (Lietuvos nacionalinio kultūros centro tautodailės specialistės) atliktas tyrimas „Tradicionių amatų būklės kaita 2005–2019 m.“, kuris atskleidė, kad liaudies dailės meistrai vis dar susiduria su daugybe problemų: jiems sudėtinga gauti kokybiškų žaliavų, nėra paprasta savo dirbinius parduoti, todėl neretai pataikaujama pirkėjų skoniui, atsiranda ir kičinių produktų. Ir tai nėra vien mūsų problema. Su panašiomis problemomis susiduria ir kaimynai latviai bei estai. Liaudies dailė kinta, todėl ieškant jai pritaikymo nūdienoje šalia gerų sprendimų atsiranda ir keliančių abejones. Kažin, ar tai išvengiama. Kita vertus, vien muziejinių eksponatų kopijavimas taip pat nėra išeitis. Pavyzdžiui, senieji geležiniai kryžiai, vadinami saulutėmis, gali būti puikus pavyzdys šiandienos kalviams. Tačiau retas kalvis kūrė tik saulutes, jie kalė ir arkliams pasagas ar apkaustus kaimo trobesių durims. Dabar prireikia kitokių dalykų – laiptų ar balkonų turėklų, kurių tarp muziejinių eksponatų vargu ar rastume. Tad kaip ir kokie tautodailės elementai pasitelkiami šių dienų kalvių dirbiniuose, ar jų autorinę kūrybą galime vadinti tautodaile? Neabejoju, kad po kurio laiko taip ją ir vertinsime. Muziejininkė Elvyda Lazauskaitė, kalbėdama apie muziejinius eksponatus, prisiminė, kaip liaudies meistrai pradėjo drožti prakartėles. Liaudies tradicijoje tokio dirbinio nebuvo – jos puosė tik bažnyčias, tad liaudies meistrai, kurdami medines skulptūreles, dairėsi į bažnytinio meno dirbinius, kopijavo šventuosius, jų ikonografiją, religinius siužetus. Dabar jau turime susiformavusią prakartėlių tradiciją, persmelktą mūsų liaudies dailės stilistikos. Rokiškyje nuo 1998-ųjų vyksta prakartėlių konkursai-parodos. Prakartėlių pavyzdžiai saugomi muziejų fonduose.

Vengrijos tautodailininkų asociacijos generalinė direktorė Gabriela Idjarto (Gabriella Igyártó) kalbėjo apie prekinį ženklą, kuriuo žymimi Vengrijos kultūros paveldui priklausantys produktai. Tokius ženklelius turi ir kitos šalys. Lietuvoje tautinio paveldo ženklelis suteikiamas konkrečiai produktų linijai. Šiuo ženkleliu pažymėtus gaminius dažniausiai matome įvairiose mugėse, tačiau pagrindinėse šalies suvenyrų parduotuvėse jie reti. Galbūt verta pasimokyti iš Estijos ir Latvijos, kurios savo sostinėse yra įsirengusios tautodailininkų asociacijų galerijas, prekiaujančias tautodailininkų dirbiniais. Jos užtikrina dirbinių kokybę, ugdo vartotojų skonį ir atlieka edukacinę funkciją. Pavyzdžiui, ne bet kokia juosta yra geras, mūsų paveldą pristatantis suvenyras, o tik tokia, kuri atspindi konkretaus etnografinio regiono ypatybes, yra tradicinių matmenų, būdingų spalvų ir raštų. Net jei gaminyje naudojamas tik tokios juostos fragmentas, iš jo mes turėtume išskaityti svarbią informaciją. Galima pridurti, kad būtent tokie, regioninį savitumą išsaugoję dirbiniai gali tapti vertingu suvenyru ir puikia, savojo krašto tradicijas pristatančia dovana. Ir Lenkijos atstovo V. Majcherio manymu, ypatingą dėmesį turime skirti tiems liaudies meistrams, kurie atstovauja konkrečios vietovės tradiciją ir turi sukaupę tam reikiamų įgūdžių.

Saugoti gyvąsias tradicijas kaip nelygstamas vertybes ragina ir ne kartą simpoziume minėta UNESCO organizacija. Lietuva 2004-aisiais ratifikavo nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvenciją, ja remiantis yra kuriamas Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas, kuriame įrašytos jau 39 vertybės. Žvalgydamiesi, kas iš mūsų tautodailės jau pakliuvo į UNESCO akiratį ar nacionalinį sąvadą, išsyk prisimename 2001-aisiais UNESCO pasauliniu nematerialaus paveldo šedevru pripažintą kryždirbystę, taip pat šiomet į šį sąrašą pasiūlytą šiaudinių sodų rišimo tradiciją. Ir į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą jau įtraukta ne viena tautodailės sritis. Tai verbų rišimo tradicija Vilniaus krašte, Kuršių marių burvalčių vėtrungių gamyba, mažosios Lietuvos delmonai, pintinių juostų pynimo tradicija. Kita vertus, šiame sąvade yra vertybių, kurios, nors netiesiogiai, bet yra susiję ir su tautodaile, pavyzdžiui, Kurtuvėnų Užgavėnių tradicija su persirengėlių kaukėmis arba kupiškėnų vestuvės, kurių kraitvežių šiaudinės karūnos yra vienas iš būtinųjų vizualiųjų šventės atributų, atspindinčių šios tradicijos savitumą. Dabar besidarbuojančios audėjos ketina pasiūlyti į sąvadą įtraukti ir jų amatą. Nors audimo tradicija dar gyva, ir jai jau yra svarbi globa bei apsauga. Palyginkime su

Gintautas Akstinas. Prakartėlė. 2010 m.

analogišku Vengrijos sąvadu: jame viso 42 vertybės, ir net 10 iš jų – tradicinės tautodailės sritys. Tai Matjo regiono liaudies menas, tradicinis siuvinėjimas, žiemos pabaigos karnavalo kaukių tradicija – Bušo šventė Mohače (Užgavėnių kaukės svarbios ne tik Lietuvoje!) ir kitos.

Svarbu paminėti, kad Budapešte rengiamas liaudies meno festivalis 2019-aisiais UNESCO buvo paskelbtas geriausia liaudies meno apsaugos praktika. Šiame festivalyje kasmet dalyvauja apie 800 tautodailininkų, jį aplanko apie 6 000 lankytojų. Tokiai auditorijai pristatyti savo vertybes svajotų kiekviena šalis! Lietuvoje jau turime tarptautinį festivalį „Lauksnos“, kas dveji metai rengiamą Klaipėdoje ir skirtą pažinčiai su Lietuvos ir pasaulio nematerialaus kultūros paveldo vertybėmis. Jame (kaip ir kituose folkloro festivaliuose) dalyvauja ir mūsų tautodailininkai, bet, žinoma, ne toks gausus jų būrys, kaip Vengrijoje. Gal vertėtų, toliau puoselėjant šią tradiciją, siekti tarptautinio pripažinimo?

UNESCO vertybes saugo valstybė arba jos yra pripažįstamos svarbiomis pasaulio kultūrai, tačiau, kad jos būtų pastebėtos, reikia pirminio impulso, kuriuo gali tapti kartais vos vieno ar kelių asmenų iniciatyvos. Kita vertus, tautodailės puoselėjimui svarbi ir institucinė pagalba. Be simpoziumo rengėjų, galima paminėti dar keletą svarbių šiai sričiai institucijų. Tarkim, Ekonomikos ir

inovacijų ministerija turi galimybę prisidėti prie tautodailės puoselėjimo per turizmą: galėtų atsirasti maršrutai, vedantys į tautodailininkų dirbtuves, kviečiantys į liaudies meno kūrėjų vedamus mokymus ar skatinantys aplankyti vietas, paženklintas medžio drožėjų darbais etc. Šios galimybės tikrai dar nėra išnaudotos. Kultūros ministerijos Kultūros paveldo departamentas gali tautodailės paminklams suteikti apsaugą. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija – užtikrinti pažintį su šia meno sritimi bendrojo lavinimo mokyklose bei profesinio ugdymo institucijose, taip pat siekti, kad ši sritis būtų visavertiškai pristatoma aukštosiose mokyklose. Užsienio reikalų ministerijos pagalba būtų svarbi, ieškant būdų pristatyti tautodailininkų ir amatininkų darbus užsienio rinkai. Jau minėta, kad rūpestis tautiniu paveldu yra viena iš Žemės ūkio ministerijos veiklos sričių.

Lietuvos tautodailės situacija nėra bloga. Lietuvos tautodailininkų sąjunga vienija apie 2000 narių, kurie, pasak jos pirmininko Jono Rudzinsko, per metus surengia net apie 110 tautodailės renginių: tai parodos, seminarai, mokymai, konferencijos ir pan. Tad Lietuvoje bemaž kas trečią dieną vyksta koks nors su tautodaile susijęs renginys. Įdomu tai, kad kaimyninės Lenkijos tautodailininkų sąjunga, jungianti taip pat apie 2000 narių, per metus surengia tik keliasdešimt renginių. Tad savo šalies kūrėjų aktyvumu negalime skūstis.

J. Rudzinsko manymu, nebėra griežtos taikos tarp tradicinio palikimo ir dabartinės tautodailininkų kūrybos, bet kuriuo atveju ji yra unikali, savita, besiskirianti nuo kitų šalių ir tautų kūrybos. Tai ir turime puoselėti bei saugoti, konservatyvios tradicijos sampratai priešpriešindami kūrybišką, kintančią, su savais atradimais. Kita vertus, kūrybiškumui būtinas geras tradicijos išmanymas. Simpoziume buvo aptartos ir įvairios gerosios tautodailės sklaidos praktikos. Tarkim, Vengrijoje Tautodailininkų asociacija bendradarbiauja su garsiais dizaineriais, kurie siūlo, kaip ir kokius tradicijos elementus galima būtų šiuolaikiškai interpretuoti. Taip gimsta dirbiniai, kuriuose dera novatoriškumas ir savitos nacionalinės kultūros šaknys. Šis bendradarbiavimas nėra trumpalaikis projektas, priešingai, jis vyksta nuolat. Kitas pavyzdys – tautinio kostiumo puoselėjimas Lietuvos nacionaliniame kultūros centre. Pasak S. Liausos, atlikus mokslinius tyrimus ir atkūrus etnografinių regionų savitumą atskleidžiančių tautinių kostiumų kolekciją, šis drabužis tarsi buvo prikeltas iš užmaršties. Ir nors jis galbūt nebebus aktualus mūsų kasdieniam gyvenimui, bet galime perimti atskirus jo elementus, kurie atrodys ir unikalūs, ir modernūs. Visa tradicinė tautodailė modernioje aplinkoje nušvinta naujomis spalvomis, skamba kaip nesenstanti klasika.

Simpoziumo pabaigoje buvo priimta rezoliucija, kuria kreipiamasi į Lietuvos Respublikos Seimą, Vyriausybę, Kultūros ministeriją, Švietimo, mokslo ir sporto ministeriją, Žemės ūkio ministeriją, Ekonomikos ir inovacijų ministeriją, Užsienio reikalų ministeriją, kitas už tautodailės bei tradicinių amatų būklę ir raidą atsakingas valstybės ir savivaldybių institucijas bei nevyriausybinės organizacijas ir raginama kartu rūpintis mūsų tautodailės ateitimi: priimti ilgalaikius politinius sprendimus, įtvirtinančius teisinį šios srities kūrėjų statusą bei gerinančius ekonomines tautodailininkų veiklos sąlygas, užtikrinančius specialistų rengimą ir jų kvalifikacijos kėlimą. Atkreiptas dėmesys į tautodailės, kaip kultūros paveldo, apsaugą, taip pat šios srities tyrimų svarbą, būtinybę užtikrinti tradicijų tęstinumą ir sklaidą. Nes problemų esama. Rezoliucijoje pabrėžiama, kad „mažėja galimybių nuosekliai pažinti, studijuoti tautodailės reiškinius švietimo įstaigose, mokslo ir studijų institucijose, kelti kvalifikaciją, šioje srityje trūksta įvairių institucijų veiklų suderinamumo ir tikslingumo, už šios srities plėtrą atsakingose institucijose nepakanka žmogiškųjų išteklių, nėra finansavimo stabilumo, bendros informacinės sistemos ir metodinės paramos, nepakanka sklaidos užsienyje“.

Siekiant išsaugoti tautodailės sričių tradicijas, užtikrinti jų tęstinumą ir plėtrą, didinti žinomumą ir prestižą visuomenėje, bendruomenių ir visos visuomenės įtrauktį, siūloma numatyti ilgalaikius tikslus, uždavinius ir veiksmus, sudaryti teisingas, ekonomines ir socialines sąlygas tautodailininkams ir tradicinių amatų meistrams kurti, o tautodailės reiškinių išsaugojimui bei plėtojimui užtikrinti tikslinį valstybės ir savivaldybių biudžetinį finansavimą. Pasiūlyta visa eilė konkrečių ir būtinų sprendimų pagrindinėse – politikos formavimo, teisinių ir ekonominių sąlygų gerinimo; švietimo, specialistų rengimo ir kvalifikacijos tobulinimo; tyrimų, paveldo apsaugos, tradicijų tęstinumo ir sklaidos – srityse, taip pat pasiūlyta prie Lietuvos nacionalinio kultūros centro įsteigti šią sritį kuruojančią, nuolat veikiančią tarpinstitucinę ekspertinę tarybą¹.

Rengiant rezoliuciją gana daug emocijų sukėlė pasiūlymas Lietuvoje įkurti atskirą Tautodailės muziejų. Tai galėtų būti labai svarbi institucija, tiek sauganti tautodailės dirbinius, tiek su jais supažindinanti plačiąją visuomenę, ilgalaikėse ekspozicijose pristatanti ne tik tautodailės klasiką, bet ir dabar dirbančių tradicinių amatų meistrų darbus.

Tautodailės metų paskelbimas 2020–aisiais, Tarptautinis simpoziumas 2021–aisiais, rezoliucijoje inicijuojamas 2022–2030 metų tarpžinybinio tautodailės išsaugojimo ir plėtros veiksmų plano parengimas dar kartą įrodo, kad tautodailė – tiek paveldėtoji, tiek dabar kuriama mūsų liaudies meistrų – yra reikšmingas mūsų kultūros dėmuo ir kad yra suvokiama jos svarba.

A FEW THOUGHTS ABOUT FOLK ART AND ITS PRESENT

Asta VALIUKEVIČIENĖ

An overview of the International Symposium “*Tautodailė šiuolaikinėje visuomenėje*” which took place in Vilnius in 2021. It talked about the situation of folk art creators in Lithuania and neighbouring countries – Latvia, Estonia, Poland, and Hungary. Each country faces its own challenges and sharing experiences can help overcome them. Speakers from all these countries agreed that the most important thing is passing on living tradition, crafts are taken over by apprentices or learned in family circles. On the other hand, although each of us can nurture our national folk art, it is very important to have a supportive state policy and various forms of institutional assistance. A resolution was adopted, calling for the legal status of creators in this field, ensuring education and further training for professionals.

1 Visą rezoliucijos tekstą skaitykite čia: <https://ekgt.lt/media/dokumentai/naujienos/2021/REZOLIUCIJA2021.pdf>

KAI SIRPO VYŠNIOS SUVALKIJOJ...

I D.

Gražina MARTINAITIENĖ

■ KODĖL VYŠNIOS?

Gimėte Raseinių rajone. Tad kodėl neparašėte „Kai sirpsta vyšnios Žemaitijoje“, o pasirinkote Suvalkiją?

Mano uošvija yra Suvalkijoje, ten važinėdavau vasarą, o sodai ten būdavo raudoni. Tiek vyšnių būdavo... Aš apie jas ir parašiau <...>. Krašte, kur aš augau, – netikusi žemė. Tėvas taip norėjo sode užsi-veisti vyšnių. Parsinešdavo, sodindavo. Atrodydavo, jau prigijo, bet po kelerių metų jos pajuduodavo. Nė viena vyšnia mūsų sode niekaip neprigijo.¹

Ko tik nepaklausia žmonės, dėl vienu ar kitu priežasčių panorę sužinoti, kas gi iš tikrųjų yra mįslingieji Marcelijaus baladžių personažai. Ypač garsusis Kukutis, nors šio „paslaptį“ šiek tiek atskleidė ir pats jo kūrėjas. Kaip, iš kur ir kada atsirado Žuvelis, Pluugžma, K. B., Margarita, turi jie realius prototipus ar ne, jei taip, tai kas jie, kaip iš tikrųjų vadinasi ir kaip atrodo? Kad ir kas būtų tie klausėjai – šiaip smalsuoliai, laikraštininkai ar motyvuoti literatūros tyrėjai – Marcelijus buvo kaip reta gabus jiems lyg atsakyti (neatsakydamas!), bet taip ir dar su tokia klastinga šypsenele, kad viskas pasidarydavo dar neaiškiau, slėpingiau...

Ir telieka neatspėtos, dėl to tik dar įdomesnės jo užmegztos intrigos, duodančios darbo kūrybos interpretuotojams ir šiaip visokių mitų kūrėjams...

Klausimų užduoda ir „Suvalkijos vyšnios“ – M. Martinaičio eilėraštis, Vytauto Kernagio „įgarsintas“ ir tapęs turbūt visoje Lietuvoje žinoma ir populiaria daina, o sūduviams – kone himnu. Nenuostabu tad, kad jiems smalsu, kaip, kada, kur ir kodėl radosi ši daina, jos žodžiai ir įvaizdžiai. Kaip čia atsitiko, kad tam žemaičiui parūpo Suvalkija? Pasak vieno rašovo, važinėjęs jis kažkur aplink Kybartus ar Kalvariją. Pasak kito, gal poetas buvo apsivalgęs tų vyšnių? Sako, per vieną

literatūrinį renginį Marijampolėje susirinkusieji jomis netgi buvo vaišinami – Vytauto Kernagio garbei ir atminimui!..

Taip ir nesurandant atsakymo, nutarta, jog valso tempu sukurta daina vis dėlto yra tinkamiausia... linksmybei, šokiui, ką vieną kartą per TV ir pademonstravo kelios žvitrūs Marijampolės panelės. Bet panašu, kad joms turbūt taip ir liko neaišku, kodėl po jų „numerio“ pašoko iš savo vietos žiuri narys profesorius Donatas Katkus ir ką reiškė jo spontaniškai prasiveržę anaipol ne susižavėjimo, o pasipiktinimo ir apmaudo žodžiai: „Ar suvokiat, ką jūs čia parodėt?! Turėtumėt suprasti, kad tos Kernagio-Martinaičio vyšnios visai ne valsiukas pasistaipymui!..“

Gal Marcelijus labai neprieštarautų, jei būtų praplėsta ir gal net gerokai papildyta Donato Katkaus užuomina. Juk tai būtų visai kas kita, nei atskleisti Marcelijaus baladžių personažų paslaptis – to jis nedarė nei pats, nei įpareigojo daryti ką nors kitą. Tačiau šį tą papasakoti apie eilėraščio „Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoje“ radimosi aplinkybes, tam tikrą jo kontekstą, inspiracijos šaltinį, gal ir motyvacias turėtų ir galėtų būti svarbu. Visai ne dėl to, kad tai patenkintų klausinėtojų smalsumą, o kad gal padėtų pajauti, kaip sudėtingai gyvenimo konkretybės virsta poetiniais įvaizdžiais, metaforomis, tai yra tomis ypatingomis meninėmis figūromis, kurių prasmė ir nauja tarpusavio sąsaja žymiai išplečia ir pagilina kiekvieno kūrinio emocinę įtaigą ir turinį?

Marcelijus buvo užsidegęs savo atsiminimų knygos „Mes gyvenome“ tęsiniumi, kuriame turėjo būti pasakojama apie sovietmečio dešimtmečius. Jau buvo pasižymėjęs tokį lyg ir planą ar apmatų, susiradęs ir pasiguldęs šalia kompiuterio pluoštelį atsirinktų savo ano meto rašinių. Ar juos ketino įterpti į būsimą atsiminimų knygą? Kažin, nes nemėgo pažodžiui kartoti to, ką jau kartą buvo parašęs, juolab publikavęs. Tie esė tikriausiai jam turėjo tik priminti kai ką iš to baisaus, nuodingo, šizofreniško, bet ir svaigaus, nes mūsų jauno, dėl to savaip net linksmo laiko.

Deja, deja. Lyg kas, išniręs iš anų metų, būtų tyčia kliudęs ir neleidęs rasti tai knygai... Gal ji

1 Žiedūnė Juškytė. Paskutinis (? – G. M. M.) interviu su M. Martinaičiu: apie kūrybą, gimtąsias vietas ir miesto žmones // [http // www. respublika. l // ltnaujienos / kultūra / interviu / marcelijus-atsisveikina-su-kukučiu / 2013.04.02](http://www.respublika.lt)

būtų prilygusi „Mes gyvenome“ ir tikrai kitokia? Ką gali žinoti? Tačiau jei būtų suspėjęs parašyti, tarp šių sovietinių ir posovietinių dešimtmečių tikrai būtų tilpę trys ar pusketvirto, šiaip ar taip turėjusių reikšmės Marcelijui ir sieję jį su Suvalkija. Ne tiek su jos centru Marijampole, kuriai 1955-aisiais prievarta buvo užmaukšlinta Kapsuko kepurė, o su to miesto per keliolika kilometrų nesiekiančiu kaimu, kuris driekiasi tarp lėtai viena prie kitos artėjančių, galiausiai susiliejančių Šešupės ir Sarnos upių ir nuo senų senovės vadinasi Surgučiais.

Iškart pasakysiu: tas kaimas ir viena jo sodyba iš tikrųjų Marcelijui visai ne uošvija. Šis įvardijimas tiesiog buvo pavartotas kaip trumpas atsakymas į pabodusį klausimą apie jo geografinius „kūlvirsčius“. Bet kartais pagalvoju, kad jis pats, kaip ir kiekvienas tikras etninis gaspadorius, tolydžio vis labiau įtikėjo ją turįs. Kad ir kaip ten būtų, bet aš, jo gyvenimo bendrakeleivė, Marijampolės apskrities Sasnavos valsčiaus Surgučių kaimo ūkininkų Daukšių sodyboje nei gimiau, nei gyvenau su tėveliais. Čia tik mano Mamutės tėviškė, jos tėvų, senelių ir prosenių lizdai. O aš iš Aukštaitijos Širvintų, kuriuose gimiau, į Surgučius penkiametė prieš karą ir okupacijas trumpam buvau atvežta vienintelį kartą – parodyti Mamutės tėvams, seneliams ir proseniams. Tame kaime buvoti ir trumpiau ar ilgiau pagyventi pradėjau tikrai vokietmečiu, ankstyvosios jaunystės metais. Ir tai tik tuomet, kai ištiko betėvystė, karas, pokaris. Kai reikėjo prisilieti prie ko nors ieškant paramos, paguodos, netgi sotesnio kąsnio.

Bet dabar, kai jau nuversta toji sodyba, iškirsti ir tikriausiai supleškinti ją supę vyšnynai, širdį suspaudžia toks sielvartas dėl netekties, lyg būčiau palaidojusi kažką neišpasakytai brangų ir savą. Senelių žemė virto prekiniu sodu, į kurį man jau nebesmagu kelti koją, kad prieš išeidama Amžinybėn atsiveikintčiau su buvusiu kiemu, takais takeliais ir, sako, vieninteliu nenugriautu, tebestovinčiu trobesiu – moline, senelio rankom krėsta kamara...

Nieku gyvu neteigiū, kad Surgučių kaimas ir Daukšių sodyba su dviem kasmet mūsų aki-vaizdoje vis žemiau linkstančiais jos gyventojais Marcelijui pavadavo, pakeitė, juolab atstojų Paserbentį, kuris buvo augte priaugęs, lipte prilipęs prie jo širdies. Tačiau drįstu teigti, kad jam ši naujai pažinta, gerokai kitokia nei jo gimtoji vietovė ilgiems metams tapo lyg koku priedu ar šiokia tokia kompensacija to, ko Marcelijus neteko praradęs savo Palendres, Kalnų ir Gervines. Kitaip

jis nebūtų noriai, neretai ir vienas pats, kilęs važiuoti į tą jam naują vietą. Ypač kai pasijuto savas tarp tų šurkštokų, bet savotiškai net sentimentalių žmonių, kai šiek tiek, o gal ir visai apsirato su Suvalkijos erdvėmis ir lygumomis. Šiaip ar taip, jose juk irgi augo žolė, medžiai, dūzgė bitės ir čiulbėjo paukščiai. Tegu gamta buvo truputį kitokia, nei Paserbenty, bet – gamta. Be to, visai čia pat tyvuliavo vandenys, gimtinėje toliki ir todėl taip pasiilgstami...

Ir dar. Nesiliauju stebėjusis, o ir rašinėti imuosi ko gero todėl, jog mudviem lankantis, kaip tik šioje „uošvijoje“ vos ne kiekvienąkart neišvengiamai atsitikdavo kas nors keisto, juokingo ir neįtikimo, ką galėčiau pavadinti „kukutišku“. Kartais tas nutikimas ilgam pralinksmindavo ir nudžiugindavo, bet kur kas dažniau priversdavo nutilti, nuliūsti, skaudžiai pajutus, kad anapus mudviejų vilniškio dramblio kaulo bokšto egzistuoja ir į kažkokių nenusakomus patamsius nesulaikomai nyra kitokia realybė. Grįžęs iš tokios kelionės „su nuotykiais“ Marcelijus ilgam virš alaus bokalo suremdavo barzdas su Apučiu. Jam, kartais dar ir Jonukui Strielkūnui, išpasakodavo, ką toje savo išvykoje buvo pamatęs ir patyręs. Abu svarstė – o kodėl? O kas iš to ir po to? Juozas viską suprasdavo: pats kartkartėmis iš savo Zervynų parsiveždavo panašių patirčių. Kai kada vieną ar kitą Marcelijaus pasakotą Surgučių „nuotykią“ atšvaitą atpažindavome Apučio apsakyme, tik perkeistą, įgavusį kitokį pavidalą ir prasmę. Marcelijus patenkintas: „Matai, Juzas įsidėmėjo.“

„O MYLIMAM KOLŪKYJE...“ GYVENIMAS IŠ NAUJO

Kai po slapstymosi Kazlų Rūdos Užgirių durpyne dėdė Juozas su savo Mariute surizikavo grįžti ir vėl iš naujo kurtis savo-ne-savo namuose, sakėsi dar ilgai klausydavę, ar neataidi iš kur nors sunkvežimio ūžesys ir kita kokia grėsmė. Jie juk vis vien „buožės“, vis vien „sąrašuose“... Buvusio velionės močiutės kambarėlio kampe dar ilgai stūksojo maišas su džiovinta duona; juk ką gali žinoti?

Kita vertus, jie suvalkiečiai, tai negi sėdės rankas sudėję, ir nér ko stebėtis, kad jau turi užsi- auginę karvutę, nupeni ir kasmet pasiskerdžia po kiaulę, kas pavasarį išsiperina paukščių...

Todėl tetulytė kiekvieną mūsų viešnagę pradeda nuo to, kad neša ir neša ir ant stuboje stebuklingai išlikusio ilgojo uosinio, kažkada didelę šeimyną valgydinusio stalo dėlioja visa, ką

turi ir kuo gali pasididžiuoti tikra gaspadinė: sūrį, sviestą, dešrą, rožiniais raumenukais dryžuotus lašinukus, *palengvicos* (*palendvicos*?) ir paties tikriausio suvalkietiško skilandžio griežinius... Mudviem, nudvasintiems baltarusiško, anot Marcelijaus, batų tepalu ar ratų stebulių šmeru atsiduodančio margarino, sunkiai užtepamo ant kvadratinį vadinamosios forminės duonos riekių, tįsta seilė.

Nieko nepadarysi, kenčiame, o paskui iš palengvo, mandagiai pradedame ragauti, tarp kąsnių – šnekėtis. Tačiau duona ant stalo, deja, dar gana ilgai šiame kaime (tikriausiai tuomet ir daugelyje kitų?) bus ne naminė, o tokia pat forminė, išblyškusi, beskonė, kaip ir Vilniuje. Kai kada net neskanesnė. Bet nėr kur dėtis, todėl dviračiais arba ant kuprų beveik visi surgutiškiai jos *buchankes* (tokius keturkampius kepalukus) gabenasi iš Sasnavos ar net paties miesto. Šešiasdešimtyje kolchozninkų arų rugiams neužtenka vietos, neatsimenu, gal net buvo neleidžiama jų sėti, nes, atrodo, buvo ir toks laikas. Iškultų grūdų irgi nelabai būdavo už ką ir kur nusipirkti, nebent „sukombinuotų“, tai yra nugvelbtų iš kolchozo sandėlio. „*Sandėlnykas* pažįstamas, kai kitąsyk atvažiuosit – bus“, – žada dėdė, žinodamas, jog Gražytei, tai yra man, nėra didesnio skanėsto už kaimišką, namie ant ajerų pado iškeptą tikrų rugių duoną. Ko jau ko, o ajerų pilni Sensesniai.

Vis dėlto iš kažkur gaunama tų rugių, jie irgi kažkaip sumalami, paskui paverčiami saldžiarūgšte tešla, kurią, Marcelijui stebint ir vis pamokant, pūkšdama minkau ir aš pakaitomis su tetulyte. Bet kepalukų sulipdome jau nebe keturis ar šešis kaip kadaise, o tik du ir kur kas mažesnius. Tačiau iškepę jie tokie pat gražiai rudi, pakraščiuose su kriaukšleliais, kurių ir dabar, „prie dėdės“, nevalia laupyti, kad ir kaip norėtum, nes žaloti kepalą – tai jau ne! Duona – šventas daktas, nors tokiu kažkodėl nelaikomos mieste keptos keturkampės *buchankės*, kurių riekės negailima nei šuneliui, nei pasipainiojusiai po kojomis vištai. Sako, net ir kiaulei. O štai naminė, grynų rugių, rankomis minkyta ir kepta namų pečiuje... Daukšių duonkepis pečius didelis, šonu suglaustas su virykle, kurią suvalkiečiai kažkodėl vadina mašina...

Visokius senovinius papročius tarytum užmiršę ar jų atsižadėję mūsiškiai vis dėlto duonos raikymo niekada nepatikėdavo moteriškėms. Kiek pamenu, tai būdavo išskirtinė senelio – Tėvelio privilegija ir teisė, po jo mirties atitekusi dėdei. Mudviejų viešnagės metu didysis duonriekis

peilis patikimas Marcelijui, ir smagu matyti, kaip jis stengiasi, kad jo riekės būtų reikiamo storio ir lygumo, būtinai per visą kepalą ir atpjautos gražiai gultų viena šalia kitos ant lentutės arba būtų įteikta po vieną kiekvienam valgytojui... Ne kitaip bus ir tada, kai savo Vanaginės sodybėlėje patys imsime duonos kepimo...

Šiai naminei tetulytės duonai skoniu ir svarba galėjo prilygti nebent „firminiai“ jos pusryčių barščiai. Apie juos irgi sekdavau sakmes Marcelijui, nors jis, kaip supratau, iš pradžių nelabai jomis tikėjo, kol pats neparagavo. O visa tetulytės viralo nepaprasto skanumo paslaptis – geroka rūkytų lašinukų ir vis to paties tikro skilandžio porcija, išvirta namie užaugintų ir medinėje bakelėje išrūgusių burokėlių (čia vadinamų brokais be *u*) rasale.

Vos nepamiršau: tikras suvalkietiškas skilandis turi būti skanintas ne česnaku, o tik švelniai juo dvelkiančio augalo, vadinamo *kolytu*, *kolytuku*, sėklytėmis... Marcelijus kramto „marmurines“ to skilandžio riekes, o aš didžiuodamasi matau, kad jis visam laikui jau yra pavergtas ir jų, ir tų taip pat pačių tikriausių suvalkietišku barščių skonio. Kažkurią Surgučių vasarą parodžiau jam, kaip atrodo tas *kolytas*, botanikų vadinamas ne taip ir prastai – dirvine čiužute (senesni surgutėnai, atrodo, nė iš tolo nebuvo girdėję tokio pavadinimo). Po to ne vienus metus pasivaikščiodamas jis nebepraeidavo pro šalį, javų lauko pakraštyje neprirovęs šakotų *kolytų* stiebelių, apsaugstytų į širdes panašiomis ankštarėlėmis, nepakramtęs jų „česnakinių“ sėklelių. Išdžiūvusios jos tikrai čiužėdavo. Vėliau, kai Vilniuje jau turėjome namus ir net sodybėlę užmiestyje, bevaikštinėdami po jos apylinkes, dirvų pakraščiuose kai kada aptikdavom tų čiužūčių. Buvome ir patys pasisėję, puokšteles kabindavome palubėje džiūti, o iškultas sausas sėklas nesėkmingai mėginome panaudoti savo miestiškuose valgiuose. Tačiau atrodo, kad jos buvo Dievo specialiai sutvertos tik suvalkietiškam skilandžiui...

Neiškenčiau čia nenuklydusi į tai, kas dabar įmantriai pravardžiuojama kulinariniu paveldu. Bet kaip norėčiau prieš suvisam išeidama į rojaus pievas dar bent kartą jei ir ne pasrėbti iki soties, tai nors lyžtelėti tų, mano įsitikinimu, vienintelių Lietuvoje tikrų barščių, užsikandamų irgi tikra kaimiška duona. O jau skilandžio! Bet ir jis net pačioje Suvalkijoje seniai nebe ir nebe toks. Ir suvalkiečiai, ko gero, nebežino, nebeprisimena, nebeatpažįsta *kolytukų*, stebuklingų parugių žolelių su tamsiai rudomis kvapniomis sėklelėmis, čiužančiomis ankštarėlių širdelėse..

TRYS ARAI RAUDONŲJŲ DOBILŲ

Iš pradžių mudviem nė netoptelėdavo galvon klausimas: jeigu dėdė nebeturi jokio arklio, o ir vežimus atėmė kolchozas, tai kaipgi kluone, šalinėje, kurią iš pirmų viešnagės dienų pasiskyrėme nakvynėms, atsiranda mudviejų pagulamas šienas? Gal tik po poros metų tetulytė prasitar: pasišienauti nekolchozninkui Daukšiu leidžiama tik pagrioviuose ir pasasniuose, o susidžiovintą šieną į kluoną įjėdu su pačia susineša ant kuprų. Dėdė pasidirbo dvejus – Mariutei ir sau – specialius neštuvus, kuriuos sudaro dvi puslankiais suriestos, virvutėmis išpintos ir apačioje viena su kita surištos kartelės. Išeina lyg kokie knygos viršeliai. Tarp jų prisikrauna šieno, neštuvų viršų suveržia diržais, kad sausa žolė neišbirtų, ir užsikėlę ant nugarų tempia iš pasasnio aukštinį į kluoną... Nieko čia keisto – dauguma ne vien surgutėnų, bet tikriausiai šimtai visų ankstyvojo kolchozmečio žemdirbių taip susigabena maistą savo karvutėms...

Sumąstyta ir dar viena originali žemės ūkio „technika“, kurią, beje, ir dabar, šiais mano užrašų kurpimo metais, puikiausiai tebenaudoja keli mūsų Vanaginės sodybos kaimynai. Tai tokia vienavagė žagrė, traukiama ne arklių, o žmonių. Vienas jų, dažniausiai moteriškė, įsikinkiusi į pavalkus, tempia žagrę, tad yra arklys (teisingiau – kumelė), o vyras, užgulęs rankenas, stumia visą agregatą pirmyn ir verčia vagą...

Mudu stengsimės Marcelijaus Paserbenty, po to ir „mano“ Surgučiuose atsirasti per didžiuosius darbus, kad bent kiek patalkintume. Dažniausiai dėdžių rasdavome viską jau padarytą, išskyrus nebent šienapjūtę. Gražu būdavo žiūrėti, kaip trejetas dar tiesių, lieknų ir dar nesusimetusių į kupras vyrų – abu mano dėdės ir Marcelijus guldo žolę į pradalgę... O anksti ryte iš miegų pažadina tin tin tin – dėdė plaka dalgį. Beveik taip, kaip anais, dar vokietmečio laikais, tačiau tada plakdavo ne vienas vyras, o du ar trys. Namu gale dar tebestovi įkasta žemėn viena „bobelė“ – stulpelis su geležiniu antgaliu dalgio ašmenims padėti.

Skystėja tos pradalgės. Įsisiautėjusi melioracija džiovina žemę, daugelyje pasasnių lankų beauga smilgos ir kažkokios jau nebepažįstamos, į varpučius panašios šiurkščios žolės. Niekam iš valdžios neateina į galvą, kad lygia greta su šiais suguldytais į griovius ir žemėmis užpiltais vandens nutekamaisiais vamzdžiais turi būti įrengiama ir drėkinimo sistema... Tai ir auga kažkokia kieta, aštri, vienintelė šioje išsausėjusioje ir sukietėjusioje žemėje pajėgianti išgyventi žolė.

Vietoje kelių stamantrių, savotiškai kvepiančių gražių piktžolių krūmelių, kurie nuo seno augo šalia molinės kamaros, sužėlė nemaža jų plantacija. „Kas tie augalai?“ – teiraujasi Marcelijus, ketindamas nusiskinti jų žiedelį ar lapą, ir aš baisiai didžiuojuosi, kad jis – kaimietis – nepažįsta, o aš puikiausiai žinau, jog tai pačios tikriausios durnaropės, kurių geriau *nerušioti*, tai yra neliesti. Beje, niekada nemačiau, kad jomis ar nuoviru kas nors būtų gydyta. Na, auga sau ir tegu auga.

Nežinau, kaip atsitiko, kad neįsiminiau, ir todėl nebežinau, kuriais metais šalia Daukšių sodo atsirado mažytis, gal kokių trijų ar keturių arų, raudonųjų dobilų plotelis, ir Marcelijus išsibaudė, kad jam būtų leista juos nupjauti, paskui džiūstančius ir vartyti. Ar tuos sovietų valdžios mirtinai išpeiktus ir uždraustus auginti dobilus leido pasisėti gerokai vėlesnė, aiškiai išmintingesnė kolchozo valdžia? Ar dėdė ir kiti surgutėnai taip pasielgė sava valia, o valdžia to „nepastebėjo“? Nežinau. Tik prisimenu, kaip svaigiai kvepėjo tas raudonai žalias stačiakampis ir jau sausi, sudžiūvę, tačiau beveik nepraradę visos savo spalvos purūs dobilų žiedeliai! Ar Paserbentyje Marcelijaus tetis irgi augindavo raudonuosius dobilus? Neįsidėmėjau, nebepamenu, o pasiklausti nebėra ko. Lyg ir neaugino. Todėl tiktai savo surgutiškėje atmintyje saugau vaizdą: Marcelijus stovi su dalgiu prie rausvai žalios, tankiai suaugusios vešlios dirvelės ir dobilų gniūžte braukia per ašmenis...

Anais tolimalais mano paauglystės metais ant tų neišpasakytai kvapnių dobilų kluone nebūdavo miegama, tik ant šieno. Tačiau kai atsirado kukli galimybė jų šiek tiek pasisėti ir nusipjauti, Daukšių kieme kolchozas jau kada buvo nugriovęs didįjį kluoną... Dobilus teko kimšti į mažyčio, anot Marcelijaus, vienviečio, nes tik vienai karvutei skirtu, naujai dėdės pasistatyto kluonelio pastogę, kur nei šikšnosparniui nebebuvo kur dėtis.

„VOK, VOK IR SUVOKSI (SUVOGSI?)“!

Tai sovietinių mokinukų folkloro eilutė, jų susikurtas žaidimas žodžiais. Skirsneliui pavadinti ji man lyg pritiko, lyg nelabai, nes dabar jau sarmata prisipažinti, ką ne taip seniai be jokio sąžinės graužimo negražiai darėm.

Ir Marcelijaus gimtosios Žemaitijos, ir kito Lietuvos kampo – Suvalkijos – žmogeliai parašydavo mudviem į Vilnių apie savo gyvulėlius. Nelengvai jie būdavo užauginami, nupenimi vien dėl to, kad neretai, gal net dažniausiai, žaliuosius pašarus tekdavo „susikombinuoti“, tai yra tiesiog pasivogti...

Jau negalėčiau suskaičiuoti, kiek kartų visi keturi – dėdė su Mariute ir mudu su M. – priėmus esame slinkę į kažkada nuosavas, bet jau seniai kolchozo runkelių okupuotas dirvas. Jų neužmatomai ilgas, nuo vieškelio iki pašėšupio arba į kitą kaimo pusę – nuo Sasnos iki gelžkelio tįstančias vagas, šliauždama klūpomis arba susilenkusi, per dienų dienas ravi, retina, kaupia tetulytė ir kitos kaimo moterys. Pavakariais mudvi su ja prisilaužiame runkelių lapų, kurių kietai prikimštus maišus vyrai partempia namo. Dėdė bandė atkalbėti „žentą“ nuo tokių iškylų, tačiau šiam, atrodo, tokia galimybė *paiškadyt* sovietizmui teikė geroką malonumą ir šiokią tokią intriga...

Šių žygių metu ne kartą pastebėdavom kažkokias kuprotas figūras, panašiai besidarbuojančias kitose begalinio runkelių lauko vietose. Tarp jų šmėsčiodavo ir visai mažutės, itin judrios figūrėlės – taigi, ir kolchoznykų vaikai ėjo vogimo mokslus... „Vok, vok ir turėsi...“

Buvo laikas, kai reikėdavo būti atsargiems ir smulkinant tuos maloniai vėsius, traškančius, gražiai žalius lapus, kai dideliu geležiniu ratu sukdamom per stebuklą išlikusios kapoklės peilius. Štai ir užmiršau, kaip ji vadinosi, lyg ir *čiečka*, *šiečka*, *siečka* ar *liodre*? Juk pamatęs koks nors pašalinis išsyk suprastų, iš kur ir kieno tie runkelių lapai. Žmonėms skirtuose šešiasdešimtyje arų, kurie oficialiuose popieriuose tada buvo vadinami pasodybiniais sklypais, saviems runkeliams sodinti stigo vietos...

Kai kada kaimiečių vis labiau ir išradingiau įsisavinami vogimo mokslai atsiversdavo kita puse, lyg nubausdami juos už *grieką*. Mažiausiai keletą pavasarių, grįžusi iš kolchozo bulvių sodinimo, mūsų tetulytė iš savo *vatufkės*, *fufaikės* (lietuviškai – vatinuko arba šimtasiulės), tai yra visos sovietijos kolchozninkų ir šiaip proletariato „klasinės uniformos“ kišenių bei užančių traukdavo ir pagarbiai į atskirą dėžę dėdavo gražias, didžiules bulves. Kitos kaimo moteriškės darė tą patį, nes buvo sužinota, jog tai esanti ypatinga veislė: bulvių gumbai užaugantys labai dideli ir daug po krūmu. Rudenį tai pasitvirtino. Tada tuojau pat kiaulėms buvo supenėtos, į kugelius sutarkuotos, iškeptos ir skaniai suvalgytos visos „senoviškos“, moteriškių nuomone, „savo jau atgyvenusios“, ne tokios didelės ir derlios vietinės bulvės. Per kelerius metus naujųjų bulvių buvo prisisodinta kiekvienos šeimos aruose ir šeimnininkai negalėjo atsidžiaugti: neregėtai gausaus derliaus užteks ir žmonėms, ir kiaulėms.

Keliolika šių stebuklingų bulvių tetulytė džiaugdamosi įteikė ir mums. Parsivežėm, pasisodinom savo sodybėlėje. Ir ką? Gumbų užaugo

daug, kiekvienas dydžio sulig šuns galva, bet... Bulvės pasirodė esą neskanios nei virtos, nei juo labiau tarkuotos, todėl nelabai tinkančios įprastiniams lietuvių kugeliams, bulvinėms bandelėms ir suvalkietiškiesiems didžkukuliams... Neskanumo priežastis pasirodė paprasta: kažin kokiam literatūriniame susitikime „su kaimo liaudimi“ Marcelijus sužinojo, kad toji superderlingų bulvių veislė yra išvesta ne žmonių maistui, o gyvulių pašarui... Ne vien Suvalkijai, bet greičiausiai visai Lietuvai valdžia jų pripirko kurioje nors „broliškoje“, ar gal net užsienio respublikoje, nė neketindama žmonėms pranešti, kam iš tikrųjų turi būti naudojami tie šakniavaisiai.

Patyrė vargo Surgučių moteriškės, kol vėl susigrąžino tradicines savo bulves, kurios „prie Smetonos“ būdavo dar ir keleriopos paskirties: vienokios bulvinėms dešroms, cepelinams, kitokios košei, trečiokios – kad sukristų ir, gausiai apibertos smulkiais pjaustytais krapais, tiktų prie rūgpienio. Tiesą sakant, net ir dabar dažniausiai tik turguje ir tai ne visuomet galima nusipirkti specialiai tarkavimui, grūdimumi ar skrudinimumi skirtų bulvyčių...

Prieš keliolika metų jau nepriklausomoje Lietuvoje panašiai buvo nutikę su kopūstais. Neaiškūs verslininkai ar valdžios pareigūnai pigiai pripirko ne baltųjų, maistinių, o kažkokių kitų, gal pašarinių, kopūstų sėklų. Lietuvos daržus užgulė gražūs, garbanoti, bet kietais kaip skarda ir galvų nesukančiais lapais kopūstai...

Dar akimirklai grįžtu prie tų nelaimingų runkelių, kurių lapų laužymo gal nė nereikėtų laikyti nuodėme. Sako, kad protingesni kolchozų pareigūnai lapavimą net skatindavę. O gvelbiami būdavo ne vien runkelių lapai, bet ir gumbai. Ypač patrauklūs buvo cukriniai, kurių, kaip žinia, Suvalkijoje būdavo ištisos plantacijos, jei tik kolchozai kaip nors jų nesuniokodavo puikiai ūkininkaudami ir taikydami visokias „pažangias“ auginimo metodikas.

Parsineštus gumbus kolchozninkai tarkavo, siulė gyvuliams, bet iš jų taip pat vis intensyviau sunkė ir naminukę. Mūsų dėdė nepripažino šio runkelinio siurbalo, tik ruginį. Tačiau sodybos įnamiai jau buvo nudanginę mūsų šiekus jo varymo prietaisus, tad prireikus tekdavo šio gėrimėlio kulniuoti anapus Šešupės į Šunskagirę... Buvome ir mudu su M. dėdė nusivedęs pas tą *šinkorių* apžiūrėti jo „fabrikėlio“ ir parsinešti pirmojo varymo „sulčių“. Juk be jų tada buvo tiesiog neįmanomas joks reikalas ir pagalba...

Kad runkelinis nuodas būtų *macnesnis*, į jį žmogeliai dar įberdavo „dusto“ – tokių baisių

smirdinčių miltelių, kurių maišus iš kažkur parsigabendavo kolchozų ūkvedžiai, liepdami barstyti ant visko, ką buvo įstengę pasodinti. Atseit, jie vieninteliai taip gerai saugo nuo kenkėjų, kurie nuo jų gal ir pakratydavo kojas, bet barstytojai tai jau tikrai, nes iš neišmanymo jie dar ir džiaugdavosi galėdami išganingojo „vaisto“ prisipilti į kišenes, skvernus ir parsinešę namo gelbėti savas daržoves...

Ar ne tas nelemtas dustas gerokai sutrumpino Marcelijaus tečio gyvenimą, kai plikomis rankomis ir be jokių apsauginių veido kaukių Paserbenčio žmonės buvo pavaryti barstyti tuos nuodus ant kolchozo daržų. Barstė ir ant saviškių.

Nedidelė nauda iš tetulytės darbo kolchoze, ko gero jis tik davė galimybę ir teisę turėti tuos vargingus arus. Neįsiminiau, todėl nerizikuoju pasakoti, po kiek ir kuriuo metų laiku jai būdavo atlyginama už vadinamuosius darbadienius, kuriuos žmonės tuojau pat pervadino vargadieniais, š...dieniais ar dar kitaip. Negaliu teigti, kiek ir kada mokėdavo grūdų, pinigų, bet tikrai po ne daug, ir kaip tik vos vos didėjo tie atlyginimai. Tik daug vėliau jau imta kolchozninkams duoti net ir cukraus. Matydavom jo maišelį, iš kurio tetulytė mums siūlydavo pasisemti ir vežtis į Vilnių. Nesivežėm, turėjom gėdos.

Bet štai kitą „biznį“ sutarėm: pusiau dalintis kas pusmetį paskerdžiamos kiaulės mėsa. Prisime nu, kaip susėdė ant šilto mūrelio (*prico*) Marcelijus su tetulyte sutarė abipusę naudą. Mat jiedviem su dėde viso gyvulio esą gerokai per daug. Jei pasiskers ir susidarys (tai yra susūdys, išrūkys) vieną *cielą* kiaulę per metus, tai per tiek laiko jos mėsa pasidarys nebe tokia skani ir tiesiog nusibos. Gal geriau auginti dvi, skersti po vieną kas pusmetį ir dalintis: puskiaulė jiems, puskiaulė mudviem.

Nuostabu matyti, kaip toks ne šios žemės žmogus, koks po teisybei ir yra Marcelijus, skaičiuoja ir rašo ant popieriuko darbo sąnaudų kainas ir kelia balsą, kai dėdė su tetulyte ima priešintis bet kokiam mudviejų atsilyginimui. Pamažu derybos vis labiau darosi panašios į tikrą mončės biznį – anaip tol ne kiaulės savininkų naudai... Sutariama: na, mudu nebent šiek tiek prisidėsime prie *kombikormo* pirkimo: naujaisiais laikais kiaules kaime žmonės peni nebe savo išsiaugintų javų miltais, įmaišomais į bulves, o šiuo keistu pašaru ar jo priedu. Net nežinau, iš ko jis gaminamas, bet tetulytė sako, kad gyvuliai jį mėgsta ir lapnoja apsiputodami. Ūpo pagautas Marcelijus aiškina, esą tas naujoviškas ēdalas *kombikormu* vadinamas todėl, kad yra „sukombinuojamas“, tai yra kažkokiu nelabai sąžiningu būdu nežinia kur ir

iš ko nusiperkamas. Dėdės ir tetulytės manymu, ta gyvulio liuoba ir dorojimas jiedviem atseit visai nieko nereiškia, runkelių lapai „valdiški“, tad nieko nekainuoja ir juos patys parsinešam. O juodu su tetulyte mes tiesiog „išgelbstim“ nuo mėsos pertekliaus... Ir dar pasako tai, kas mudu privaro beveik iki ašarų, nes visai nelauktai atskleidžia, ką iš tikro apie mus galvoja tiedu jau senyvi, ne dėl savo kaltės skurdžiais palikę vieniši žmonės: „Taigi judu mumiem giminės. Beveik kapi savi vaikai.“

Nuo tada, gal nuo kokių 1975-ųjų, prasideda ir žieminiai Surgučių lankymai. Važiuojame į kiaulius skerstuves, jo mėsos dorojimo, rūkymo ir gabenimo į Vilnių ceremonijas. Gal, jei spėsiu, papasakosiu ir apie žuvų gaudynes, ir medžioklę. Ypač pastarąją.

Turėčiau nuvilti, gal net papiktinti meno mylėtojus, kurie įsivaizduoja kūrėją tik skraidantį padebesiais, tik giliai susimąščiusį ir įsmeigusį žydras akis į dangaus aukštybes ar tolių tolius. Marcelijus noriai, net džiugiai važinėdavo į „žiaurias“, visai nedvasingas paršo skerdimo ir mėsinėjimo apeigas, kurių numatomą datą pranešdavo laiškei iš Surgučių.

Bet juk mums reikėjo kažkaip išverti, pramisti, išgyventi su savo mažomis algelėmis, o kai kada tik su viena iš jų. Ir dar: Marcelijus juk buvo iš kaimo, kurio vaikai nuo mažystės žinojo – kitaip nebūna ir negali būti. Mielas yra ēriukas, viščiukas arba štai toksai paršelis. Bet jo likimas toks, ir nieko čia nepakeisi. Tiesa, kai ateidavo dėdės kaimynas *rieznykas*, nešinas ilgu, specialiai šiai egzekucijai slaptai (nes tai šiaip ar taip yra šaltasis ginklas) saugomu peiliu (*finka*) ir jiedu su dėde pasukdavo į tvartelį besispyriojančios, visu balsu žviegiančios savo aukos, Marcelijus stengdavosi įsmukti į dičkę stubą ir įsijungti radiją. Išlisdavo iš jos skerdikams jau sugrįžus ir sėdus už stalo su buteliu „valstybinės“ bei užkanda.

Keista, kad už tikrą ruginę naminukę kaime – Surgučiuose ir Marcelijaus Paserbenty – labiau buvo vertinama krautuvinė, valdiška degtinė. O jeigu ji dar ir „Moskovskaja“ arba „Stoličnaja“! Važiuodami į skerstuves, mudu visuomet apsirūpindavom vienos arba kitos buteliu, ir užtai tas visų kaimo kiaulaičių žudikas, jau nebeprisimenu jo pavardės, jausdavosi itin pagerbtas. Net pasiteiraudavo, kada atvažiuos į skerstuves tas jūsų žentas iš paties Vilniaus... Rodos, esame svarstę, ar ne iš prieškarinio laikų užsiliko ir atėjo į sovietmetį kaimiečių įsitikinimas, kad pirktinis „monopolinis“ svaigalas pranašesnis, skanesnis už naminį?

Taip ir neįsidėmėjau kiaulės skerdimo apeigų eilės ir tvarkos. Tiesą sakant, tai ne moterų, o

vyrų reikalas. Vis dėlto puikiausiai prisimenu, kad Marcelijus visai noriai dalyvaudavo svilinant ant lentų aukštėliau paguldytą, kojas į viršų iškėlusį, lyg dangaus keršto besišaukiantį paršą. Ypač jeigu kelerius pirmus kolchozinius metus kiaulės dar tebebūdavo svilintos šiaudų grįžtėmis, ir tik vėliau benzine lietlempė. Grįždavo į stubą skaniai kvepėdamas dūmais, o po kelių dienų, kai prasi-dėdavo jau gerai atvėsusios skerdienos dorojimas, smalsiai žiūrėdavo, kaip ji pjaustoma ir rūšiuojama.

Pats yra sakęs: visa tai jį domino todėl, kad norėjo palyginti, ar viskas daroma taip, kaip jo gimtinėje, o jei kitaip – tai kodėl ir kaip yra geriau. Žiūrėdavo, kuo ir kaip subarstomos, jei reikia – įtrinamos, „įmasažuojamos“ lašinių paltys. O kai po kelių dienų, mėšai „nusiraminus“ ir galutinai atvėsus, ateidavo metas dešrų, skilandžio, kárkų, kitų skanumynų gamybai, Marcelijus ne tik stebėdavo, bet ir įsidėmėdavo „procedūras“. Vėliau, kai ne tik mudu, bet ir kai kurie mūsų vadinamojo kolektyvinio sodo kaimynai įsigudrino savo sklypeliuose pasigaminti ir išsirūkyti dešrų, jis, jau išėjęs ir žemaitiškus, ir suvalkie-tiškus mokslus, net pamokydavo, kaip reikia ką nors daryti... Surgučiuose dažniausiai pats sukda-vo didžiulę, sunkią, tikram buožių ūkiui tinkamą mėsmalę... (Ir kodėl mes jos nenuvežėm kokiam etnografiniam muziejui? Nei viename tokios ne-teko matyti...)

O kiaulaitė, pavirtusi skilandžiu, dešromis ir karkomis, į Vilnių jau keliaudavo žiemą, dažniausiai per keletą reisų. Išrūkyti, suvynioti į sviestinį, tai yra vaškuotą popierių, ant viršaus, kad neperšaltų, dar apsukti koku nors kapsukiniu laikraščiu, simboliškai pavadintu „Naujasis ke-lias“, tvarkingai suguldyti į nudryžusį studentišką Marcelijaus *čėmodaną*, šie suvalkiečių kulinari-niai stebuklai visą traukinio vagoną pripildydavo seilę varančio aromato. Iki Kauno kitų keleivių jis neerzino, nes po savaitgalio viešnagės pas tėvus tokį bagažą gabendavosi kone kiekvienas Suvalkijos studentas. O štai Kauno–Vilniaus geležin-kelio atkarpoje jau pamatydavom, kaip ne vienas keleivis gurkteli seilę...

Iš atminties išniro sovietmečiu gyvavusi mįslė ar suvalkietiškas anuomet itin populiarus „armėnų radijo“ klausimo / atsakymo variantas: „Kas yra žalias, ilgas, žviegia ir kvepia dešra?“ „Traukinys Kapsukas–Kaunas!“ Arba: „Litva–Moskva, Kremlj“... Buvo vieša paslaptis, jog kaip tik tuo adresu nudundėdavo lietuviškų dešrų ir skilandžių liūto dalis...

Atkeliavę į Dzeržinskį (to budelio pavarde sovietmečiu buvo pervadinta Kalvarijų gatvė, kur

ketvirtojo namo trečiajame aukšte buvo mudviejų pirmasis teisėtas butas), suvalkietiški skanumynai būdavo pavožiami po koku senu metaliniu puo-du, kibiru ir saugomi balkone, kyšančiame virš šaligatvio ir juo pirmyn atgal skubančių praei-vių. Netilpusieji po puodu mūsų nešuliai kartu su krautuvinio pieno buteliais būdavo sukaišiojami tarp dvigubų langų stiklų ar pakabinami jų išorė-je. Ne tik Vilnius, bet neabejotinai kad ir visa so-vietija žiemą puošdavosi ant išorinių namų sienų bei langų kabalduojančiomis rezginėmis su laik-raščiais apvyniotais maisto gniužulais.

Norite tikėkite, norite – ne, bet tokie ir buvo anuomečiai piliečių šaldytuvai... Juk tikruosius anaipol ne visi įstengdavo turėti. Dėl biednys-tės, bet dažniau dėl negebėjimo susiveikti „blatą“, tai yra susirasti naudingą žmogų, galintį parū-pinti tam tikrą taloną, arba paskyrą, nusipirkti tą maisto vėsavimo ir šaldymo įrenginį...

Nebeatmenu, kaip mudu įveikėme tas kliūtis. Rodos, tik apie aštuntojo dešimtmečio pabaigą mudviejų jau kito, Vokiečių gatvės buto virtuvėje atsirado tokia nelabai didelė balta metalinė šaldo-moji spintelė. O štai pinigėlių jai mums parūpino ne kas kitas, o... Laimonas Noreika! Jis parengė Marcelijaus poezijos programą ir su ja jiedu ap-važiavo geroką Lietuvos dalį, pelnydami ne tik bendravimo su klausytojais malonumą, bet ir honorarus... Bijau suklysti, bet už tokį literatū-ros vakarą atlikėjams būdavo užmokami, rodos, 25 sovietiniai rubliai honoraro – gal penktadalis mano mėnesinės algos! O ar kiekvienam po tiek, ar dvidešimt penkis abiem – poetui ir skaitovui – užmuškit, nebeatmenu, bet šiaip ar taip – daug!

„ŠIRDIS KO TROKŠTA, VISKO ČIA YRA...“

Šį skyrelį savavališkai pavadinau eilute iš sarkas-tiškos Vytauto Kernagio ir Juozo Erlicko dainos, kurios klausydami sovietmečiu, iš pradžių dar prisibijodami prunkšdavom į saujas, o netrukus ir visai nebesivaržydami mirdavom iš juoko. Juk dainos eilutė „širdis ko trokšta, visko čia yra“ buvo parašyta, ir Vytautas atvira burna, supra-tingai publikai klykiant, ją traukė tada, kai Lie-tuvos parduotuvėse švilpavo vėjai, jų lentynose retai bepasitaikydavo net „prezidiumai“, tai yra apgliaumijusių, apskretusių kiaulių galvų ir Brež-nevo *čėbatais* pramintų galvijų kanopų eilės. Jos primindavo ir valdžios karšinių rikiuotę Mask-vos Lenino mauzoliejaus tribūnoje, ir įsipykusią vilniškę nomenklatūrą tuometės konservatorijos balkone...

Poetas Marcelijus Martinaitis ir dainų atlikėjas Vytautas Kernagis. Kaunas. 1980 m.
Saugoma Lietuvos literatūros ir meno archyve.

Tokio pat sarkazmo, tik su gaudumo atšėliu persmelktos ir Vytauto Kernagio interpretuotos Juozo Erlicko baladės apie Ukmergės santehniką eilutės. Juk tas žmogus – santehnikas – ne tik „remontuoja kriaukles ir kranus“, bet daro ir visą kitą šlykštų darbą. Mes, homosovietikai, juk puikiausiai žinome, kokios yra, kaip atrodo ir „kvepia“ visos dėl atsarginių detalių stokos prastai tvarkomos, dažniausiai bet kaip kuopiamos (arba visai ne) sovietų imperijos, taigi ir Lietuvos bei Ukmergės viešosios tupyklos... Bėdžius santehnikas juk nesugrįš į Jamaiką, kurioje niekada nė nebuvo ir niekada nebus – nebent žemėlapyje. Pagaliau jam nereikia nei tos Jamaikos, nei „nuostabaus Montego Bay miesto“, nes „visko čia, Ukmergėje (mano pabraukta), yra!“ Kurgi ne! Kernagis balsu, intonacija, net galvos judesiu ir rankų mostu itin pabrėždavo, paryškindavo šiuos kelis žodžius – sovietinio skurdžiaus ir nelaimėlio nevilties šauksmą...

Ir dar. Pagrindinės tos dainos melodijos antrajame plane vos išgirstamai suskamba mažytis prancūzo Žozefo Kosmos „Mirusių lapų“² melodijos „inkliuzas“... Supratom, Vytautai, Tavo (o gal jo kolegos Andriaus Kulikausko ar abiejų?) klausytojams siunčiamą užuominą ir šį

2 „Mirę lapai“ (pranc. „Les Feuilles Mortes“, muzika Žozefo Kosmos (Joseph Cosma), žodžiai Žako Prevero (Jacques Prévert)

vakarietišką intarpėlį suvokėm kaip žinutę iš kito, nesovietinio, nepavergto, mūsų šventu įsitikinimu, tikrai laisvo pasaulio... O ko verta daugiškai dainos pabaigoje: „santehnikais mes dirbam...“ Vadinasi, visi mes tokie, kaip tas išviečių taisytojas, visų mūsų gyvenimas – toks pat šūdas, ir Jamaika mums – tik žemėlapyje...

Vytauto Kernagio kūrinius jų radimosi metu girdėdavom ir skaitydavom (šifruodavom) it mozaikas, kurių giluminės prasmės ir tikrosios reikšmės vėrėsi iš tekste netikėtai sužaibuojančių, tuomet kuo puikiausiai visiems dar žinomų ir atpažįstamų eilėraščių, dainų, kitokių rašinių fragmentų bei tokių pat visiems girdėtų, neretai ir dainuotų populiarių, bet dažniausiai daugiau ar mažiau pakoreguoto tempo, intonacijos, ritmo, melodijų „citatų“.

Prisimenu, kartą netikėtai sutikus Vytautą Palangoje ir išsišnekus, jis paaiškino, kodėl neretai renkašis paprastutes ir daugelio dainuojamas melodijas. Negaliu tiksliai atkartoti jo žodžių, bet apytikriai perpasakotas jo paties paaiškinimas toks: visų gerai pažįstamos melodijos patraukia net paties žemiausio lygio klausytojus, kurie su jomis įsiurbia ir prasmingiausius, giliausios reikšmės poetų žodžius. Visuomet renkašis tik gerą poeziją...

Tikrai taip.

Prisimenu Vytauto ir Marcelijaus vakarą vadinamuosiuose Kauno profsąjungų rūmuose.

Juodu, pakilusius į sceną, švilpimu ir rusiška lek-sika pasitiko labai nekaip atrodžiusi jauna publi-ka. Tačiau taip truko vos keletą minučių. Tyla lyg bažnyčioje buvo sutikta ir išklaudyta Marcelijaus „Severitė“ ir kitos panašios jūdvių su Vytautu dainos...

Kai kas įtaria, jog dainos „Kai sirpsta vyš-nios Suvalkijoj“ melodija buvusi nusikopijuota iš Editos Piaf³ išpopuliarintos prancūziškos dainelės „Padam, padam“. Na jau! Prancūziškoji iš tikrųjų yra meilės daina, turinti aiškiai juntamą erotinį pamatą ir intonaciją. Onomatopėjos *padam pa-dam* – tai dviejų įsimylėjusiųjų – jo ir jos – širdžių tvinksnių garsas bei ritmas. Dramatiškas, bet ir aistringas, ir vakarietiškai elegantiškas, grakštus parketu slystančios poros šokis.

M. Martinaičio ir V. Kernagio kūrinio into-nacija, jo į žodžius neišverčiamų, tarp posmų įsi-terpusių abstrakčių garsų serijos yra visai kas kita. Tai skausmo, gilaus, gal net desperatiško sielvarto ir pagalbos šaukimo išraiška... Kaip tik to ir ne-suprato, nepajuto, todėl negebėjo, gal nenorėjo (?) perteikti Marijampolės panelės.

Bėga laikas ir iš kitos, itin populiarios Vy-tauto Kernagio dainos, kurios, kaip sakiau, ref-reno eilute pavadintas šis mano pasakojimas, jauniems šių dienų klausytojams turbūt beliko svarbi tik melodija – ji pati savaime kilnoja kojas smagiam valsuokui.

Ar vien tik jis, valsuokas, jaunam šių dienų klausytojui turėtų būti svarbus? Kuo čia dėti tie kolorado vabalai Juozo Erlicko sukurtame Vy-tauto Kernagio dainos tekste? („Suplėšysim į ga-balus tuos kolorado vabalus, ir bulvės vėl žydės!“).

Dar ir kaip dėti, nes tai – ilgų sovietinio gyve-nimo metų, per juos kvailų, bukų arba amžinai širs-tančių, nes išgąsdintų okupacijos laikų (kas galėtų paneigti, kad ir dabartinių?) valdžiažmogių vyk-domos, taip pat be galo kvailės, svarbiausia, visiškai beprasmės prievartos priminimas. Jau nedaug beliko gyvų tų, kuriems po pamokų arba tarnybos valandų, neretai jų metu arba laisvadieniais nori ar nenori būdavo įsakoma traukti į „mylimų ko-lūkių“ laukus ieškoti tų juodai oranžinėmis, dabar sakome – Georgijaus – juostelėmis dryžuotų va-baliukų, kuriuos, pasak anuomečių paskaitininkų ir sovietinės laikraštienos, laivais arba lėktuvais į

3 (Edita Piaf (Édith Piaf, tikrasis vardas – Džovana Gasion (Giovanna Gassion), 1915–1963) – viena garsiausių ir po-puliariausių prancūzų šansono dainininkių. Dainos „Pa-dam, padam“ melodijos autorius – žydų kilmės prancūzų kompozitorius Norbertas Glanzbergas (Norbert Glanz-berg, 1910–2001), teksto autorius – Anri Kontė (Henri Contet, 1904–1998).

SSRS, esą, gabenę Amerikos imperialistai, kad su-žlugdytų komunizmą statančios šalies ūkį...

Nežinau, kaip rusų darbo liaudis, bet mes, lietuviai, tokį vabalą ilgai matėm ne gyvą, o nu-paišytą, tik dešimteriojai didesnę, ant skardinių ar fanerinių lentelių, kurios kabėdavo ant tvorų, mokyklų bei įstaigų durų. Iš pradžių ant lentelių būdavo išrašytas ir pažadas vabalų radėją apdo-vanoti nemenka pinigine premija. Tačiau kažkaip nebuvo girdėti, kad šis pažadas būtų ištesėtas net tada, kai po gero dešimtmečio žmonių vaikymo po kolchozų bulvienas gyvas kolorado vabalas pa-galiau buvo aptiktas...

O štai žinomoji V. Kernagio daina „Mūsų dienos kaip šventė“ buvo, sakyčiau, „dviguba“, tad ir nevienareikšmė. Tekstas – žinomas Salomė-jos Nėries eilėrašties su atpažįstamu, turbūt paties geriausio Antano Venclovos eilėraščio „Tėviškė“ pirmosios eilutės intarpėliu „mėlynas Nemuno vingi“. Melodija – truputį pakoreguoto tempo valsuokas. Tačiau kaip jis sovietiniais metais Ker-nagio būdavo išdainuojamas, tiksliau – išvaidina-mas, sunku ir papasakoti: itin raiškiai ir prasmin-gai veidavo ir atlikėjo kūno kalba, tai yra rankų mostas, pirštai, veido išraiška... Ir viskas tapdavo parodija, visų šių džiugesį, laimę išreiškiančių žo-džių priešingybe.

Smagu klausytis jau nepriklausomos Lie-tuvos laiku atliekamos šios dainos, kuri skamba kaip tikra jaunų žmonių džiaugsmo ir laimės iš-raiška. Neturiu, nerandu, o gal kas nors ir *nus-kolino* pirmojo, sovietmečio laikų dainos įrašo variantą. Todėl tikrai savo atminties „filme“ ma-tau ritmingai spyruokliuojančią Vytauto figūrą, ironijos persmelktas teksto intonacijas ir „išvirkš-čias“ žodžių prasmes... Anuomet visa tai padėda-vo išverti.

WHEN CHERRIES RIPENED IN SUVALKIJA... PT. I

Gražina MARTINAITIENĖ

In the published memoirs there are stories of life in Suvalkija (southwestern Lithuania) in the village of Surgučiai, in the 1950s–1970s. Art historian, widow of the famed Lithuanian poet Marcelijus Martinaitis (1936–2013), she remembers their journeys, as two members of the capitol city's intelligentsia, throughout the country, which was struggling from the Soviet occupation. All of the author's relatives had been exiled to Siberia after the war.

The impressions from these travels – both painful experi-ences and Soviet absurdity – can be recognised in the poems of M. Martinaitis, which, thanks to the bard Vytautas Ker-nagis, have become songs. And these memories make clearer their subtexts.

SU LAISVĖS KOVOTOJ AIS RANKOMIS SUSIKIBUS

Arijana KOTOVA

■ „Mūsų jėga glūdi mūsų sielose, mūsų širdyse, bet ne ginkluose“, – savo dienoraštyje rašė Lietuvos partizanas, Dainavos apygardos vadas Lionginas Baliukevičius-Dzūkas. Šie gražūs žodžiai skamba ir dabarties jaunimo, ieškančio įkvėpimo, stiprybės, gyvenimo prasmės, lūpose. Apie prasmę byloja mūsų partizanų idealai, kova, žygiai ir dainos; šios laisvės kovos atminimui daugelį metų rengiamos pilietinės jaunimo stovyklos.

Iniciatyva kilo 2012 m., siekiant išsaugoti ir iširti nykstančią Prisikėlimo apygardos ir viso Lietuvos laisvės kovos Sąjūdžio vadovybės rėmėjų Stanislovo ir Elžbietos Sąjū sodybą Balandišio kaime, netoli Grinkiškio (Radviliškio r.). 2021 m. rugpjūtį dešimtoji Laisvės kovų atminties stovykla buvo surengta Skaudvilėje (Tauragės r.).

Skaudvilė mena daugelį Kęstučio apygardos partizanų, žymiuosius vadus: Juozą Kasperavičių-Visvydą, Joną Žemaitį-Vytautą, Aleksandrą Mieliulį-Algimantą, Antaną Bakšį-Germantą ir juos saugojusius kovotojus. Miestelyje, aplinkiniuose kaimuose, paupiuose, miškuose išliko daugelis partizaninio karo paveldo vietų: bunkerių duobių, kautynių ir žūties vietų, partizanų rėmėjų sodybų ir kitų.

Stovyklos organizavimu metai iš metų rūpinasi Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis ir tam reikiamas lėšas surenka iš laisvės kovų

įamžinimą palaikančių rėmėjų. Stovyklos dalyviai – gimnazistai ir studentai – suvažiuoja iš visos Lietuvos, kasmet į savaitės trukmės stovyklą pakviečiama apie 30 dalyvių.

Per dešimtmetį stovykloje susikūrė tam tikros tradicijos: vyksta paskaitos, atliekami tyrimai, rengiami žygiai, talkos, mokomasi dainų, žiūrimas ir aptariamas profesionalių aktorių spektaklis. Šių metų stovykla buvo jubiliejinė ir išskirtinė tuo, jog programoje atsirado naujovių: varžėmės orientaciniame žaidime, mokėmės pažinti vaistinius augalus ir kūrėme per dešimt metų išsvajotą vaidinimą pagal pačių stovyklos dalyvių scenarijų.

Vis dėlto daugelis šių veiklų man lyg antraeilis dalykas, nes stovykloje, esu tikra, svarbiausia – patirtis ir jausmai. Jie lydi visą laiką ir prabėgus metams vėl sugrąžina į bendraminčių būrį. Tai, ką išgyvenu Laisvės kovų atminties stovykloje – šią vasarą dalyvavau joje antrus metus iš eilės – mane stiprina, įkvepia, suteikia jėgų įveikti kylančius sunkumus, nuolat primena begalinį laisvės kovotojų ryžtą ir meilę gimtajam kraštui.

Praėjusiais metais apie Laisvės kovų atminties stovyklą sužinojau pamačiusi kvietimą „Facebook“ tinkle. Dar prisimenu, kad šalia buvo ankstesnių metų stovyklų akimirkos, įamžintos nuotraukose ir sujungtos į vieną bendrą įrašą. Tada manyje kažkas suvirpėjo, pajutau didelį norą dalyvauti

10-osios stovyklos įamžinimas prie Kryžkainio Memorialo laisvės kovotojams. 2021 m. Gedimino Petrausko nuotrauka.

Stovyklos dalyviai Juozo Kasperavičiaus vadavietėje. Batakių apylinkės. 2021 m. G. Petrausko nuotrauka.

stovykloje ir nedvejodama puoliau pildyti anketą. Tiesa, reikėjo parašyti ir motyvacinį laiškėlį. Daug nesvarstydama nuoširdžiai parašiau, kaip suprantu laisvės kovą ir ką man reiškia partizanai.

Manasis motyvacinis pateko į atrinktųjų sąrašą, ir aš atkeliavau į stovyklą. Gerai prisimenu pirmą išpūdį užėjus į Skaudvilės gimnazijos sporto salę – visi buvo susirūpinę įsikūrimo reikalais: dėjo čiužinius, klojo miegmaišius ir man pasirodė, kad visi išsibarstę kas sau. Nustebusi įsitaisiau kažkur kamputyje prie bendrakeleivių, bet jau tos pačios dienos vakare supratau, kad klydau – šie žmonės neišskiriami, juos jungia bendra daina, patriotiniai jausmai ir noras dalintis tuo su kitais; jie kaip viena didelė šeima, pasiruošusi priimti į savo būrį visus norinčius. Per akimirksniu prabėgusią savaitę įsiliepsnojo ugnelė, kuri pakeitė mane iš esmės.

Supratau, kokie gražūs ryšiai gali sieti žmones, kurie veikia bendram labui, šiuo konkrečiu atveju – laisvės kovų atminčiai puoselėti, kaip ryžtingai kiekvienas yra pasiruošęs ištieti pagalbos ranką, būti šalia, kai to labiausiai reikia, dalintis tiek džiaugsmu, tiek ašaromis. Pirmą kartą patyriau, kaip smagu drauge traukti dainą, kuri pakylėja ir visus suvienija. Juste jutau, kaip iš pasakojimų ir partizaninio karo paveldo vietų atgyja

istorija, koks gilus kitados išgyventos netekties skausmas ir kaip gyvų liudininkų pasakojimai perkelia į laisvės kovų metus. Tada, atrodo, imtum ir ištiestum partizanams ranką, išgelbėtum Lietuvą ir visą lietuvių tautą iš okupanto vergovės.

Nebuvau iki tol patyrus, koks nuostabus jausmas užlieja širdį sutvarkius partizanų kapelius, užrišus trispalvę ant paminklo, išreiškus žuvusiems pagarbą ir mintyse skambant didžiausiam, vieninteliui: Ačiū!

Labiausiai įsiminė pokalbis su ryšininkų dukterimi, devyniasdešimtmete Zofija Valantiejute-Šiauliene. Ji dalijosi prisiminimais apie laisvės kovotojus (žaliūkus), kurie 1950 m. pavasarį įsikūrė prie Ančios, už kelių šimtų metrų nuo jų namų Mažintų kaime. Zofijos šeima globojo Vladą Mišeikį-Uraną (geriau žinomas sakytiniu Tarzano slapyvardžiu), jo žmoną, partizanų ryšininkę Aldoną Gedutytę-Gegutę ir Vytautą Požerskį-Albiną.

1951 m. kovo 9 d. nutiko baisiausia – čekistai apsupo bunkerį, ir čia žuvo visi trys kovotojai. Vytautas bandė veržtis, tačiau nesėkmingai – prieš kulka pakirto šalia bunkerio. Pasak Zofijos, Aldona žūtis akimirką galėjusi būti nėsčia... Tą akimirką mane lyg šaltu vandeniu perliejo, pervėrė širdį, akyse kaupėsi ašaros, o mintyse klausimai: kaip, kodėl, už ką? Už ką tokios aukos, kodėl tokia

neteisybė? Ir tada aš supratau: už ateinančių kartų gyvenimą be prievartos, už laisvą lietuvišką žodį, už mūsų Tėvynės laisvę... Už tai dabar mes esame čia, ir aš suprantu tikrąją žodžio „laisvė“ prasmę.

Po metų vėl rašydama motyvacinį verkiau, skruostais riedėjo ašaros, nes pirmosios stovyklos įspūdžius ir visa, kas joje buvo patirta, išgyvenau dar kartą. Prisiminiu tų akimirkų didybę, grožį, neapsakomą jausmą, kuris mane lydėjo visus metus ir, ak, aš taip laukiau tos akimirkos, kuomet sugrįšiu į bičiulių būrį, kada vėl drauge žygiuosim, dainuosim, klausysimės istorijų ir taip pažinsim laisvės kovotojus.

Sugrįžus į Skaudvilę buvo gera sutikti bičiulius, matyti naujų dalyvių veidus ir suprasti, kad niekas nepasikeitė, kiekvienas yra artimas, plevena ta pati mus telkianti ugnelė.

Stovykla prasidėjo, kaip įprasta, nuo susipažinimo vakaro. Pasakojome apie save, klausėmės bičiulių, o įspūdingiausia – slapyvardžiai! Kaip ir partizanai, čia paskelbėme apie savo naujus slaptus vardus. Praėjusiais metais ši užduotis mane užklupo netikėtai, ištariau tiesiog Istorikė (būdamama abiturientė, jau svajojau apie istorijos studijas). Vėliau visus metus galvojau, kas man brangu, su kuo save sieju ir kaip norėčiau būti kviečiama. Mano pasirinkimas – didžioji mūsų sostinės ir visos Lietuvos upė Neris.

Per susipažinimo vakarą visi buvo kiek susikaustę, nedrąsūs. Nuotaika pasikeitė dalyvaujant

orientaciniame žaidime: komandose buvome po tris, visi kaip įmanydami stengėmės greičiau, vikriau įveikti kliūtis, siekėme pergalės. Bet svarbiau buvo susipažinti, parodyti ir įgyti pasitikėjimo, ugdyti ryžtą ir drąsą (teko bristi per Ančią, neišmatavus jos gylio!).

Rytojaus dieną į ekskursiją leidomės autobusu, tačiau Gaurėje, Eržvilke, Šimkaičių miške – vis pėsčiomis, vis viename būryje. Gaurėje klausėmės Vykinto Vaitkevičiaus pasakojimo apie partizanų sėkmę 1945 m. lapkričio 10 d. puolant miestelį, užimant valsčiaus pastatą ir sribų būstinę. Per Gaurę pirmą kartą nuvilnijo mūsų „Valio!“

Pribloškė Eržvilko gimnazijos istorija: pasirodo, pastato palėpėje gal net keletą metų buvo dauginama laisvoji (pogrindžio) spauda, o mokytojai į jos platinimą buvo įtraukę daugelį gimnazistų. Vykintas atkreipė mūsų dėmesį į gimnazijos priešakyje pastatytą medinį paminklą šešiolikmeči Onutei Preilauskaitei. Jos šeima rėmė, globojo partizanus, jų namuose būta bunkerio, ir pati Onutė atliko ne tik ryšininkės pareigas, kartu rūpinosi partizanų amunicija, spausdinimo reikmenimis, buitimi.

Mergina buvo drąsi, atliko sudėtingiausias vadovybės užduotis. Kilus reikalui, palaikė ryšį su kitais daliniais. Tačiau priešas greitai Onutę ėmė įtarti, areštavę mušė ir mirtinai nukankino; jos kūną įmetė į šalimais telkšantį ežerą... Ką Vykintas pasakojo toliau, negirdėjau – mane užliejo skausmas, itūžis. Tada iš bičiulių lūpų pasigirdo:

Pakeliui į partizanų Stepono Norkaus, Juozo Kaminsko ir kitų užkasimo ir kapo vietą. Batakių apylinkės. 2021 m. Arijanos Kotovos nuotrauka.

Prieš kiekvieną žygį -- kartu, apsikabinę! Skaudvilė. 2020 m. Erikos Čebatorienės nuotrauka.

„Jei ne auksinės vasaros...“ Aš nesugebėjau tarti žodžių. Daina šį kartą buvo tylesnė, daugeliui skruostais riedėjo ašaros.

Savaitei perkopus į antrą pusę, teatro ir kino aktorius Justas Tertelis surengė kūrybines dirbtuves. Pradžioje žaidėme žaidimus, kurie skatino mus telkti vaizduotę, būti smalsius, atkaklius, nuoseklius – tai pagrindinės kūrybingumo savybės. Pažinom aktorystės virtuvę, mokėmės girdėti save, klausyte įsiklausyti į draugo žodžius. Tai buvo pasirėngimas vakarui: suskirstyti į penkias grupes, burtų keliu gavę temas ir patalpas (gimnazijos klases), turėjome surežisuoti, parengti penkis vaidinimus partizaninio karo motyvais: „Išdavystė“, „Kautynės“, „Meilės istorija“, „Šventė“, „Santykiai su rėmėjais“.

Puikiai prisimenu tą akimirką, kai mūsų grupė suėjo į klasę ir susėdo ratu. Sutrikę žiūrėjome vienas į kitą nežinodami, ką daryti, nuo ko pradėti. Žingsnis po žingsnio ėmėme rutulioti scenarijų, dėlioti eigą. Šie kūrybiniai svarstymai taip įtraukė, jog nepastebėjome, kaip prabėgo laikas; sumanėme į partizanų santykius su rėmėjais žvelgti per nematomą, tačiau labai reikšmingą ryšininkų darbą, ryšių punktų grandines, pašnibždomis tariamus, iki tol labai mažai kam girdėtus slaptažodžius (parolius).

Kai komandos darbą baigė, keliavome iš vienos klasės į kitą, stebėjome ir stebėjomės vaidinimais. Nors visi skirtingi, juos siejo viena tema – kova už laisvę. Čia kiekvienas atrodo

taip įsijautęs į vaidmenį, išgyvena taip giliai, jog stebint atrodo, kad tai ne vaidinimas, o tikras gyvenimas. Mačiau šypsenas ir ašaras, sunkią kasdienybę ir jutau be galo didelį ryžtą bei drąsą. Kaip niekada iki tol suvokiau, jog partizaninis karas – tai ne vien stiprūs bebačiai vyrai. Ne, tai kiekvienas žmogus, kuriam rūpi Tėvynės likimas, jos laisvė. Kiekvienas, kuris nesitaiksto su okupanto prievarta ir yra pasiruošęs kovoje paaukoti savo gyvybę.

Vaidinimams pasibaigus, visi išgyvenimai susiliejo į vieną ir, regis, mes nebebuvome aktoriai, žiūrovai, žygeiviai, stovyklos rengėjai ir dalyviai. Pasijutome lyg patys laisvės kovotojai, kurių širdyse liepsnojo meilė Tėvynei. Pajutau pareigos jausmą puoselėti partizaninio karo atmintį, kelti Trispalvę, iš visos širdies dainuoti. Dainuoti taip, kad visa Lietuva skambėtų ir laisvės kovotojų vardai niekada nebūtų pamiršti.

HOLDING HANDS WITH THE FREEDOM FIGHTERS

Arijana KOTOVA

“Our strength lies in our souls, in our hearts, but not in weapons,” Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, Lithuanian partisan, Dainava District Commander, wrote in his diary. These beautiful words also sound on the lips of present-day youth looking for inspiration, strength, and the meaning of life in the history of post-war resistance. Civil youth camps have lectures, conduct research, organise hikes, volunteer work, song learning, etc.

Būdas. 2021 Nr. 6 (201)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKcinė KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Pokalbis prie Vilnelės. Kalbiname 80–metį mininčio
Lietuvos nacionalinio kultūros centro
vadovą Saulių LIAUSĄ | 1

Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija
Austė NAKIENĖ. Išrašė raštelį kaip bitė korelį. Sveikiname
profesorę Daivą RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ! | 8

Lietuvos nacionaliniam kultūros centrui – 80
Prie svarbiausių vertybių lopšio. Pokalbis su etninės
kultūros puoselėtoja Vida ŠATKAUSKIENE | 10

Festivalyje „BALTICA“ – „Protėvių audos“.
Vytauto DARASKEVIČIAUS nuotraukos | 22

Moksliniai tyrimai

Gaila KIRDIENĖ. Vieno tošies atviruko pėdsakais:
lietuviai ir latviai tremtiniai Zavodovkos apylinkėse,
Krasnojarsko krašte. I d. | 24

Pažintys

Lietuviškų žodžių viltis. Pokalbis su vienu iš
žurnalo redaktorių Liudviku GIEDRAIČIU | 37

Puvočių ir Merkio išsupta.
Pokalbis su etnologe Nijole MARCINKEVIČIENĖ | 53

Skaitymai

Ananda K. KŪMARASVAMIS. Pirmykštė mąstysena | 70

Tautodailė

Asta VALIUKEVIČIENĖ.
Kelios mintys apie tautodailę ir jos dabartį | 79

Atmintis

Gražina MARTINAITIENĖ.
Kai sirpo vyšnios Suvalkijoje... I d. | 83

Stovyklos

Arijana KOTOVA.
Su laisvės kovotojais rankom susikibus | 92

Viršelyje: Vilniaus senamiestis nuo Gedimino kalno. 2000 m.
Arūno BALTĖNO nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2021

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2021 12 18

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 700 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius 03153